

Bu kitabın yayın ve dağıtım hakkı
Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası'na (ÇEİS) aittir.
ÇEİS'in yazılı izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz.

ÇEİS Yayın No: 19

ISBN-978-975-6728-49-9

1. Basım Eylül 2008

3.000 Adet

A. ÇAĞLAR AKGÜNGÖR

17 Ağustos 1999 Depreminde İki Çimento Fabrikası

Bir Afet Sosyolojisi Çalışması

YAZAR HAKKINDA

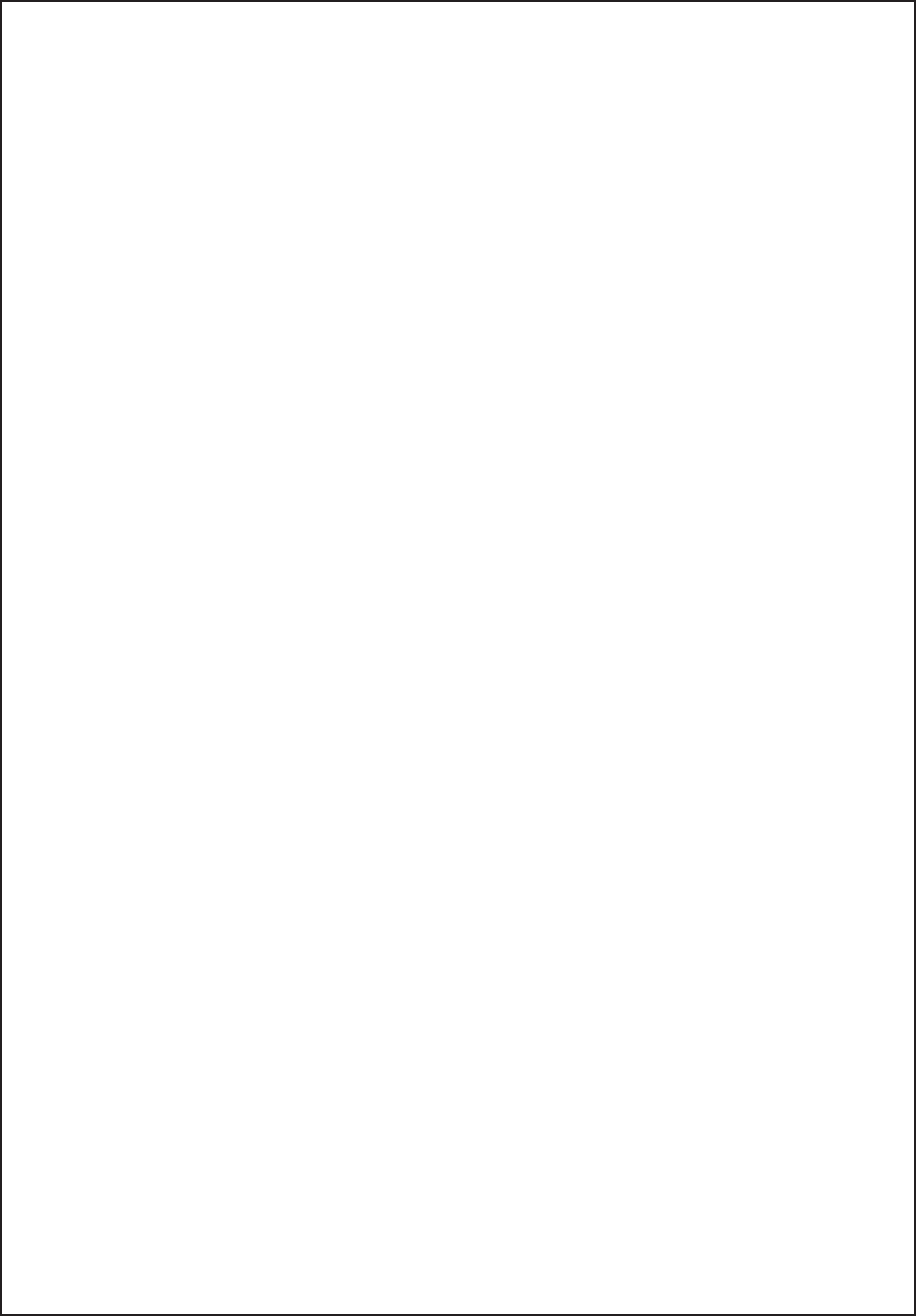
Dr. A. Çağlar Akgüngör, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Pierre Mendès-France (Grenoble II) Üniversitesi'ne bağlı IEP Grenoble Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans yaptıktan sonra yine aynı üniversitede İnsani Bilimler Doktora Okulu'nda (ED 454) doktorasını tamamlamıştır. Büyük ölçekli riskler, afetler ve acil durumların toplumsal ve siyasi boyutları, risk ve afete ilişkin kamu politikaları ve insani yardım başlıca çalışma konularıdır.

*Bu mütevazı çalışmayı, üzerimde çok emeği
olan hocam Artun Ünsal'a ithaf ederim.*

İçindekiler

<i>ÖNSÖZ</i>	7
<i>Giriş</i>	8
<i>1. Başlangıç</i>	9
<i>2. Araştırmanın Amaçları</i>	12
<i>3. Araştırmanın Kapsamı</i>	14
<i>4. İzlenen Yöntemler ve Araştırmanın Gerçekleştirilmesi</i>	17
<i>Deprem: Lojman, Fabrika, Çadırkent</i>	22
<i>1. 17 Ağustos 1999 Depremi ve Sonuçları</i>	23
<i>2. Evde ve Fabrikada Deprem Anı</i>	26
<i>3. İlk tepkiler: Bilgi Eksikliği</i>	30
<i>4. Sarsıntıdan Sonra Belirsizlik</i>	35
<i>5. Fabrikalarda Durum: Kurumun Afeti</i>	46
<i>6. Deprem Ertesinde İki Büyük Sorun</i>	56
<i>7. Kurum ve Çalışanlar Toparlanırken</i>	65
<i>8. Depremın Görünmeyen İzleri</i>	75
<i>9. Alınan Dersler, Yeni Uygulamalar</i>	82

Sonuç: Düşünceler, Öneriler	92
<i>1. Afete Hazırlanmak, Neden? Düşünceler</i>	93
<i>2. Afete Hazırlanmak, Nasıl ? Öneriler</i>	98
Kaynakça	120
Ekler	126

ÖNSÖZ

Ülkemizin büyük bir kısmı birinci derecede deprem kuşağında yer almaktadır.

1999 yılında yaşanan ve büyük can kaybına neden olan Kocaeli Depreminin acısı hala hafızamızdan silinmedi. Ayrıca bu depremin gerçekleştiği, İstanbul-Kocaeli hattı ülkemiz ekonomik hayatının %60'ını temsil etmektedir.

Bu çapta olmasa bile yaşanacak yeni bir depremin yeniden derin yaralar açacağı açıktır.

1999 yılında ülkemizde yaşanmış olan, depremde görülen iletişim ve koordinasyon eksiklikleri can ve mal kaybını artırmıştır.

İnsanoğlunu habersiz şekilde yakalayan deprem gibi doğal afetlerin öncesinde yapılacak olan çalışmaların ve sonrası için saptanacak yol ve hareket tarzının bu afetlerin can ve mal kaybını önemli ölçüde azaltacağı kesindir.

İş Sağlığı ve Güvenliğinin de bir parçası olan Afetlere Hazırlık konusunda, 1999 Depremini yaşamış olan Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento Fabrikaları'nda yapılan bu çalışma, bahse konu fabrikaların deprem tecrübelerinden faydalanarak hazırlanan ve üye fabrikalarımızın istifadesine sunulan bir referans kaynak olacaktır.

Bu kitapta emeği geçen, başta Arama Kurtarma Derneği (AKUT) Eğitimcilerinden Dr. A. Çağlar AKGÜNGÖR olmak üzere, çalışmanın gerçekleştirildiği fabrikalarımızın yöneticileri ve Sendikadaki çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Sendikamıza üye fabrikaların afetlere hazırlık çalışmalarında faydalı olacağına inandığım bu eseri sizlerin bilgilerine sunuyorum.

Eylül 2008

Ahmet EREN
Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası
Yönetim Kurulu Başkanı

Giriş

1. Başlangıç

Elinizdeki çalışma, Ekim 2006 - Mart 2007 arasında Ankara’da gerçekleştirilen bir dizi seminer sırasında bir fikir olarak doğdu. Arama ve Kurtarma Derneği (AKUT) ile Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası (ÇEİS) arasındaki işbirliği projesinin ikinci ayağı olarak yapılmakta olan Acil Durum Yöneticisi Eğitimlerinin bir amacı da çimento sektörü çalışanlarının acil durumlar konusundaki tecrübelerini birbirlerine aktarmalarıydı. Katılımcıların da bizzat ifade ettikleri gibi eğitim bu anlamda başarıya ulaştı. Eğitmen olarak bizim gördüğümüz ise şu oldu: Yürütülen iş süreçlerinin doğası gereği çalışanlarının devamlı olarak risklerle karşı karşıya olduğu çimento sektöründe, acil durumlar konusunda hatırı sayılır bir deneyim vardı. Dahası, bu deneyim diğer pek çok sanayi koluna kıyasla daha eskiye dayanan bir birikimin sonucuydu.

Ülkemiz Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’ya göre daha geç sanayileşmiş olsa da, çimento üretiminin Türkiye’deki başlangıcı günümüzden kabaca bir yüzyıl öncedir. Buna, çimento sektöründe çalışmaya başlayan kişilerin sektörde uzun zaman kaldıklarını, hatta sıklıkla çalışma yaşamlarını sektörde tamamladıklarını da eklersek bu birikimin kaynağını daha iyi anlarız. Bizim düşüncemize göre, hem halen çalışmakta olan, hem de emekli olmuş personel hesaba katıldığında, bugün Türk çimento sektörünün “hafızasında” 40, belki de 50 yıl kadar gerilere gitmek mümkündür. Bu da sadece riskler ya da acil durumlar konusunda değil, başka konularda da sektör çalışanlarına ve bizim gibi araştırmacılara önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

ÇEİS’te yapılan eğitimler sırasında ikinci bir sonuca daha vardık: Acil durumlar konusundaki bu tecrübenin kayda geçirilmesi bugüne kadar sistematik ve ayrıntılı olmamıştı. Burada kayıttan kastettiğimiz yalnızca iş kazası raporları gibi hukuksal ya da kurumsal zorunluluklar nedeniyle hazırlanan raporlar değil, tesisi gelecekte işletecek sorumlulara yardımcı olacak kadar ayrıntılı bir belgelendirme. Sözü ettiğimiz, özellikle büyük ölçekli acil durumlarda ve afetlerde tutulması çok yararlı olacak, gemilerde bulunan “seyir defterlerine” benzer bir kayıt tutmadır. Acil durumun başlangıcından, resmen ilan edilmiş bitişine kadar geçen sürede kronolojik sıraya dikkat edilerek hazırlanmış; yaşanmış gelişmeleri, durumları, karşılaşılmış sorunları ve bunların birbirleriyle etkileşimlerini; eldeki müdahale kaynaklarını ve

bunların nasıl değerlendirildiğini; olmuşsa yeniden inşa süreçlerini, alınan kararların gerekçelerini içeren bir belgeler bütünüdür.

İçerik olarak bu ölçüde derinlemesine olmasa da, halihazırda bazı tesislerde acil durumlar konusunda görece daha ayrıntılı raporlama yapıldığını ve hatta bu raporların tesisin bağlı bulunduğu grubun ortak arşivine eklendiğini, bu sayede o gruba bağlı fabrikalarda¹ çalışan tüm yetkililerin tecrübelerini paylaşabildiklerini de yine acil durum yönetimi seminerlerinin katılımcılarının bize anlattıkları kadarıyla biliyoruz. Kanımızca bu yararlı kurumsal uygulama – çimento sektöründe doksanlı yıllardan beri iş sağlığı ve güvenliği konusunda gerçekleştirilmiş olan atılıma da uygun olarak- büyük ölçekli acil durumlar ve afetler anlamında tüm sektöre yayılabilir ve standartlaşabilir.² AKUT ve ÇEİS işbirliği çerçevesinde kurulması planlanan ve Türkiye'deki tüm çimento tesislerinin bağlanacağı acil durum komuta merkezinin, bu tip kayıtların ortak veritabanını da barındıracağına inanıyoruz. ÇEİS'in zaten sektöre özgü pek çok veriyi sistemli olarak kaydetmek, bu bilgileri kişi ve kurumların kullanımına hazır hale getirmek görevlerini başarıyla yerine getirmekte olduğunu hatırlatalım.

Sonuç olarak, Türk Çimento Sektörü'nde henüz sistemli olarak kağıda dökülmemiş ve sektör genelinde paylaşımı yapılmamış önemli bir acil durum tecrübesi vardır. Oysa ÇEİS'te gerçekleştirilen eğitim çalışmasında bir kez daha fark ettiğimiz gibi, bu tecrübenin mutlaka acil durum planlaması ve acil durum yönetimi konusundaki teorik bilgiler ışığında tekrar yorumlanması ve bundan pratikte kullanılacak dersler çıkarılması gereklidir. Bilimsel, sistemli yöntem bilgisiyile saha tecrübesinin birleştirilmesi, acil durum yahut daha geniş çerçeveden bakarsak kurumsal süreklilik anlamında çok önemlidir, ki söz konusu eğitimler sırasında da üzerinde durduğumuz konulardan biri bu olmuştur. Yine acil durum yöneticisi eğitimi sırasında dikkatimizi çeken bir nokta da, büyük bir afet yaşamış katılımcı sayısının azlığıydı. Bu konuda 17 Ağustos 1999 depreminden doğrudan etkilenmiş

¹ « Çimento fabrikası » terimi, sektörde teknik olarak çimentonun temel malzemesi olan klinkeri hem üreten, hem de öğütürerek çimento haline getiren tesise işaret eder. Klinkerin üretilmeyip, dışarıdan sağlandığı ve sadece öğütürerek çimentoya dönüştürüldüğü tesisler ise « çimento öğütme tesisi » olarak adlandırılır. Biz bu çalışmada daha sade bir anlatım için gerekmedikçe bu ayrıma gitmeyeceğiz.

² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nun ilgili raporunda çimento sektörünün bir « bütün olarak değerlendirildiğinde genellikle iş sağlığı ve güvenliği kültürüne sahip, sağlık ve güvenlik düzeyi yüksek tesislerden oluştuğu » belirtilmektedir. Bkz. Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi Genel Değerlendirme Raporu, ÇSGB İş Teftiş Kurulu tarafından hazırlanmış rapor, İş Teftiş Kurulu Yayın N° 12, Ankara, 2006, s.74.

tesislerden gelen çalışanlar istisna oldular ve anlattıkları, aktardıklarıyla seminerlere yararlı katkılarda bulundular. Bizim çıkış noktamız da, bu deneyim paylaşımının seminerlerle sınırlı kalmaması gerektiği düşüncesi oldu.

Her ne kadar, ülkemiz toprakları çok çeşitli afet tipleriyle karşı karşıya olsa da, depremin bunların içinde önemlisi olduğunu söyleyebiliriz. 17 Ağustos 1999 Kocaeli depremi ise Türkiye’de yakın geçmişimizdeki en son büyük felaket oldu. Uzmanlarımız, ülkemizin depremselliğine bakarak sonuncusu da olmayacağını belirtiyorlar, dahası topraklarımızın önemli bir bölümü birinci veya ikinci derece deprem bölgesi olarak nitelendirilmiş durumda. Bu bakımdan, Kocaeli depremini yaşamış olan çimento fabrikalarının deneyimini kağıda dökmenin ve tüm çimento sektörüne aktarmanın, olası depremlere (ve hatta diğer büyük ölçekli acil durum ve afetlere) karşı planlama ve hazırlık yapmakla görevli olan sorumlular için yararlı olacağına inanıyoruz. Okuyacağınız çalışma da depremin merkez üssüne en yakın iki büyük çimento fabrikasında, Nuh Çimento (Hereke) ve Lafarge Aslan Çimento (Darıca) Fabrikalarında yaptığımız bir araştırmanın ürünüdür.³ Ortaya çıkan metnin yararlanan kuruluşların acil durum planlama ve hazırlıklarına katkıda bulunacağını umuyoruz.

Araştırmaya ilişkin daha fazla ayrıntı vermeden önce, onu gerçekleştirmemizi mümkün kılanları da anımsamak gerek: Başta ÇEİS Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Ahmet Eren ve Genel Sekreter Sayın Av. Sancar Bayazıt olmak üzere, tüm Sendika çalışanlarına projeye verdikleri destek için; Nuh Çimento Sanayi A.Ş. Genel Müdürü Sayın Cengiz Göçer ve İSG ve Çevre Yönetim Temsilcisi Günseli Kaya’ya, Lafarge Aslan Çimento A.Ş. Genel Müdürü Sayın İsmail Gümüşdere ve İnsan Kaynakları Sorumlusu Mücella Çetin’e gösterdikleri kolaylıklar ve anlayış için içtenlikle teşekkür ederiz. Burada isimlerini ne yazık ki tek tek belirtecek kadar yerimiz yok ancak her iki kurumda da çalışmamızı gerçekleştirirken bize yardım eden, değerli zamanlarını ayıran pek çok kişiyle karşılaştık, onlara da teşekkürü bir borç biliriz. Çalışmanın lojistik bölümünü örgütleyen ve araştırmamızın bir bölümünde bize eşlik etme nezaketini de gösteren ÇEİS Araştırma Uzmanı Sayın Serdar Şardan’ın, Araştırma Uzman Yardımcısı Sayın Yücel Yetişkin’in ve son olarak da desteğini ve görüşlerini bizden esirgemeyen Sayın Dündar Şahin’in adlarını da burada ayrıca anmak isteriz.

³ *Lafarge (fr.) adının okunuşu lafarj’dır.*

2. Araştırmanın Amaçları

Modern Çağ'dan önce ötüne geçilemeyecek tanrısal kaynaklı bir olay olarak görülen, etkilediği insan topluluklarının alinyazısı olarak kabul edilen afet günümüzde -en azından gelişmiş toplumlarda- insan eylemleri, insanın yerleşimi ve yaşam koşulları, doğal olaylar, teknoloji ve teknolojinin kullanıldığı süreçler arasındaki etkileşimlerin doğurduğu bir sonuç olarak düşünölmektedir. Yine de belirtmek gerekir ki, afet olgusuna “bir dış etkenin bir insan topluluğu üzerindeki ani ve olumsuz etkisi” biçimindeki klasik yaklaşımın değışmesi ancak son birkaç yıl içerisinde olmuştur, özellikle de 50’li yılların sonundan itibaren gerçekleşen teknolojik ilerleme ve dünya siyasi konjonktüründeki değışikliklerden sonra.

17. yüzyıldan başlayarak modern bilim gelişip, akılcılık toplumsal hayatı yönlendirmeye başladıkça, deprem, sel, kuraklık gibi olaylar, Tanrı'nın şu veya bu nedenle insanlara verdiği cezalar olarak görölmekten çıkmış; oluşma nedenleri incelenebilen, anlaşılabilen ve hatta kısmen öngörölebilen, dolayısıyla da kendilerine karşı önlem alınabilecek, istenmeyen ancak “sıradan” olaylar olarak görülür olmuştur. Ama bu düşünce tarzı da afet olgusunu, “dış kaynaklı bir olay” olarak görölmekten çıkarmamıştır ve bu bakış hala çok yaygındır. Diğer bir deyişle, felaket diye adlandırdığımız olayları, genellikle bu olaylardan etkilenen insanlara “dışarıdan vurulmuş bir darbe” olarak görme eğilimindeyizdir.

Bu düşünce yaşamımızda sandığımızdan daha büyük bir rol oynar, çünkü bizim afet karşısındaki tutumumuz üzerinde doğrudan etkilidir. Afetin dış kaynaklı bir olay olduğu kanısı, bizi onu doğuran nedenlerden ve koşullardan çok, meydana getirdiği sonuçlar üzerine yoğunlaşmaya iter. Yalnızca bireysel düzeyde değil kurumsal düzeyde, özel sektörde ya da kamu yönetiminde olsun, “afet öncesi” zaman diliminin önemi azalır, planlamada ve eylemde afetin olduğu an ve sonrası ağırlık kazanır. Bu tutum salgın bir hastalığı ortaya çıkaran koşullardan çok, hastalığın belirtilerine ve sonuçlarına odaklanmaya benzer. Oysa olayın her iki boyutunun da ele alınması gerekir. Hali hazırda hastalığa yakalananları tedavi etmek kadar, hastalığın yayılma koşullarının da ortadan kaldırılması şarttır.

60’lı yıllardan itibaren insani bilimlerin farklı disiplinlerinin (sosyoloji, psikoloji, ekonomi, hukuk vb.) afet olgusuyla ilgilenmeye başlamalarıyla beraber

bu “dış kaynaklı darbe” düşüncesi ve onun çevresinde geliştirilen afet tanımları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu gelişme, felaketleri insan ve çevresi arasında bir etkileşim, karşılıklı bir ilişki olarak gören yeni bir bakış yaratmıştır. Günümüzde artık insan, yaşam biçimi, tutum ve davranışları, teknolojik ve çevresel konularda yaptığı seçimleriyle afetleri ortaya çıkaran unsurlardan biri olarak görülmektedir. Biraz somutlaştırmak için deprem örneğini ele alalım. 1999 yılı depremlerinden en fazla akılda kalan deyiş herhalde “deprem öldürmez, kötü yapılmış bina öldürür” olmuştur. Bu söz aynı zamanda son 40 yıldan beri her yıkıcı depremden sonra basınıımızda gördüğümüz “neden aynı şiddetteki bir deprem Japonya’da veya ABD’de aynı yıkımı yapmıyor?” sorusunun da cevabıdır ve açıkça depremlerde yaşadığımız yıkımdan ve uğradığımız kayıplardan bizlerin sorumlu olduğunu ifade eder.

Yer kabuğundaki hareket bir afet değildir. Sarsıntı gibi mekanik bir olay, ancak insan yaşamını etkilediği, büyük çapta ölüm ve hasara yol açtığı anda afet olur. Şiddeti ne kadar büyük olursa olsun, bu koşulu doğrulamayan bir depremden afet olarak söz edemeyiz: Örneğin 17 Ekim 1989 San Fransisco Depremi’nin 6.9 Richter şiddetinde olmasına karşın ölü sayısının 63’le sınırlı kaldığını hatırlayalım...⁴ Günümüz dünyasında, Türkiye’nin ulaştığı gelişmişlik düzeyindeki bir ülkede, depremin afete dönüşmesi rahatlıkla engellenebilir, bunun için yurttaşların günlük yaşamları içinde bir dizi ilkeye saygı göstermeleri yeterlidir: Yapı mühendisliği ilkelerini, bilimsel yapı tekniklerini uygulamak, uygulattırmak; şehircilik ilkeleri çerçevesinde tasarlanmış planlı yerleşimden yana seçim yapmak gibi... Bu açıdan baktığımızda, sel, çığ, kuraklık, salgın hastalık, endüstriyel afet gibi olayların çoğunun aslında insan davranışıyla meydana geldiği sonucuna varırız.

Acil durum yönetimi konusunda da aynı durumun geçerli olduğunu belirtelim. Acil durum yönetimi, acil durumun (veya afetin) meydana geldiği andan öncesini de kapsayan döngüsel bir süreçtir. Olası acil durumları öngörmek, bunlara uygun olarak planlama, eğitim ve hazırlık yapmak; olay sırasında meydana gelecek hasar ve insan kayıplarını en aza indirmeye çalışmak için bu yöntemi uygulamak da bir kurumun yetkililerinin yaptığı bir seçimdir. Başka bir biçimde ifade edersek,

⁴ Burada sadeleştirmek için “San Francisco Depremi” olarak andığımız bu deprem, literatürde “Loma Prieta Depremi” olarak geçmektedir, San Francisco Körfezi’nin çevresindeki yerleşim alanlarının büyük bölümünü etkilemiştir.

ister bireysel ister kurumsal düzeyde olsun, afet sırasında yapılacakları önceden tasarlamak ve buna göre hazırlık yapmak, yine insanın inisiyatifindedir.

İnsan unsurunu, afete bakışımızda bu şekilde merkeze yerleştirdikten sonra çalışmamızın amacı hakkında daha rahat konuşabiliriz. Özetle, bu araştırmanın amacı iki çimento fabrikasının deprem deneyimini inceleyerek afetin sanayi kuruluşları üzerindeki etkisini sosyolojik açıdan analiz etmek ve toplanan verileri yorumlayarak sanayide afet planlaması yapanlara sunmaktır. Otomasyonun rolü ne kadar artmış olursa olsun, bugün hala çimento sanayi de dahil olmak üzere pek çok üretim kolu insan-makine bileşik sistemler üzerine kuruludur. İnsanın kendi yerini alabilecek bir teknolojinin geliştirilmemiş olduğu işlerde; işgücü maliyetinin makineleşme maliyetinden daha düşük olduğu durumlarda ve en önemlisi tasarımcı, planlayıcı, karar verici ve denetleyici olarak üretim süreçlerinde hala yeri doldurulamaz durumdadır.⁵ Bu bakımdan bir afetin, bir sanayi tesisindeki etkisi üzerinde çalışılırken, çalışanlar üzerinde yoğunlaşmak kaçınılmazdır ve dahası gereklidir. Çünkü altyapı ve makine parkının durumu ne olursa olsun, can ve mal kaybını en azda tutmak ve kurumun sürekliliğini sağlamak görevi çalışanlarındır. Dolayısıyla, elinizdeki çalışmada incelenen iki fabrikadaki yapısal hasarlar hakkında ancak genel olarak ve çalışmanın bütününe bir arka plan teşkil edecek şekilde bilgi verilmektedir. Keza yapısal hasarları inceleyip yorumlayabilmek için gerekli uzmanlığa da sahip olmadığımızı, bunun başlı başına bir mühendislik çalışmasının konusu olacağını da hatırlatalım. Burada bizi asıl ilgilendiren, çimento fabrikasını çalışanlarından oluşan canlı bir organizma gibi değerlendirecek, depremi nasıl yaşadığını ve depreme nasıl tepki gösterdiğini anlamaktır.

3. Araştırmanın Kapsamı

Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento Fabrikalarında, çalışanlarla yaptığımız görüşmelerle özellikle şunları anlamaya çalıştık: İncelenen iki çimento fabrikasının çalışanları bireysel ve kurumsal düzeylerde 17 Ağustos 1999 depremini

⁵ CHABAUD, Corinne ve DE TERSSAC, Gilbert, "Référentiel opératif commun et fiabilité" [Ortak Operasyonel Referanslar ve Güvenilirlik], içinde: LEPLAT, Jacques ve DE TERSSAC, Gilbert (yay. haz.), *Les Facturs humaines de la fiabilité dans les systèmes complexes* [Karmaşık Sistemlerde Güvenilirliğin İnsani Etkenleri], Editions Octares Entreprises, Marsilya, 1990, s.113.

nasıl yaşadılar ve depremden ne şekilde etkilendiler? Afete bağlı ne gibi sorunlarla karşılaştılar ve bunlara nasıl çözümler getirdiler? Afet üretim süreçlerini nasıl ve ne kadar etkiledi? Çalışanlarda afet olgusuna bakışta değişiklik meydana geldi mi, geldiyse bunun kurumsal yansımaları oldu mu? Afetin bireysel ve kurumsal olarak kalıcı etkileri oldu mu? Bu çalışma ile yalnızca iki büyük çimento fabrikasının afet deneyimini kağıda dökmek ve analiz etmekle kalmayıp, bu deneyimi diğer çimento üreticilerine aktarmayı düşündük. Elde ettiğimiz verileri bilimsel bilgiler ışığında yorumlayarak risk altındaki tüm sanayi kuruluşlarının yararlanabileceği bir metin hazırlamaya çalıştık. Böylece bilimsel bilgi üretmenin yanısıra, afetlerde can ve mal kaybının azaltılması ve çimento fabrikaları gibi önemli sanayi tesislerinde kurumsal sürekliliğin sağlanması katkıda bulunacağımızı umuyoruz.

Girişte de belirttiğimiz gibi bu araştırma İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısındaki iki çimento fabrikasında gerçekleştirildi: Hereke'de bulunan Nuh Çimento ve Darıca'da bulunan Lafarge Aslan Çimento Fabrikaları. 17 Ağustos depreminin etkisini hissetmiş olan Bursa Çimento Fabrikası, Set Çimento Ambarlı Tesisi gibi başkaları da olmasına karşın, çalışma bu iki çimento tesisiyle sınırlandırıldı. Bu tercihin nedenlerini kısaca açıklayalım:

- Ankara'da Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası bünyesinde yapılan acil durum yöneticisi seminerleri bize ülkemizdeki çimento fabrikalarının acil durumlara ve afetlere hazırlığı ve müdahale kapasiteleri konularında birinci elden bilgi edinmemizi sağladı. Katılımcılardan aldığımız bilgilerden yola çıkarak, 17 Ağustos Depremi'nin etkilerini en fazla yaşayan tesislerin bu iki fabrika olduğu, felaketten sonra müdahale kapasitelerini arttırma yönünde en büyük çabayı yine bu iki kuruluşun gösterdiği sonucuna vardık. Bu son noktayı, söz konusu tesislerde depreme bakışın önemli bir değişikliğe uğradığı biçiminde yorumladık (yalnızca bu varsayılan değişimi dahi afet sosyolojisi açısından bir inceleme yapmaya değer buluyoruz).
- Nuh Çimento'nun depremin merkez üssü olan Gölcük'e uzaklığı 18 km, Lafarge Aslan Çimento'nun ise 35 km'dir. Marmara Bölgesi'ndeki diğer çimento endüstri tesisleri ise Gölcük'e 100 km veya daha uzaktırlar. İncelenen iki fabrikaya kıyasla afetten çok sınırlı olarak etkilenişlerdir

ve 17 Ağustos'ta afet bölgesi olarak tanımlanmış alanın dışındadırlar.⁶ Dolayısıyla bu tesislerden elde edebileceğimiz verilerin çok zengin olmayacağı yönünde karar verdik.

- Lafarge Aslan Çimento, sektörün en eski kuruluşu olarak kabul edilmektedir.⁷ Nuh Çimento Fabrikası ise 1969 yılından beri faaliyettedir. Her iki kuruluşun da kurumsallaşmış, ikisinde de kendilerine özgü işletme kültürü oluşmuş ve kararlı⁸ durumda olduğunu araştırmamızın hazırlık aşamasında öngörmüştük. Saha çalışmamızın bu öngörüyü doğruladığını söyleyebiliriz. İş süreçlerinin belirlenmiş, bunlara uygun olarak görev, yetki ve sorumlulukların tanımlanmış, kurum içi ve kurumla dış dünya arasındaki ilişkilerin bunlara göre düzenlenmiş olduğu; “yaşam döngüsü” yerleşik hale gelmiş kural ve usuller üzerine oturmuş bu işletmelerin, afet gibi olağan işleyişi sekteye uğratan durumlara daha “dirençli” olduğunu varsayıyoruz. Daha ayrıntılı olarak bu konunun üzerinde duracağımız için şimdilik sadece şu saptamayı hatırlatalım: Bir örgütün afet sonrasındaki işleyişi, afet öncesi işleyişinin yansımadır.⁹ Dolayısıyla bu iki fabrikayı 17 Ağustos 1999 bağlamında incelemek, kurumsallaşmış örgütlerin acil durumlara tepkisinin daha etkin olduğu varsayımını sınamak anlamında da bir fırsat teşkil ediyordu.

Daha önemsiz de olsalar, bazı kişisel etkenler de araştırmanın çerçevesinin çizilmesinde rol oynadı. Örneğin çalışmayı yalnız gerçekleştirecek olduğumuz için, sadece kendi çabamızla makul bir sürede sonuçlandırabileceğimiz ölçekte olması önemliydi. İkinci olarak saha çalışmasının hem bizim, hem bizi kabul eden kuruluşların, hem de ÇEİS'in iş programlarına uygun tarihlerde yapılması gerekiyordu. Bu durumda araştırmanın süresi, incelenecek fabrika sayısını arttırdığımız oranda

⁶ Uzaklıklar kuş uçuşu ve yaklaşık olarak verilmiştir. Ağustos 1999'da “afet bölgesi” terimi şu illeri işaret etmekteydi: Bolu, Bursa, Eskişehir, İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Yalova. Depremin merkez üssü gerçekte Gölcük'ün birkaç kilometre kadar doğusundadır.

⁷ DÖLEN, Emre ve diğerleri, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, 1910-2004, Tarih Vakfı, İstanbul, Nisan 2005.* (Lafarge Aslan Çimento için Prof. Dr. Emre Dölen'in koordinasyonunda hazırlanmış kurumsal tarih çalışması, Lafarge Aslan Çimento yönetim sekreterliğinden edinilebilir).

⁸ Stable (ing.) anlamında.

⁹ Bkz. BOURRIER, Mathilde, “Risques et Organisations” [Riskler ve Örgütler]; içinde: GROSSE, Christian vd. (yay.haz.), *Face au risque [Riskle yüz yüze], Georg (collection L'Equinoxe), Cenevre, 2007, s.159-182.*

takvimleri uydurma zorunluluğu nedeniyle birkaç kat uzayacaktı; tabii lojistik anlamda ortaya çıkacak sorunları da hesaba katmak gerek.¹⁰

Ayrıca belirtelim ki çalışmanın kapsamı (ve ölçeği) üzerinde düşünürken, Türkiye'nin depremselliği de hatırimızdaydı. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, çıkış noktamız afet sosyolojisi alanında bir inceleme yapmak olduğu kadar, çimento endüstrisi çalışanlarına afet ve acil durum pratiği anlamında yararlanabilecekleri, gerçek afet tecrübesinin yorumlanmasına dayanan bir metin sunmak fikriydi. Ülkemize dağılmış olan çimento fabrikalarının çoğunun sürekli deprem riski altında olduğunu; özellikle de Marmara Bölgesi için yakın bir zamanda büyük bir deprem öngörüldüğünü biliyorduk. Biraz da bu nedenle, uzun soluklu ancak endüstri için pratik değeri daha fazla olmayacak bir araştırma yapmak yerine, görece çabuk tamamlayıp kullanıma sunabileceğimiz biçimde sınırlandırdığımız bir çalışma yapmayı tercih ettik.

4. İzlenen Yöntemler ve Araştırmanın Gerçekleştirilmesi

Araştırmanın saha ve saha dışı olmak üzere iki kanadı olduğunu söyleyebiliriz. Saha (alan) çalışması olarak adlandırdığımız kısım, Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento Fabrikaları'nda yaptığımız inceleme ve görüşmelerdir. "Masa başında" gerçekleştirdiğimiz kısım ise genel ve konuya özgü yazın taraması, alan çalışmasının yazıya dökülüp verilerin analiz edilmesi ve elbette, bu metnin yazımıdır.

Saha Çalışması

Genel çerçeveyi kurguladığımız bir hazırlıktan sonra, Mart 2008'in son haftasında her iki fabrikayı ziyaret ettik ve toplam olarak üç günde 28 çalışanla yüz yüze görüşme yaptık. Belirtelim ki, önceki bölümde sözünü ettiğimiz kurumsallığı, alan çalışması hazırlanırken ve gerçekleştirilirken de gözleyebildik:

- İki fabrika da buldukları yerle (Darıca ve Hereke) adeta bütünleşmiş

¹⁰ Araştırmacı olarak, deneyimlerimizden yola çıkarak saha çalışmasından sağladığımız verileri mümkün olduğunca çabuk değerlendirmek istedik. Elbette kendimize bilimsel gerekliliklerden ödün vermeye yol açmayacak kadar süre tanıdık.

durumdadırlar, tesislerin iki beldenin de toplumsal yaşamında önemli bir yerleri vardır. Çalışmamız sırasında da bize belirtildiği gibi, kuruluşlarından beri personel ihtiyaçları (özellikle mavi yaka) bu yerleşimlerden karşılanmıştır. Dolayısıyla, personel değişim hızı¹¹ çok düşüktür. Bizim açımızdan sevindirici olan nokta, Ağustos 1999'da işbaşında olan kişilerden birçoğunun hala aynı fabrikada çalışmakta olmasıydı. Böylece görüşmelerin örgütlenmesi görece rahat yapılabilirdi.

- İki tesiste de bizimle ilgilenen sorumlular önceden belirlenmişti ve görüşme yapacağımız kişilerle bizi programlı olarak uygun bir mekanda bir araya getirerek zaman kaybetmemizi önlediler.¹²
- Kayıtlar düzenli olarak tutulduğu için gereksinim duyduğumuz bilgilere (kurumsal düzenlemeler izin verdiği ölçüde) ulaşmakta zorluk çekmedik, zaman yitirmedik.

Kamu ya da özel sektörde olsun, özellikle büyük kurumlarda, bizim gerçekleştirdiğimiz gibi 30 ila 60 dakika kadar süren görüşmeler bir anlamda kurumun (görüşülen kişinin işlevinin önemi oranında) iş düzeninden ve verimlilikten ödün vermesi anlamına gelmektedir. Özellikle yöneticilerin bir saate yakın sürebilecek bir görüşme için zaman ayırmaları oldukça zordur. Bu nedenle araştırmacı çoğu zaman kendi çalışma planını incelenen kurumun sunabildiği koşullara uyarlayarak çalışıp, olabildiğince kısa sürede en çok veriyi toplamak durumundadır. Arzu edilenden çok daha az görüşme yapabilmek, hatta hiç yapamamak (çeşitli nedenlerle kurum tarafından programın iptali), peş peşe takvim değişiklikleriyle karşılaşmak vb. bu tip araştırmalarda olağandır. Bu bakımdan, gerçekleştirdiğimiz görüşmelerin sayısını tatmin edici bulduğumuzun altını çizelim. İki fabrikada yaptığımız görüşmelerin ses kayıtları toplandığında süresi 14 saati bulmaktadır. En kısa görüşme 11 dakika, en uzun görüşme 56 dakikadır, ortalama olarak bir görüşme 30 dakika sürmüştür.¹³

Diğer yandan amacımız hem beyaz yaka diye adlandırılan orta ve üst seviye yöneticilerle, hem de mavi yaka denilen işçi, vasıflı/usta işçi ve ustabaşılarla

¹¹ Turnover rate (ing.) anlamında.

¹² Aynı kurumsallaşmanın Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası'nda ve sendika ile üyeleri arasındaki ilişkilerde de bulunuyor olduğunu gözledik. Bu da araştırmamızda bize kolaylık sağlayan bir etken oldu.

¹³ Sadeleştirmek için süreler yaklaşık olarak ifade edilmiştir.

görüşmekti. Görüşme adedi konusunda olduğu gibi, beyaz yakalı-mavi yakalı oranı da araştırmacının kurgusundan çok, kurumun öncelikleri ve olanakları doğrultusunda oldu. Koşulların sonucu olarak, arzu ettiğimiz gibi eşit sayıda mavi ve beyaz yakalı kişiyle görüşemedik. Hatta görüşülen mavi yakalı-beyaz yakalı dağılımının iki fabrikada birbirinin tersi olduğunu söyleyebiliriz:

Fabrika	Görüşülen Mavi Yakalı Çalışan Sayısı	Görüşülen Beyaz Yakalı Çalışan Sayısı
Nuh Çimento	5	11
Lafarge Aslan Çimento	8	4

Tablo 1: Görüşülen mavi / beyaz yakalı çalışanların sayısı

Lafarge Aslan Çimento’da görüşebildiğimiz beyaz yakalı sayısının daha az olması saha çalışması sırasında bizi biraz düşündürdüysede, görüşmeleri kağıda döktükten sonra yeteri kadar veri elde etmiş olduğumuzu anladık.¹⁴ Belirtilmesi gereken bir nokta da, mavi yakalı çalışanlarla yaptığımız görüşmelerin içerik olarak son derece zengin olduğudur. Eğitim düzeyleri ve fabrikalardaki rolleri göz önüne alınarak (çoğu mühendistir) beyaz yakalı çalışanlarla yapılacak görüşmelerin diğerlerine göre daha fazla ve/veya daha yararlı bilgiler sağlayacağı düşüncesi -en azından inceleme yaptığımız Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento Fabrikaları için- aldatıcıdır. Görüşmeler sırasında ifade ettikleri fikirler kadar, bunları ifade etme biçimleri de bizde bu iki kurumdaki mavi yakalı personelin iyi eğitilmiş ve donanımlı olduğu kanısını uyandırdı.

Konuştuğumuz kişilerin tamamına yakını, kurum içindeki konumları ne olursa olsun, görüş ve düşüncelerini açıklıkla ifade ettiler ve zaman zaman özeleştirici yapmaktan ya da çalıştıkları kuruma yönelik eleştirilerde bulunmaktan da

¹⁴ İzleyen mayıs ayı içerisinde bu fabrikada yapılan bir tatbikata gözlemci olarak katıldık ve bundan yararlanarak ilk gelişimizde görüşemediğimiz bazı yetkililerle görüştük.

çekinmediler. Kurumsal düzeyde de araştırmamızı sağlıklı bir biçimde yapmamıza izin verecek kadar saydam bir ortam bulduğumuzu söyleyelim. Ancak yine de bilimsel etik gereği görüştüğümüz kişilerin adlarının ve görevlerinin bizde saklı kalacak olduğunu belirtelim.

Yazım Aşaması

Saha çalışmasından önce ve sonra çeşitli kaynaklardan yararlandık (bkz. kaynakça). Bunlar kabaca aşağıdaki konu başlıkları altında toplayabileceğimiz kitap ve makalelerdir:

- Afet olgusu ve afetin toplumsal etkileri.
- Özel sektör ve afetler.
- 17 Ağustos 1999 Kocaeli depremi.
- Acil durum planlaması ve yönetimi.
- Çimento üretimi ve Türk Çimento Sektörü.

Uzmanlaşma konularımız içerisinde bulunduğu ve doktora tezimizle de bağlantılı olduğundan ilk dört başlık için kaynak bulmakta zorluk çekmedik. Çimento sektörüyle ilgili kaynak gereksinimimizi ise büyük ölçüde Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası karşıladı. Yine fabrikalardaki görüşmeler sırasında da bu konuda doğrudan doğruya sektör çalışanlarından bilgi alabildik.

Çalışma takvimimiz üzerine de bilgi verelim. 2008 yılının Mart ayının son haftasında saha çalışmasını gerçekleştirdikten sonra, görüşmeleri bir süre “soğumaya” bıraktık ve nisan ayı boyunca daha çok okumalarımızı gerçekleştirdik. Gerçekleştirdiğimiz yüz yüze görüşmeler yazıya geçirildiği zaman bize yaklaşık 120 sayfalık bir metin sağlamıştır.¹⁵ Nisan ayı sonundan itibaren görüşmeleri yazıya dökmeye başladık. Mayıs ayının üçüncü haftasından sonra da bu metnin yazımına geçtik. Metin ana hatlarıyla Temmuz ayı sonunda bitti, daha sonra düzeltmeler yapıldı, görsel ve yazılı ekler tamamlandı.

¹⁵ A4 boyutundaki kağıda, 12 punto ve tek satır arayla yazılarak.

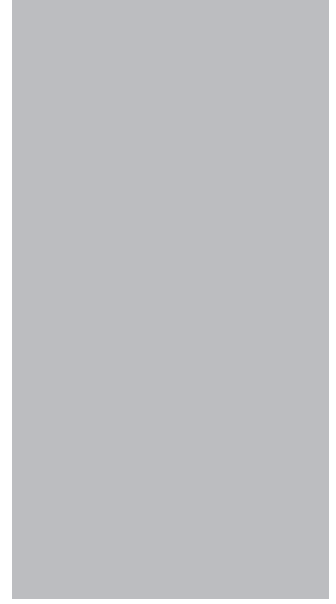
Aşama	Mart 2008	Nisan 2008	Mayıs 2008	Haziran 2008	Temmuz 2008
Ön hazırlık	x				
Saha çalışması	x				
Okumalar		x	x	x	
Görüşmelerin yazıya geç.		x	x		
Planın çıkarılması			x		
Yazım			x	x	x
Eklerin hazırlanması				x	x
Düzeltilmeler					x
Yayına hazırlık					x

Tablo 2: Çalışma takvimi

Son olarak bu metnin diliyle ilgili bir noktanın altını çizmek istiyoruz. Elinizdeki metni yazarken olabildiğince yabancı dillerden gelmiş (Türkçe'ye yerleştiği kabul edilmiş olanlar, bilimsel ve teknik terimler dışında) ve *Eski Türkçe*'den kalma sözcük ve deyişler kullanmaktan kaçındık. Bununla beraber, hiç kullanmadığımızı da söyleyemeyiz: Tekrarları önlemek, metni akıcı kılmak adına zaman zaman bu konuda esnek davrandık. Ülkemizde yabancı dil eğitiminin ve yabancı dilde eğitimin birbirine karıştırılmasının sonucu olarak, bazı sözcüklerin yabancı dillerdeki karşılıklarının uluslararası kabul görmüş terimler gibi yaygın kullanıldıklarını üzülmekteyiz. Bu yüzden, yanlış anlaşılmalara önlemek için bazı teknik terimlerin Türkçe'lerini kullandığımızda, bunların yabancı dillerdeki karşılıklarını da dipnot olarak vermeyi uygun gördük.

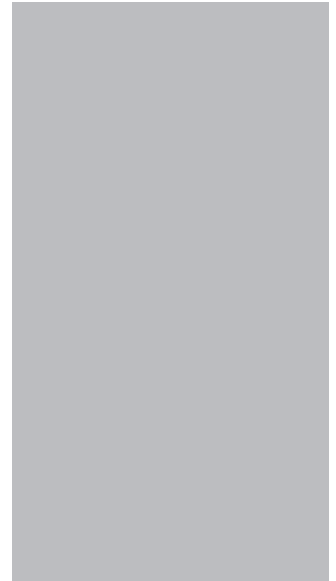
İlerleyen bölümlerde, görüşmelerden yaptığımız alıntılar aracılığıyla sözü sık sık çimento fabrikası çalışanlarına bırakacağız. Konuşma diliyle anlatılan bir şeyi ifade edildiği biçimiyle yazı diline aktarmak, bilimsel bir gereklilik yoksa tercih etmediğimiz bir uygulamadır. Bu nedenle çalışanların söylediklerini mümkün olduğunca doğal halinde bırakmak, üzerinde değişiklik yapmadan buraya koymak için çaba gösterdikse de; zorunlu durumlarda yanlış telaffuzları, yanlış kullanımları düzelttik, tamamlanmamış cümleleri ve kopuklukları anlaşılır hale getirdik, gereksiz yere yinelenen sözcük ve ifadeleri eledik. Bütün bunları yaparken elbette anlam değişikliği yaratmamaya özen gösterdik.¹⁶

¹⁶ Bu metnin yazımında dilbilgisi bakımından şu kaynaklardan yararlanılmıştır: AKSOY, Ömer Asım, *Ana Yazım Kılavuzu*, Adam Yayınları, İstanbul, 1992 (6.basım); DEMİRAY, Kemal vd. (yayına hazırlayanlar), *Resimli Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977; DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (16. Basım), Aydın Kitabevi Yayınları, 1999, Ankara; EREN, Hasan vd. (yayına hazırlayanlar), *TDK Türkçe Sözlük* (2 cilt), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.

Deprem:

Lojman, Fabrika, adırkent

Bu bölümde 17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi'ni Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento Fabrikaları çalışanlarının anlattıklarından yararlanarak tekrar kurgulayacağız. Bir anlamda, depremi onların gözüyle görmeye çalışacağımızdan, bu kurguda zaman zaman anlatımların kişiselliğine bağlı olarak nesnellüğün ikinci plana geçmesi olağandır. Fakat okuyucunun yükünü azaltmak için gereksiz kabul ettiğimiz kişisel ifadeleri, ayrıntıları ve yorumları elemeye çalıştığımızı belirtelim. Yukarıda da söylediğimiz gibi amacımız afet sosyolojisi çerçevesinde anlatılanlar içindeki ortak noktaları genelleyerek; bunun yanı sıra ortak olmayan ancak, üzerinde durulmaya değer noktaların altını çizerek bilimsel biçimde yorumlamaktır.

Aradan on yıla yakın zaman geçmiş olduğundan, özellikle afeti yaşamamış okuyucuları da düşünerek bölümün başında 1999'da Türkiye'de meydana gelen depremlerle ilgili genel bilgiler vermeyi uygun gördük. Devamında, depremin meydana geldiği 17 Ağustos 1999 sabahı saat 03.02'den başlayarak olayların iki çimento fabrikası ve onların çalışanları açısından nasıl geliştiğini göreceğiz. Bunu gerçekleştirmek için bireysel düzeyden başlayarak (çalışanların depreme yakalandıkları an, ilk tepkileri, davranışları, aile ve yakın çevre) kurumsal düzeye yükseleceğiz (fabrikada durum, fabrikaya geliş, ilk müdahaleler, örgütlenme, afet sonrası yapılanlar).

Daha okunur kılmak için metni şu biçimde düzenledik: Görüşmelerden yapılan alıntılar tırnak içine alınıp ("...") yatık karakterlerle yazılmıştır. Görüşülen kişi, kendi kendisine veya başkalarına söylediği sözleri ya da başkalarının sözlerini aktarıyorsa bu sözler iki kesme imi ('...') içine alınmıştır. Kişinin ifadesindeki gereksiz tekrarlar, bir konuyu ikiye bölen ve anlatımda kesinti yapan cümleler, anlamsız ifadeler çıkarıldığında yerlerine iki kare parantezin arasında üç nokta konulmuştur ([...]). Ayrıca konuşmadaki duraklama ve beklentiler de üç nokta ile (...) gösterilmiştir.

1. 17 Ağustos 1999 Depremi ve Sonuçları

17 Ağustos 1999 sabahı 03.02'de Türkiye'nin Marmara Bölgesi'nin güneyi şiddetli bir depremlerle sarsıldı. Depremin Richter ölçeğine göre büyüklüğü 7.4, merkez üssü ise Kocaeli'nin Gölcük İlçesiydi. Asıl olarak İstanbul, Sakarya, Kocaeli ve

Yalova illerini etkilemekle birlikte, Bursa, Eskişehir ve Bolu gibi çevre illerde de ciddi hasarlara neden oldu. En ağır şekilde etkilenen alan doğal olarak Gölcük'ün bulunduğu İzmit Körfezi'nin güney kıyısıydı. Bu alan körfez üzerindeki İzmit, Yalova, Gölcük ve geri bölgelerindeki¹⁷ Adapazarı, Düzce, Bolu gibi önemli yerleşim yerleriyle toplamda 12 milyonluk bir nüfusu barındırıyordu.¹⁸

Depremi sonuçları tek kelimeyle dramatik oldu. Resmi rakamlara göre 17.439 kişi yaşamını yitirdi. 43.953 kişi yaralandı, bunlardan yaklaşık 30.000'i hastanelerde tedavi gördü.¹⁹ 50.000'i ağır olmak üzere 120.000 bina hasar gördü. 2.000 bina çöktü, 4.000 binaya da daha sonra "çökebilir" tanısı konuldu.²⁰ En büyük insan kaybı Kocaeli'nde oldu, il merkezi İzmit şehri ve Gölcük, Karamürsel, Değirmendere kasabalarında toplam 9.477 ölü ve 9.881 yaralı vardı. En az sayıda kayıp depremin merkez üssüne olan uzaklıkları nedeniyle İstanbul (454 kişi) ve Bolu'da (48 kişi) oldu.

Felakete uğrayan Marmara bölgesi Türkiye'de sanayinin ve hatta ekonominin kalbi olarak görülen bir bölgedir (buradaki yerleşim yoğunluğunun en önemli nedeni de bu ekonomik faaliyetlerdir). 1997 verilerine göre bölgenin ulusal üretime (brüt) katkısı % 33,5 oranında ve ulusal ölçekte toplam katma değer % 45,6'sı da buradan geliyordu. Ülke nüfusunun yalnızca % 4'ünü barındırmalarına rağmen, Kocaeli, Sakarya, Yalova ve Bolu illeri Türkiye'nin ulusal üretiminin % 7,2'sini gerçekleştiriyorlardı.²¹ Deprem yalnızca konutları değil, işyerlerini, fabrikaları ve İzmit'teki Tüpraş Rafinerisi gibi büyük sanayi tesislerini de etkilediği için bölgedeki ekonomik faaliyetlerde kısa da olsa bir kesinti ve daha sonra da ciddi bir yavaşlama meydana geldi. Elbette depremin ekonomik « faturasında » bölgedeki tesislerin % 30'unun (hafif ya da ağır şekilde) hasar görmesi kadar, çalışanların ve/veya çalışanların yakınlarının deprem kurbanı olmaları ve önemli miktarda kişinin barınma sorunu vb. olağan hayatlarını alt üst eden sorunlarla karşı karşıya kalması da rol oynamıştır.

¹⁷ *Hinterland* anlamında.

¹⁸ *Economic Effects of the 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report [1999 Türkiye Depremleri'nin Ekonomik Etkileri: Bir Ara Rapor] OECD Ekonomi Bölümü tarafından hazırlanmış rapor [working paper], rapor no 247, Paris, 2000, s.36.*

¹⁹ *A.e., s.35.*

²⁰ *Le séisme de Kocaeli du 17 août 1999 [17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi], Fransız Deprem Mühendisliği Derneği (AFPS) tarafından hazırlanmış rapor, Paris, 2000, s.3.*

²¹ *A.e., p.97.*

17 Ağustos Depremi'nden yaklaşık üç ay sonra, 12 Kasım 1999 gecesi saat 19.00'da 7.2 büyüklüğünde bir deprem Sakarya ilinin Düzce ilçesi ve çevresini yeniden vurdu.²² Birinci depremde ağır hasar görmüş olan Düzce, hala yeniden inşa ve normale dönme çabası içindeydi. Sarsıntılar, ağır hasar görmüş olan bir çok binanın çökmesi için yeterli oldu ve 17 Ağustos'tan sonra bu yapılarda yaşamaya devam edenler enkaz altında kaldılar. Yine de bu durumdaki binalar çoğunlukla boşaltılmış olduğu için can kaybı görece az oldu (494 ölü, 4948 yaralı). Ancak bu deprem daha da acı bir gerçeği ortaya çıkardı, bazı ağır hasarlı binalar sahipleri tarafından « makyajlandıktan » sonra kullanılmaya devam edilmiş, hatta kiralanmıştı.²³

12 Kasım Düzce Depremi toplumsal bellekte 17 Ağustos Depremi'yle birlikte yer almaktadır. Tezimiz için gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sırasında sık sık iki felaketin ilişkilendirildiğini, bunlara ilişkin konuların ve ayrıntıların birbirine karıştırıldığını, iki depremin iki ayrı olay olmaktan çok aynı olayın birbirini izleyen iki bölümü gibi hatırlandığını gözledik.²⁴ Bunun nedenleri arasında kanımızca en önemlileri Düzce Depremi'nin birinci depremden görece kısa bir süre sonra olması, birinci depremin büyük hasar verdiği bir yeri tekrar yıkması, Marmara Bölgesi'nde ve özellikle İstanbul'da yeni bir büyük deprem beklentisinin en yüksek olduğu bir zamanda meydana gelmesidir. Burada 12 Kasım Düzce Depremi'ni anma nedenimiz iki olayı ayırdığımızı belirtmek ve okumakta olduğunuz çalışmanın kapsamının 17 Ağustos Depremi'yle sınırlı olduğunu hatırlatmaktır.

Üç ay arayla meydana gelen bu iki yıkıcı depremin toplumsal yankılarının Cumhuriyet tarihindeki geçmiş depremlere kıyasla çok daha önemli olduğunu söyleyebiliriz. 1999 depremleri, Türkiye'de insan yerleşimi ve ona ilişkin hukuksal altyapı ile kamu politikaları; yapı sektörünün düzeni ve ekonomideki yeri; Türkiye'nin depremselliği gibi konularda uzun süren tartışmalar başlattı. Acil durum yönetimi ve afete hazırlık konularından başka, bu süreçlerde sivil toplum kuruluşlarının oynayabileceği rolleri gündeme getirdi. Siyasal erk ve kamu yönetimi kadar yurttaşların da bu konularda sorumluluk sahibi olduğu yönünde toplumun kendisini

²² BARKA, Aykut ve ER, Ali, *Depremi Bekleyen Şehir İstanbul, Epsilon, İstanbul, 2006, s.226.*

²³ A.e.; ayrıca bkz. AKGÜNGÖR, Ali Çağlar, *La Turquie à l'épreuve des séismes de 1999. Une analyse sociopolitique à travers les discours médiatiques post-catastrophe [Türkiye 1999 Depremleriyle Sunanırken. Afet Sonrası Medya Söylemleri Üzerinden Sosyopolitik Bir Analiz], 17 Aralık 2007'de Grenoble Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş doktora tezi (tez direktörü Claude Gilbert), s.87.*

²⁴ A.e., s.39 ve 40.

sorgulamasına yol açtı. Bu anlamda depremlerin etkileri kısa sürmüş olsa da, bu felaketlerin öncekilerden çok daha farklı biçimde ele alınıp tartışılması (örneğin müdahaleleri başarısız bulunan hükümete örgütlü tepkiler gösterilmesi), toplumsal ve siyasal açıdan Türkiye'nin gelişmekte olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2. Evde ve Fabrikada Deprem Anı

17 Ağustos Depremi sabah saat 03.02'de genel olarak kişilerin derin uykuya geçtikleri bir zaman diliminde olmuştur. Görüştüğümüz kişilerin çoğunluğu da sarsıntılarla uyanmış, ilk anda ne olduğunu anlamakta zorlanmışlardır:

“Ben lojmandaydım, hanım ‘Bir gürültü oluyor’ dedi. ‘Kalk deprem oluyor!’ dedi, ben de ‘Ne depremi tras²⁵ değirmenidir.’ dedim, vibrasyon oluyor ya bizim değirmenlerden. Fakat gelen ses değirmen sesi değil. Sanki hani bir mağaranın ağzındasınızdır, arka taraftan bir damperli kamyon gelir, kırıcının homurtusu gibi. Ondan sonra uyandım, anladım ki deprem oluyor.”

“Ben deprem gece saat üçte olduğu için fabrikada değildim, evde yaşadım. Hereke’de oturuyorum. Şimdi biz hiç deprem görmediğimiz için, uykudan sarsıntıyla uyanınca bizim burada kalker ocakları da vardır özel sektöre ait, orada dinamit atıldığını düşündük. Öyle normalde gün içinde atım yapıyorlar, onlar da bizim binalarda sarsıntı yapıyor, uyku sersemi ben ona yorumladım. Tabii baktık iş öyle değil, çok farklı bir sarsıntı, sarsıntıyla beraber gürültü de var.”

“O gece üçte oldu deprem, Allah bir daha göstermesin, zor şeyler bunlar, şiddetli bir sarsıntıyla uyandık. Gecenin bir vakti, tam uykunun derin noktası, şok olmuş, şaşırmuş bir vaziyette kalkıyorsunuz, sallanıyorsunuz ama kestiremiyorsunuz da, nedir bu deprem mi, afet mi, yerin dibine mi batıyor... Ne olduğunu anlamak çok zor. Anlatması bile güç. İnsan anlatırken de o anı yaşıyormuş gibi hissediyor. Ben o gece çocuğumun odasına gitmekte güçlük

²⁵ Tras, çimento üretiminde katkı olarak kullanılan, karıştırıldığı çimentoya kimyasal dayanıklılık kazandıran volkanik bir kayadır.

çektim, kapıyı bulamadım. Kapı diye cama gitmişim. Kapıyı açtım diye sevinirken elime panjur geldi. Pencereyi açmışım.”

İlk iki örnekte kişiler sarsıntuları depremle ilişkilendirmektense, mesleki yaşamlarının parçası olan değirmen vibrasyonu, kamyon geçişi, taş ocağında patlatma gibi durumlarla açıklamaktadırlar.²⁶ Fakat bu durum sadece uyku halinden ani şekilde çıkmanın sonucu değildir. Çünkü görüyoruz ki deprem anında vardiyada çalışmakta olan kişiler de uyanık ve bilinçleri yerinde oldukları halde olayı başka türlü yorumlamışlardır:

“Çalışıyordum. Analiz saati gelmişti, oturdum bilgisayarın başına, normalde zaten hafif bir vibrasyon falan oluşuyor. İşte değirmen duruşunda, duruşlarda sallantı oluyor zaten binamızda. Tam veri giriyorum, masa başladı hafiften, böyle şiddetli bir şekilde sallanmaya, bilgisayar böyle gidip geliyor. Daha önce deprem yaşamamış olduğum için kendi kendime ‘Yahu değirmen herhalde yıkıldı... Bizim binanın üzerine yıkıldı, bina çökecek!’ diyorum. Deprem aklıma geliyor, ama daha önce yaşamadığım için pek inanmak istemiyorum.”

“Deprem saatinde bizim şu değirmenimiz var, vibrasyon yapıyor arada bir, arkadaşlar oradan ‘Ahmet vibrasyon mu var değirmende?’ dediler. Kalktım ‘Deprem oluyor!’ diye bağırdım, ekranların hepsi teker düşmeye başladı arkaya [masanın üzerinden yere]. Enerjiler kesildi ve biz dışarıya koştuk. Her taraf tabii toz duman. Sallantı devam ediyordu.”

“Elektrik atölyesi dediğimiz bir yer var, elektrikçilerle beraber kaldığımız, bizim odamız ayrıydı, onların odası ayrı. Birbirimize çok yakınız ama 50 metre falan var aynı koridor üzerinde. Normalde gece vardiyalarında iki kişi elektrikçiler, biz tek kişiyiz. Üçümüz beraber kalıyoruz. Gece vardiyasında işlemler çok fazla olmadığı zamanlarda çay demleriz. O gece de beraberdik,

²⁶ Görüştüğümüz kişilerden biri, üst katında yaşamakta olan kardeşi ve ailesinin deprem sırasında, “apartmanlarının üzerine uçak düştüğünü sandıklarını” belirtmiştir. Depremden sonra Gölcük'teki Deniz Kuvvetleri Üssü'nde görevli bir subayın da bize “sarsıntıyı ilk anda gemisinin saldırıya uğradığı şeklinde yorumladığını” söylediğini aktaralım. Anlaşılan bu durumun pek de ender görülen bir yanı yoktur.

konuştuk falan... Tam üç civarı biz sarsıntıyı duyduk ama çok şiddetli, herkesin anlattığı kadar değil, bizim en fazla duyduğumuz şey, elektriklerin gitmesi ve bizim o elektrik atölyesinde korumalı şalterler var, onların hepsinin birden elektrik gidince bırakması²⁷. Sarsıntıyla beraber o patlama sesini falan duyduk tabii hepimiz zıpladık. Trafolar çıkarken devreden, şalterler falan aynı anda bıraktı. Çünkü orada 36 000 V gibi çok yüksek voltajlar var. Çok yakınız o voltajlara, gerçi korunaklı ama... Sarsıntıyı duyduk, sonra patlama sesi geldi, biz 'Acaba trafolardan biri mi patladı ya da değırmenlerden biri mi vibrasyon yaptı?' diye düşündük."

"Birden bir sallantı hissettim, ilk başta hafif, ondan sonra güçlü. Fakat biz alıştığımız için bu sallantıya yukarıda, ilk ufak sallantıya önem vermedim. Büyük sallantıda, 'Fan²⁸ motoru koptu üzerime geliyor!' diye düşündüm, acil stop'a bastım. [...] Acaba 'Gene bir şey geldi de, bilye mi dağıttık, kanat mı kopardı?' gibi bir şeyler düşündüm. Tabii bu olay beynimde çok hızlı geliyor. Ama bizim aydınlatma sistemleri sürekli yanıp sönmeye başlayınca ve ben onları sallanırken görünce, büyük bir hızla aşağıya indim."

Fabrikalarda çalışmakta olan kişiler, olay anında zaten sarsıntı ve gürültüye maruz kalmakta olduklarından, deprem olasılığını daha kolayca bir kenara itmiş olabilirler. Ancak bize göre, uykuda ya da uyanık, evde ya da işyerinde olsunlar, bu çalışanların yaşamakta oldukları olayı tanımlarken depremi ancak diğer olasılıkları (mantıksız bile olsa) eledikten sonra düşünmelerinin asıl nedeni bu mesleki arka planları ve alışmış oldukları çalışma koşulları değıldir. Bize göre asıl nedenler öncelikle "*deprem akluma geliyor, ama daha önce yaşamadığım için pek inanmak istemiyorum*" diyen teknisyenin açıkça belirttiğı gibi şiddetli bir deprem geçirmemiş olmaları; ikinci olarak da yaşadıkları bölgenin, hatta genel olarak Türkiye'nin depremselliğı konusunda yeterli ve sağlıklı bilgiye sahip olmamalarıdır:

²⁷ "Şalterlerin bırakması" ile kastedilen, emniyet sistemi sayesinde şalterlerin otomatik olarak konum değıştirip iletimi kesmeleridir (devreyi açmaları).

²⁸ Sözü edilen fan, konuşmakta olan kişinin operatörlüğünü yaptığı, limandaki lastik konveyörlü yükleme vincinin üzerinde bulunan; yüklenen çimento vb. toz malzemenin etrafa saçılmasını engellemek için emme ve filtreleme yapan fanıdır.

“Binaları boşalttık, tabii nasıl davranacağımızı, ne yapacağımızı çok iyi yorumlayamıyorduk, o anda kontrolsüz bir şekilde bir an önce binamızı terk ettik. Çocuklarımızı falan alıp dışarı çıktık. Çıktıktan sonra deprem olarak bunu adlandırdılar. Biz depremi bilmiyorduk ben şahsım adına söylüyorum. Hiç yaşamadığım için depremi bilmiyordum.”

Tabii bu bilgi eksikliğinin 1999 yılı öncesi söz konusu olduğunda toplumumuzun çok büyük bir bölümü için de geçerli olduğunun altını çizelim. Bu noktanın üzerine eğilmemizin nedeni, riskler konusundaki bilgi düzeyinin gerek kişi, gerekse de kurum düzeyinde acil durum planlamasının ve hazırlığının yapılması ve kalitesi bakımından çok önemli bir etken olduğunu hatırlatmaktır. Bilinçlenme, ancak bilgilenmeyle olabilir. Deprem gibi afetlere (ve afet hazırlığına) ilişkin tutumları etkileyen faktör birden fazladır.²⁹ Yukarıdaki ifadelerde de bunların da izlerini görebiliyoruz:

- Olası afetin büyüklüğü ve sıklığı.
- Kişisel deneyim ve kişisel deneyimin sıklığı.
- Olası afetin bireysel ve/veya kurumsal düzeyde verebileceği hasarın boyutları.
- Kişisel değer yargıları, görüşler, inançlar.

20. Yüzyılın başından bu yana 1963 Çınarcık-Yalova ve 1967 Adapazarı Depremleri hariç, bölgede 1999’a gelene kadar büyük bir deprem olmamıştır. Dahası bu iki deprem Hereke ve Darıca’da görece az can ve mal kaybına yol açmıştır.³⁰ Aradan geçen 30 yıldan sonra Hereke ve Darıca’da deprem riskinin “toplumsal hafızadan” silinmeye yüz tutmuş olması, bu nedenlerle pek de şaşırtıcı değildir. Ayrıca görüştüğümüz kişilerin çoğunluğunun oldukça genç olduğunun altını çizelim: 1963 ve 1966 depremlerini yaşamamışlardı ya da bu tarihlerde çok küçük yaştaydılar.

²⁹ Gilbert White’tan aktaran: DRABEK, Thomas E., *Human System Responses to Disaster, An Inventory of Sociological Findings*, Springer-Verlag, New York, 1986, s.323.

³⁰ Çınarcık-Yalova 1963 Depremi: Richter ölçeğine göre büyüklüğü 6.3, 1 ölü, 26 yaralı, 230 ağır hasarlı konut; Adapazarı 1967 Depremi: Richter ölçeğine göre büyüklüğü 7.2, 89 ölü, 235 yaralı, 5569 ağır hasarlı konut. Bağcı, G. vd., “Türkiye’de Hasar Yapan Depremler”, *Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Deprem Araştırma Bülteni*, Sayı 69, 113-126. Daha derinlemesine bir araştırmayla doğrulanabilecek bir etken de şu olabilir: Körfez ve İzmit Havzası 60’lı yıllardan sonra sanayileşmeyle birlikte yoğun göç almıştır; sonradan göçle gelenlerin bölgenin depremselliği hakkında bilgisiz olduğu da kabul edilebilir. Nitekim 28. sayfada böyle bir kişinin ifadesini aktardık.

3. İlk tepkiler: Bilgi Eksikliği

Popüler kültürde (özellikle sinema ve televizyonda) bir felaket yaşayan kişiler genellikle panik³¹ durumunda, kontrollerini yitirmiş ya da şaşkınlıktan tamamen tepkisizleşmiş olarak gösterilirler. Başlarına bu tür olaylar (deprem, sel, yangın vb.) gelen kişilerin bunların oluşturduğu yaşamsal tehdit karşısında rastlantısal davranışlar sergileyecekleri düşüncesi yaygındır. Bu fikrin bilimsel bir dayanağı yoktur. Aksine, araştırmalar bireylerin ciddi hayati tehlikeler doğuran acil durumlarda dahi paniğe girmeyip akılcı seçimler yapabildiklerini, olağan davranışlar sergileyebildiklerini göstermiştir.³²

Görüştiğimiz Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento çalışanlarının ifadelerinden yola çıkarak az veya çok korkmuş olsalar da deprem sırasında paniğe kapıldıklarını söylemek mümkün değildir. 28 kişiden yalnızca bir tanesi panik durumuna gelmiş olduğunu belirtmiştir:

“Daha sonra sarsıntı öyle bir şiddetlendi ki elimde ne varsa bırakıp koşarak kendimi dışarıya attım. Koşarak gidiyorum, ama nasıl gidiyorum? Ayağa kalktım, enerji kesildi. Her taraf kapkaranlık. Yolu devamlı kullandığım için ezbere biliyorum. Ellerimle sağdan soldan destek alarak kendimi dışarıya attım. Belki on beş saniyede. Artı yolda giderken o esnada öyle bir dua ediyorum ki, sanki hatim indiriyorum. O kadar. Kendimi dışarı attığımda sarsıntı hala devam ediyordu.”

Panik durumunun birden fazla kişisel özelliğe ve dış etkene bağlı olduğunu akılda tutmakta yarar vardır: Yaş, cinsiyet, eğitim, toplumsal-mesleki kategori, acil durumun türü, bu tür durumlar hakkında (riskler ve müdahale anlamında) bilgi sahibi olmak, olayın görünür sonuçları (ölü ve yaralılar, yıkım vb.) daha önceden benzer bir olayı yaşamış olmak (travma olarak) gibi... Dolayısıyla planlama yaparken, farklı durumlarda paniğe kapılacakların oranının da burada gördüğümüzden çok daha fazla olabileceğini hatırlatalım.

³¹ Panik teriminin basit bir tanımı “kaçma veya kaçma girişimiyle beraber görülen akut korku”dur. Quarantelli'den aktaran: DRABEK, a.g.e., s.136.

³² DRABEK, a.g.e., s.134-142.

Diğer yandan, konuştuğumuz çalışanların paniğe kapılmamakla birlikte deprem anında yapılması önerilenleri yapmadıklarını da görüyoruz. (1999 depremine kadar kapıların, kirişlerin veya yatak, masa gibi mobilyaların altına sığınmak tavsiye edilirdi). Bu kişilerin bir bölümü belirttiklerine göre sallantıların şiddeti yüzünden zaten yataklarından kalkamamışlardır:

“Önce bir sallandık sallandık, durulur gibi oldu, aşağıdan bir ses; alt kattaki komşunun kızıymış, o sesleniyor... Onun arkasından tekrar bir ikinci dalga geldi. O ikinci dalgada şöyle bir döndüğümü hissettim, bina resmen buruluyor yani. Yıkıldı yıkılacak o hale geldi, düşünün yataktan kalkıp kızımın yanına gidemiyorum. [...] Eşimle birbirimize sarıldık, öylece kaldık. Ta ki deprem bitene kadar.”

“Ben evimde yaşadım depremi. Saat üç civarıydı. Uykum çok ağır değildir ama nedense o gece depremi çok geç duydum. Altmışıncı saniyesinde falan uyandım eşimin ikazıyla ‘Kalk deprem oluyor!’ diye. [...] Deprem tamamlanana kadar yatağın üzerinden kalkamadık. Ben beşinci kattayım, Darıca’ya göre biraz yüksek de bir bina, Darıca’da dört katlıdır binalar. Yatağımızın üzerinden kalkamadık, hatta oturamadık bile.”

“Ben misafirhanedeydim. Genel merkez binamızın olduğu yerde. [...] Sarsıntıyla kalktım, sarsıntının durmasını bekledim. Durunca yatmaya yeltendim ama bir daha hareketlendi, ikinci bir parti. O zaman kalktım. Merak edecek bir durum var galiba dedim.”

“Zaten o gün hava çok sıcaktı. Saat biri çeyrek geçe falan hanımla dedik en son ‘Artık yatalım’. Hava da çok sıcak, uyunacak gibi değildi. [...] Bir müddet sonra, ilk izlenim şey geldi, sanki eve bir iş makinesi dayanmış da, evi zorluyor gibi. Yani öyle bir izlenimle fırladık yataktan. Hanım ‘Çocuklar?’ dedi -iki tane oğlum var benim- ‘Bırak şimdi çocukları,’ dedim, ‘hiç kımıldamadan bekle’. Tam yirmi beş saniye sonra falan kesilmeye yüz tuttu. ‘Hah’ dedim, ‘bak bitiyor’, demeye kalmadı, daha büyük bir şiddetle yeniden başladı. Tabii o zaman biz saniye falan tutacak durumda değildik, daha sonradan öğrendik biz bu saniyeleri, işte 45 saniye boyunca sallandık.”

“Dışarıda kalıyordum, yani lojmanları kullanmıyordum, deprem akşamı ben depremin kalbinin tam karşısındaydım. [...] Derince A..., Gölcük’ün tam karşısında olan... Hatta o akşam donanmadaki kutlamaları seyrediyordum, havai fişekleri... Evim deniz kenarına elli ila yüz metre arası mesafedeydi. O akşam geç de yatmıştım üstelik, saat bir buçuk civarında. [...] Uyandığında [evin] sanki beşik gibi sallandığını hissettim. Hatta duvar kolonlardan ayrılmış yavaş yavaş üzerime geldi yani o derece sallantıyor. O anda aklıma gelen tek şey, dünyadaki işimizin tamam olduğu... Her şeyin bittiğini hissediyorsun.”

Yukarıdaki örneklerde kişilerin herhangi bir hareket yapmaksızın olayın bitmesini beklediklerini görüyoruz. Bize göre bu durum sarsıntıların hareket etmeyi olanaksız kılması kadar, depremin nasıl algılandığıyla da ilgilidir. Birey deprem gibi bir olay karşısında kendisini güçsüz hissederek tepki vermemeyi seçebilir (vereceği tepkinin olayın kendisi üzerindeki etkilerini değiştiremeyeceğini düşünerek). Olayın kendisine zarar vermeyeceği kanısına kapılarak da hareketsiz kalmayı tercih edebilir (depremin nasıl ve ne tür zararlar verebileceği konusunda bilgisizse ya da daha önce zarar görmeksizin deprem geçirmişse).³³ Örneğin:

“Ben kendi memleketimde iki-üç tane deprem yaşamışumdır. Hiç böyle yıkıcı bir depremle karşılaşmadığımız için, deprem en fazla bizi korkuturdu, azıcık dışarıda kalır, ondan sonra yine içeriye girerdik.”

Son olarak, bu saydıklarımıza zaman baskısı etkenini de ekleyebiliriz. Olayın çok hızlı gelişmesi kişinin karar vermesini zorlaştırmakta ve (en azından olay sona erene kadar) tepki vermesini engellemektedir.

Görüştüğümüz kişilerde bir de diğer aile bireylerine, özellikle evdeki çocuklara ulaşmak düşüncesi baskın olmuştur:

“Ben o gürültüyle ayağa kalkmaya çalıştım. O gün de 17 Ağustos... benim oğlumun yirmi ya da yirmi beşinci günü falandı, yeni doğmuş bir oğlum vardı 1999 depreminde, hanım da emzirmek için yan odaya geçmiş. Annem

³³ Tekrarlayan afetlerden zarar görmemek, kişide yapay bir güvenlik duygusu oluşmasına neden olabilir. Bkz. DRABEK, a.g.e., s.326.

bizde kalyordu. [...] Kalktum ayakta duramadım. Yani üç defa yatak odasında yatakla duvarın arasına yığıldım kaldım hem de o arada bağırtıyorum eşime, hem çocuğa, hem anneme nasıl ulaşırım diye... Kapıyla da aramda üç metre var, gidemedim. Orada yığıldım kaldım. İşte bu... tabii bize sorarsanız... Ömrümün uzun bir zamanı orada gitti... Ama zaman olarak kırk beş saniye sürmüş.”

“Depremın olduğu gece o saatte ben uyumuyordum. Ayaktaydım, hava sıcaktı zaten. Yeni doğmuş bir çocuğum vardı. Beklerken öyle bir hareket başladı, ne bileyim, hiç heyecan yapmadım ilk başta. Yani deprem olduğunu anladım, ama hiç heyecanım yoktu ilk başta. Sakin bir şekilde çocuğumu kucağıma aldım. Yani insanın ilk aklına gelecek şey nedir, evindeki insanlara yardım etmektir.”

“Ben dört katlı evin üçüncü katında ailemle beraber yaşıyorum, o zaman tek çocuk sahibiydim. Oğlum yedi yaşına yeni girmişti. Küçük olduğu için beraber yatıyorduk yatak odasında. Bizim yatağın ayakucunda onun yatağı vardı, onun yanında da gardırop. Kalktık tabii gürültüyle beraber, şaşırдық, ne olduğunu da anlayamadık ama olayın biraz da farkına vararak içgüdüsel olarak çocuğuma sarılmak ihtiyacı hissettim. Onu almak ihtiyacını hissettim çünkü gardırobun devrilmesi ihtimali aklıma geldi. Depremın ilk kısmında iki-üç adım atarak çocuğuma ulaştım, kalan kısmında da iki-üç adım atabildik ve yatak odasıyla hol arasındaki eşikte kaldık. En fazla dört veya beş adım atmışımır yani. [...] O an sağlıklı düşünebildiğim tek şey, çocuğumun üzerine gardırobun düşebileceği ve fazla hareket etmemek gerektiğiydi.”

“Gece deprem anında lojmandaydık, tabii insanın ilk aklına gelen eşi ve çocukları oluyor. Benim ilk refleksim çocuğun odasına gitmekti. Dört, beş metre gittim, çocuğa dört, beş metre kala da orada kaldım, geçemedim, sarsıntı çok şiddetliydi.”

Uyku durumundan aniden çıktıktan sonra ilk tepkilerinin çocuklarına ulaşmayı düşünmek olması ve bu amaçla gösterdikleri kararlılık, yukarıdaki kişiler

için yakınlarının, öncelikle de çocuklarının güvenliğinin kendi güvenliklerinden bile önce geldiğini gösteren bir örnektir. Afet planlaması açısından önemli olduğundan, çalışmamızın devamında kişi yakınlarının güvenliği konusuna tekrar eğileceğiz. Şimdilik, afette verilen ilk tepkiler bağlamında bir değerlendirme yapmakla yetinelim: Yukarıdaki alıntıların bize gösterdiği gibi, görüştüğümüz Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento çalışanlarının deprem sırasında verdikleri ilk tepkilerde tutarsızlık ya da akıldışı³⁴ olduğunu söyleyemeyiz. Kabul etmek gerekir ki bu davranışlar genel olarak kişilerin deprem olgusuyla ilgili bilgi düzeyleri, deneyimleri, evde yalnız olup olmamaları gibi bir dizi etkenin çizdiği sınırlar içinde yapılmış birer seçimdir. En önemlisi, daha önceden de belirttiğimiz gibi olay sırasında panik durumunun -en azından kendileriyle konuştuğumuz çalışanlara göre- söz konusu olmamasıdır. Diğer yandan şunu da net olarak görebiliyoruz: Görüşülenlerin pek azı deprem anında önceden öğrenilmiş bir davranışı göstermişlerdir:

“Can havliyle acaba ne yapabilirim, nasıl önlem alabilirim diye düşünüyorsun, işte gerek aldığımız eğitimlerin etkisiyle -gerçi o zamana kadar deprem konusunda ciddi eğitim alınmıyordu- aklıma şey geldi. Bu... kapı altına... daha uygun bir yere gitmek... daha emniyetli bir yer olarak orası geldi, oraya gitmeye niyetlendim ama ayağa kalkmaya çalıştım, kalkamadım. O arada emekleyerek kapı altına doğru gittim. Belli bir zaman sonra da sarsıntı durdu.”

Bunların dışında deprem sırasında yapılması uygun olan ya da olmayan hareketlerle ilgili bilgileri yoktur. Alınması gereken önlemler konusunda da aynı şeyi söyleyebiliriz. Gerek evlerde gerek işyerlerinde devrilmesi ya da düşmesi tehlike yaratabilecek eşyaların sabitlenmemiş olması buna bir örnektir:

“Büyük bir tank vardı banyomuzda, 500 litrelik depo, hani evde su kesilmelerine karşı kullandığımız depomuz vardı. [...] ...dikine bir su deposuydu. Devrilmesiyle bileklerimize kadar su içinde kaldık, yakındı çünkü, devrilmesiyle birlikte su akıp odalara dağıldı, doluydu da depo. Ayaklarımız falan suyun altında kaldı... Duvara bağlanmış değildi. [...] Orada insanlara da denk gelebilirdi sonuçta... [...] Devrilirken banyo

³⁴ Irrelevant ve irrational (ing.) anlamında.

lavabosunu parçalamıştı. Mutfak dolapları açılmış, içlerindeki eşyalar yerlere dökülmüştü. Bizim o anda holde, koridorda olmamız tamamen bir şans. Emniyetli bir yerdeymişiz yani, orada pek eşyamız yoktu. Şans eseri, mutfığa falan kaçsaydık orada bir yaralanma da yaşayabilirdik. Olayın ne kadar büyük olduğunu da bu yerlerdeki eşyaları, açık dolap kapaklarını falan görünce anladık.”

“Tam veri giriyorum, masa başladı hafiften, böyle şiddetli bir şekilde sallanmaya, bilgisayar böyle gidiyor. Daha sonra içeriye bir baktım, içerisi karman çorman. Bilgisayarlar yerde, tablolar yerde, dolaplar, çiçekler öyle...”

“... bir gün sonra işyerine geldiğimizde, laboratuvar da argon, metan tüpleri falan vardı, X-ray cihazında kullandığımız, onlar kapı ağzında dururdu, kapının üzerine devrilmiş. Hatta o gece vardiyadaki arkadaş tüplerin üzerinden atlamış çıkmış. Raflarda numune kutularımız vardı, onların da bir kısmı düşmüştü.”

Elbette, 1999 yılına kadar ülkemizde bu konuyla ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmanın zor olduğunu söylemek de mümkündür ancak burada asıl vurgulamak istediğimiz nokta, bir acil durumda izlenecek yolların acil durum meydana gelmeden önce düşünülmüş, kararlaştırılmış, öğrenilmiş olması gerektiridir. Üzerinde tekrar duracağımız bu ilke, bireysel olduğu kadar kurumsal düzeyde de geçerlidir. Şimdi deprem sonrasına dönelim.

4. Sarsıntıdan Sonra Belirsizlik

Kırk beş saniyelik sarsıntı sona erdiği zaman, görüştüğümüz kişilerin hemen hemen hepsi aynı davranışı göstermişlerdir: İçinde buldukları kapalı yeri olabildiğince hızlı terk etmek ve güvenli saydıkları açık bir alana gitmek. Bu anda en belirgin düşünceleri başta aile bireylerinin tümünün dışarıya çıkmasını sağlamak ve bu amaçla kullanılacak çıkış yolunun güvenliğinden emin olmaktır. Bazılarında binalarının boşaltmayı engelleyebilecek şekilde kısmi hasara uğramış olabileceği

endişesi vardır (ilginç biçimde merdivenlerin çökmüş olabileceği düşüncesi sık görülüyor). Tüm deprem bölgesinde elektriğin kesilmiş olması -şiddetli sarsıntıyla beraber karanlıkta kalmak- da yaşanan korkuyu arttıran bir unsurdur. Bunlara rağmen genellikle dışarıya çıktuktan sonra gerekli olacağı varsayılan bazı küçük eşyaların alınmasının düşünülebildiğini de görüyoruz:

“Deprem bittikten sonra hemen evin içerisine toplandık. Benim aklıma gelen tek şey: ‘Deprem oldu, biz bu evden nasıl çıkacağız?’ . Beş katlı bir evin ikinci katındayım. Ben diyorum ki: ‘Kesin merdivenler inmiştir’. Yani öyle bir şey var aklımda, merdivenlerin oraya kadar geldik, tabii ışıldaklar fenerler, komşumuzu kaldırdık. Hep beraber indik aşağıya. Evin altında büyük bir meydan vardı, çocuk parkı falan. Çocuk parkında toplandık.”

“O eskilerden duyduklarımızla, evin merdivenlerini kontrol etmek aklıma geldi, çünkü depremin büyük olduğunu anladım. Evin yıkılacağını hiç düşünmedim. Sadece merdivenler... Merdivenleri kontrol etmek aklıma geldi. Aynı zamanda su içindesin, bir taraftan da aileni korumak istiyorsun, sakın olmalarını söylüyorsun, hanım ağlıyor bir taraftan, çocuklar uyanmamış, kucağımızda hala...”

“Lojmanlarımız var yukarıda işte, lojmanda kalıyor idik. Olayları bütün şiddeti ile yaşadık. Daha önce bu konuda herhangi bir toplu davranış belirlenmediği için herkes apar topar bir şekilde lokale çıktı. En emin yer orasıdır, tek katlı, depremde hasar görmediği anlaşılan bir yer olduğu için.”

“Sarsıntı bittikten sonra çocuğu, hanımı alıp hemen aşağıya indik. Hızlıca bir şeyler giyinip... Gelen lojman ahalisinin [...] kimi pijamalı, kimi yarım yamalak elbiseyle... Toplandık.”

“Sonra, o anda neyle karşılaşacağımı kendimce hayal ederek -mesela ayakta duran portmanto, gardırop gibi eşyaların devrileceğini kendimce hayal ederek- kaçışa başladım. Merdivenlerde de hasar olabileceği endişesiyle dikkatli bir şekilde evden aşağıya indim. Karşıya, en yakın güvenli bölgeye

geçtim, hatta evin önünden geçen doğalgaz boru hattı var, yeni yeni doğalgaz çekiliyordu, hatta borularda da doğalgaz vardı diye biliyorum, o ara evinden dışarı çıkan insanların bazıları sigara içmeye kalktılar, onları falan uyardım. ”

“Deprem bitti, kalktık, oturduk. Giyindik, çocuğu giyindirdik, yaşamsal ve gerekli olan malzemelerle -paramızı, cüzdanımızı, gözlüğümüzü- evraklarımızı hatta, SSK kartlarımızı vb. aldık, dışarıya çıktık.”

“...bitince el yordamıyla falan çocuğun odasını buldum, onu aldım, el fenerini buldum, kapıya yöneldim. Aklıma merdivenler geldi. ‘İnşallah çökmemiştir’ dedim. Millet patır patır koşuyor, sesler geliyor: ‘ Çıkn dışarı deprem oluyor, ölüyoruz’ bağırs çağırış.”

“Ama deprem anında yaptığım bir hata var, onu da şimdi görebiliyorum, deprem bittikten sonra apar topar merdivenlerden inmeye kalkıştık ve indik. Benim evim yarı betonarme ve merdivenler de dökme beton değil, eski usul. O tür merdivenlerin de yıkılma olasılığı daha fazlamış. En azından el feneri, cep telefonu ışığı veya bir kibrit vasıtasıyla sağlamlığını kontrol edip inmemiz gerekirdi.”

“Arabayı evin balkonunun altına bırakmıştım. İkinci katta benim evim. İşte arabayı çıkardım, biraz uzak bir yere çektim. Allah’tan böyle yapmışım çünkü daha sonraki artçılarda o taraftaki baca tam benim arabanın olduğu yerin üzerine düştü.”

“Ondan sonra fırladık. Çocuklar uyanmışlar tabii doğal olarak. Dördüncü katta yaşadığımız için -son kat zaten, dördüncü kat- çok fazla hissettik zaten. Hava dediğim gibi çok sıcak olduğu için de normal şartlar altında şortla atlele yatıyorsunuz, o vaziyette de sokağa çıkamayacağımız için, ilk elimize geçirdiğimiz şeyleri hemen sırtımıza giymeye uğraştık, hanım da, ben de. O arada çocuklar da geldiler odaya. ‘Baba ne oldu?’ falan, ‘Deprem oldu oğlum.’ dedim ‘Siz devam edin ama merdivenlere dikkat edin

çökmüş olabilir.’ dedim. El fenerimiz vardı, onu verdik ellerine. Hanıma ‘Ben çantayı alıp geliyorum, siz inin.’ dedim [para vb. çantası]. Arabanın anahtarları falan, yedekler vardı çantada. Onların arkasından çıktım, sesleniyorum ‘Merdivenler sağlam mı?’ diye, ‘Sağlam baba.’ diyorlar falan. İndik aşağıya, altta iki tane kiracımız var, alt katta oldukları için daha seri çıkmışlar, sesleniyorlar yukarı ‘Haydi inin!’ diye. Çıktık hep beraber. Bir zaman, şuursuz bir vaziyette aşağıda bekledik. Baktık olmayacak arabayı çıkardım garajdan, arabada oturalım diye. Bir akrabamız vardı daha yukarıda oturan, o geldi, ‘Ya şurada boş meydan var, gitsenize niye evlerin yanında bekliyorsunuz?’ dedi. Boş meydana çektim arabayı. Oturduk.”

“Annemi, ablamı, telefonumu, anahtarlarımı, cüzdanımı falan aldım, merdivenler karanlık olduğu için yavaşça aşağıya indik. Ne olduğunu anlamaya çalışıyoruz, çünkü bakıyoruz her taraf sapsasağlam ayakta duruyor. Sadece enerji kesintisi var. Fakat bütün herkes apartmanın önünde birikti, her taraftan haber gelmeye başlıyor.”

Binalarından çıkanların, ilk şaşkınlıkları geçtikçe çevreleriyle ilgilenmeye başladıklarını anlıyoruz. Depremden hemen sonraki ilk saatlere damgasını vuran en önemli kavram belki de belirsizliktir. Elektrik enerjisinin olmayışı çok geniş bir bölgede kitle iletişim araçlarının devre dışı kalmasına yol açtığından, yaşanan olayın boyutları üzerine bir fikir edinmeleri olanaksızdır. GSM telefon ağı devre dışıdır, sabit telefon ağı zaman zaman iletişime izin verse de, pek çok kişi kapalı mekanlara girmeye cesaret edemediğinden kullanılmamaktadır. Otomobil vb. araçlarda bulunan akümülatörler sayesinde radyo yayınlarını dinlemek mümkündür ancak yayınlarda ya depremle ilgili bir bilgi verilmemekte ya da çok sınırlı olarak verilmektedir (Sadece “İstanbul’da Avcılar Semtinde yıkım olduğu” gibi). Hemen hemen tüm ulusal basın-yayının merkezi olan İstanbul’da da enerji kesintisi ve telefon ağının kullanılmaz hale gelmesi, haber alımı ve dağıtımını çok yavaşlatmıştır. Dahası, deprem geniş bir alanda etkili olduğu için medyanın doyurucu bir bilgilendirme yapabilmesi için olayın üzerinden daha en az birkaç saat geçmesi gerekecektir. Bu genel belirsizliğe bir de diğer aile bireylerinin, akrabaların ve tanıdıkların durumu hakkında bilgi alamamak eklenmiştir:

“Sonuçta olayın şokundasınız, ne olduğunu anlamaya çalışıyorsunuz. [...] Mahalledeki insanlarla konuştuk. Hava aydınlanıp da etrafa bakmaya başlayınca bu sefer eş-dost aklımıza gelmeye başladı. Kayınvalide, amca olsun, bir sıkıntıları var mı diye. Farkındaysanız Darıca küçük bir yer. Genelde de insanlar birbirleriyle akrabalık ilişkileri içindedir. Herkesten haber aldıktan sonra, iş arkadaşlarınıza ulaşmaya çalışıyorsunuz.”

“Tabii o anda etraftan haber alamıyoruz, telefonlar kilitli. Tatile giden arkadaşlarımız başladı aramaya, biz başladık. Gece ufak bir radyodan depremin sadece İstanbul’da Avcılar’da olduğunu öğrendik. Kocaeli tarafında olduğunu sonradan fark ettik. Darıca’daki arkadaşlarımı, akrabalarımı dolaşmak geldi aklıma.”

“Kayınpederimin evinin yanındaki sağlık ocağının bahçesine arabayı çektik. En güvenli yer diye düşündük o an için. Açık alanda beklemeye başladık. Ne olduğunu, yani ne kadarlık bir olay olduğunu hala anlayabilmiş değiliz. Radyolar henüz daha yayına başlamamışlardı, yeni yeni haberler geldi, ilk Avcılar’la ilgili -yanlış hatırlamıyorsam- hasar haberleri geldi.”

Darıca ve Hereke’de yıkımın deprem bölgesinin geri kalanına kıyasla az olmasının, buralarda yaşayanların ilk saatlerde durumu kavramalarını zorlaştırmış olması mümkündür. Anlatılanlardan çıkarıyoruz ki, akrabalarının, arkadaşlarının durumunu öğrenmek için araçla diğer yerleşimlere gidenlerin ya da oradan gelenlerin anlattıkları işitildikçe; yavaş yavaş gün aydınlanırken binalardaki büyük ya da küçük hasarlar görüldükçe, artçı sarsıntıların da devam etmesiyle beraber kişilerdeki ilk şaşkınlık hali yerini “bilinçli” bir korkuya bırakmaya başlamıştır:

“Tabii dışarıda gördüğüm panik beni korkuya sevk etti, onları görünce ben de ister istemez panik yaptım. Şimdi büyüklüğünün farkında da değiliz, yaşamadığımız için böyle büyük bir şey. Haliyle ben de panik yapmaya başladım bu sefer. Bakıyorum insanlar ağlıyor, bağılıyor, çağırıyor... [...] ...sabah beşte bir artçı geldi o yaşadığımız depremin ardından. Onda korktum. Onda, o korkuyu o anda hissettim, o da dışarıda olmamdan kaynaklanan

bir korku oldu. Yani bir acayip, insan içeriye kaçmak ister. O yolun gelip-gitmesini göriünce insanlar tekrar kaçışmaya başladı. [...] O artçı belki de yerin hareketini gördüğüm için bende çok büyük bir korku yarattı. Çabuk atlattım yine de... O yolda gördüğüm dalgalanma için gerçekten çok büyük bir şey olduğunu aklıma getirdi.”

“Hava aydınlanmaya başladı. Tan ağarmaya başlayınca evlerin durumunu görmeye başladık. Kimisinin duvarları patlamış, bizim evleri de sonradan geldik gezdik. Alt katlar, özellikle birinci katlar çok hasar görmüş. [...] Hatta bizim o dükkanların duvarları yıkılmıştı. Ama kolon ve kirişlerde fazla bir şey yoktu. Tabii bunun bilincinde değıldik o anda hala şoktaydık [...] Telefonlar çalışmıyor, radyolar çalışmıyor. Siren sesleri falan. O zaman daha iyi farkına vardık büyük bir deprem olduğunun.”

“Sağdan soldan haberler geliyordu, çevre bölgeden, işte Hereke’de şu varmış, Darıca’da, İzmit’te, Tütünciflik’te hasarlar fazlaymış gibilerinden. Benim de ağabeyimler İzmit’te oturuyordu. O çerçevede gün ışığıyla İzmit’e gitmeyi düşündük, yol boyu olayın fecaatini daha iyi gördük, Tütünciflik’e geldiğimizde artık, gidemez hale geldik, yol sağ-sol kapanmıştı. Onun için yan yollardan giderek İzmit’e ulaştık. İzmit’te ağabeyimlerin mahallesine geldiğimde yıkılan evler falan gördüm. Fecaati daha büyük şekilde hissetmeye başladık.”

“Çocuğa bez almak için içeriye girdim. Bir artçı daha geldi. O artçıda, gece ne yaşadığımızı daha çok hissettim. Korku ondan sonra başladı, yani biz hakikaten çok büyük bir şey yaşamışız. Yani o korku içime girmeye başladı yavaş yavaş. Artçılarda ben daha çok korktum. Mesela deprem anında hiç korkmamıştım. Belki de deprem yaşamamış olduğumuz için.”

“Tabii biz olayın sadece kendi bölgemizde bir sarsıntıdan ibaret olacağını düşündük, olayın büyüklüğünü, vahametini veya çapını tam kestiremedik. Derince’de benim akrabalarım vardı. [...] ...sonra onlardan haber aldık binalarının yıkıldığını falan öğrendik. Hemen buradan saat 4’te araçla

Derince'ye ulaşmaya çalıştık. [...] Oraya gittiğimizde tabii Tütünçiftlik mevkiine geldiğimizde E5'in kenarındaki binaların yıkıldığını ve enkazların yola kadar geldiğini gördük. Tabii her gördüğümüz görüntü bizi şoka uğrattıyordu. Ve korkumuzun, tedirginliğimizin derecesi arttı. Bir an önce kendi insanımızın olduğu binalara ulaşmaya çalıştık."

"Tabii sabaha kadar hiçbir şey göremedik. Her şey kesik, elektrik falan hiçbir şey yok. Bahçelerde falan evlere uzak yerlerde duruyoruz. Mahallede birkaç yerde ev yıkıldığını falan duyduk, sadece oydu duyduğumuz. Hava aydınlanmaya başlayınca evlerdeki çatlakları dışarıdan görmeye başladık. Sabaha doğru bizim yan mahallelerimizin -Gölcük, Kumbahçecik falan- tamamen yıkıldığını haber aldık. Hatta orada tanıdıklar falan vardı, hepimiz gidip enkazda çalıştık. Evler sanki form değiştirmiş gibiydi, epey bir yıkılan veya hasar görmüş ev vardı. Asıl korkunç manzara yaklaşık 200-300 metre ötemizdeki Seymen mahallesinden başlıyordu, orası sahil mahallesiydi. Tamamen yıkılmıştı."

"...biraz duvarlar çatladı sıvalar döküldü falan diye baktık olaya. İşte televizyonlar olsun, sağdan soldan gelenlerden olsun, haberler aldıkça olayın hiç de öyle olmadığını anladık. Çok büyük felaket yaşadığımızı gördük."

"Şimdi şöyle bir durum var, biz aşağıya indiğimizde, arabası olan biri radyosunu açmıştı. Deprem merkezi İstanbul'du. Hepimiz İstanbul'a odaklanmıştık, orada akrabalarımız var, arkadaşlarımız var, her şey İstanbul... Dolayısıyla çevreye kimse odaklanamadı. İstanbul'da deprem oldu ve İstanbul facia durumdaymış diye. Sabaha doğru Gölcük'ten haberler gelmeye başladı. Bize gelen bilgi şuydu: 'Gölcük tamamen yıkıldı, Seymenler tamamen yıkıldı, Kullar tamamen yıkıldı...'; ki Kullar denize çok uzak bir yer. Fay körfezden çıkıp Kullar istikametine gitmiş yani epey bir... yani denize kırk beş metre uzaklıktaki bir merkezde bile büyük yıkım olmuş... Kullar'da, Köseköy civarında vardı. Oralardan haberler alınıyor, insanlar tabii arabalarıyla o bölgelere gidiyor, oralardan haberler daha sonra gelmeye başladı."

Artan korku ve endişenin belki de en önemli belirtisi, hemen hemen hiç kimsenin çıktığı binaya tekrar giremiyor oluşudur. Görüştüğümüz kişiler, gereksinim duyulan eşyaları almak, banyo ve tuvaletlerden yararlanmak gibi zorunlu hallerde içeri girdiklerini ve birkaç dakikada binalarını terk ettiklerini belirtmişlerdir. Bu davranış depremin ne kadar şiddetli yaşandığına bağlı olarak birkaç günden birkaç aya kadar da devam edebiliyor. Örneğin deprem anını Gölcük'te yaşayan bir çalışan şunu belirtmiştir:

“...kendi evimize yaklaşık birkaç ay hiç giremedik. Bıraktığımız gibi kaldı. Dışarıdan, depremi yaşamayan, uzak şehirlerden gelen akrabalarımız, yukarıdan bir-iki şey almak için çıktılar, o da üç-beş dakika için. Biz kendimiz, depremi yaşayan kişiler olarak –ben dördüncü kattaydım- birkaç ay eve hiç çıkmadık. Hatta sonbahara doğru eve çıktığımızda, evde kamera da vardı, evin o halini çekmiştim. İlk çıktığımız zamanki gibi kalmıştı. Televizyonlar devrilmiş, bilgisayar ters dönmüş, vitrin yere devrilmiş, portmanto devrilmiş...”

Depremi yaşayanların, geçirdikleri olayı bir felaket olarak tanımlamaya da bu saatlerde başladıklarını düşünebiliriz. Sarsıntıyı tek başlarına ya da aileleriyle beraber yaşadıktan sonra, dışarıya çıkış anından itibaren aynı durumda olan başka kişilerle bir araya gelmişler, parça parça da olsa ulaşan haberler ve bilgilerle değerlendirme yaparak yalnızca kendi dar çevrelerinde değil, çok geniş bir alanda etkili olmuş, toplumun olağan işleyişini aksatan büyük ve kolektif bir olayın söz konusu olduğunu anlamışlardır. “Normal” hayat döngüsüne hemen geri dönülemeyeceği belirginleştikçe, varolan şartlar altında yaşamın nasıl sürdürüleceğine ilişkin sorular belirmiştir. Bu anlamda, bizim araştırmamız sırasında görüştüğümüz çimento fabrikası çalışanları açısından öncelikli iki konu vardır. Birincisi, ailelerinin güvenli bir yere yerleştirilmesidir. Çünkü deprem yüzünden olağan hayatın akışı içinde en gerekli, en önemli mekan olan, aile biriminin dayanağı olarak görebileceğimiz “ev”, afet bağlamında artık güvenli olmak niteliğini kaybetmiştir. Dahası, Hem Hereke'ye hem de Darıca'ya yakın TÜPRAŞ petrol rafinerisinde başlayan yangın, İzmit Körfezi'nin neredeyse tüm kuzey kıyısının tehlikeli bölge olarak görülmesine yol açmaktadır.

“Ev” ya da sosyolojik bir terim kullanırsak “habitat” sadece kapalı bir yer, basit bir nesne değildir. Bireyin yaşamı için gerekli araçları olduğu kadar onun “yaşam biçimini” de barındırır. Bireye, “dış dünyaya”, topluma karşı ihtiyacı olan yalıtımı ve güvenliği sağlar. Kişinin olanakları dahilinde, genellikle “ev”in biçiminin ve onun bulunduğu yerin seçimi yaşam biçiminin dışavurumudur. Diğer yandan, “ev”in bulunduğu yer -semt vb.- de kişinin yaşam biçimi üzerinde belirleyici rol oynar. Dolayısıyla afet ya da başka bir nedenle olsun, “ev”in kişinin yaşamından ansızın çıkması, ciddi sonuçları olan önemli bir değişikliktir. Bu konuya ileride tekrar değineceğiz, şimdi çimento fabrikalarında çalışanların hemen deprem ertesinde bu ani değişiklik karşısında ne gibi çözümler üretmeye çalıştıklarına bakalım:

“Kendimize bir mekan bulmamız lazım. Dışarıda kaldık. Çocuklar dışarıda. Başımıza hiç böyle bir şey gelmemiş, ne yapacağımızı bilmiyoruz, bir kulübe dahi yapmayı bilmiyoruz, yaşamamışız ki. Ne yapalım derken... Eve gireriz ama, şimdi yıkılanları da görünce, ölenler, kalanlar... Bunları duyunca çocuklar iyicene korktular. [...] Bizim evin karşısında boş bir arazi vardı. Orada çadır falan kuralım dedik. Herkes kendi imkanlarınca, derme çatma bir şeyler yaptı. Orada üç-beş gün geçti. Tamam gireceğiz ama çocukların hala cesareti yok. Evlerde ufak tefek hasarlar var, öyle ağır hasarlı değildi. Ama ne kadar olsa can korkusu var. Neyse bir hafta, on gün derken yaklaşık bir ay çadırda kaldık.”

“O anda sakin olup birilerini durdurmaya çalışıyorsun ama, insanlar korkmuş bir kere. Hani ürkütü bir kere. Ne yaparsan yap, boş. Ondan sonra başladı insanlar şey yapmaya, bu evde kalamayız da, nereye gidebiliriz... İşte benim kayınvalideye gittik, onların bahçe içerisinde iki katlı bir evi vardı. Benim gibi de apartmandan dört-beş aileyi aldım ben. En azından onlar da yerleşik bir düzen kurana kadar hepimiz aynı evde kaldık. Bir on beş-yirmi gün.”

“Bu arada TÜPRAŞ yangını devam etmekteydi. Onun korkusu bizde daha çok etki yaratmaya başladı. Bunun üzerine üst tarafta, yeni İlimtepe yolu ve yeni yerleşmeler dediğimiz bir yer var, o bölgede kaldık. Yaklaşık sekiz gün falan orada çadırın, arabanın içerisinde kaldık. »

“Sabah dağa çıktık, evlerimizde yatmadık, altı-yedi gün dağda arabaların içinde yattık, TÜPRAŞ yangını devam ettiği ve bizim evler yakın olduğu için.”

“...kardeşimin evi dubleksti yani müstakil bir evdi, bahçesi var. Onun oraya gittik, onun bahçesinde konaklamaya başladık. O gece, sanıyorum iki gece, orada konakladık. Daha sonra ben çocukları alıp fabrikadaki misafirhaneye geldim. Ama orada da çocuklar denizden, tsunamiden korktukları için oradan da çıktık, bir arkadaşımın [...] bahçe içinde bir evi vardı. [...] Orada kalmaya başladık.”

“Dışarıda bizim olduğumuz yerde çok güvenli bir ortam olduğu için oradaki insanların akrabaları tanıdıkları hep bizim oraya geliyorlardı. Büyük bir çam ağaçlığımız var. O çamlığın altında insanları ikame ettirmeye başladık. Orada kalıyorlardı, orada yemekleri ikram ediliyordu, orada günlerini geçiriyorlardı. [...] Ama sonrasında insanlar tereddüitten dolayı, ne olup ne biteceğini kimse tahmin edemediğinden dolayı ve artçıların devam ettiği söylendiği için evlerine kolay kolay girmediler. Biz dört günde girdik ama iki haftaya yakın orada kalan insanlar da oldu.”

“İşte bizim yaşadığımız, iki katlı binaya yaklaşık bir ay giremedik. İlk bir hafta kadar eşimi ve ailesini, çocukla beraber Tekirdağ’daki bir tanıdığın yanına gönderdim. Bir hafta kadar kendim burada kaldım o süre içinde de arabada yattım. Çektim bir kenara yattım. Akşam olduğu zaman Darıca’da belli bir saatten sonra sokaklar bomboştu. Herkes şehri terk ediyor, kırlara gidiyor, açık yerlere gidiyor, çadırlar kurulmuş... Yani hasarlı ev çok yok Darıca’da ama yine de girilemiyor. Korkudan giremiyorduk.”

Çalışanlar için işyeri, öncelikler sırasında ikinci olmuştur. Lojman dışında yaşayan çalışanlar ancak ailelerinin güvende olduğundan kesinlikle emin olduktan sonra fabrikalarındaki durumla ilgilenmişlerdir. Ailesini bir yere yerleştirmeden önce de fabrikasına giden çalışanlar vardır ancak amaçlarının bir süre işe gelemeyeceklerini bildirmek, gereksinim duydukları bir malzemeyi almak, belki bir konuda yardım istemek; sonrasında da ayrılmak olduğunu görüyoruz:

“O dönemde de benim oğlum bir buçuk yaşında falandı. Aklıma ilk gelen şeylerden bir tanesi de onları güvenli bir bölgeye götürmek oldu. [...] Yardım etmek istiyorsun, iş yerinde yapman gereken şeyler var. Veyahut da bir şekilde depremden etkilenen kişilere yardım edeceksin. Sağlık açısından da, özellikle çocuk açısından, daha iyi olabileceğine inandığım için, Çanakkale’ye, dayımların yanına götürdüm. Onları oraya bıraktım. O anda üzerimden sanki büyük bir yük kalkmış gibi oldu, çünkü insan bireysel olarak daha seri hareket edebiliyor. Aile ortamında biraz daha zor oluyor.”

“Gebze’de oturuyordum ben kendim. İlk gün ben fabrikaya uğradım saat 08.30 civarı, ailem Çınarcık’taydı, durumu anlattım, dedim: ‘Ben validelerden haber alamıyorum Çınarcık’a geçiyorum.’.”

“O sabah deprem olduktan sonra önce ailemizi dışarıya çıkartttık, emin yere aldıktan sonra, sağ olsun gene fabrikaya gelip naylon aldım, hiç unutmuyorum. Kendilerine üzerlerine koyacak bir çadır kurdum hemen. [...] ...sabah 07.30’da geri geldim fabrikaya. [...] Kırağı yağıyordu çünkü, çocuğum ufaktı, gece soğuk oluyordu.”

Bu araştırma çerçevesinde görüşme yaptığımız kişiler, aile bireylerinin ve diğer akrabaların sağlık ve esenliği konusunda kuşkuları kalmadığında zaman kaybetmeksizin fabrikalarına ulaşmışlar, işyerlerindeki mevcut durum hakkında ve daha sonraya ilişkin tahminler üzerine ayrıntılı bilgi almaya çalışmış, hiyerarşideki yerleri ve iş düzenindeki sorumlulukları gerektiriyorsa planlamaya katılmışlar, kendilerine gereksinim duyuluyorsa hemen çalışmaya başlamış, gereklilik devam ettiği sürece de iş başında kalmışlardır. Kurum açısından bakıldığında bu davranışları son derece olumludur. Fakat afet planlaması açısından önemli olduğu için tekrarlamak pahasına altını çizmekte yarar görüyoruz: Çalışanlar, afet sonrasında ancak yakınlarının durumlarına ilişkin sorunları çözdükten sonra işyerlerinin durumuna odaklanabilmektedirler.

5. Fabrikalarda Durum: Kurumun Afeti

Bu metnin başında, 17 Ağustos 1999 Depremi'ni iki çimento fabrikası açısından anlatırken, birey (çalışan) düzeyinden başlayarak kurum (fabrika) düzeyine ilerleyeceğimizi belirtmiştik. Bu nedenle önce olayın bireysel boyutunu yansıtabilmek için şu ana kadar olabildiğince fabrikalarda yaşananlara değinmemeye çalıştık. Aynı çerçevede, fabrika lojmanlarında kalan çalışanların depremle beraber lojmanlardan dışarıya çıktıkları andan sonrasını da mümkün olduğunca bu bölüme bırakmayı tercih ettik. Bu tercihin nedeni, lojmanlarda yaşayanlar ile fabrika arazisi dışında yaşayanların durumu arasında az sonra göreceğimiz gibi bazı farklar olmasıdır.

Genel olarak hem Lafarge Aslan Çimento, hem de Nuh Çimento'da deprem görece az fiziksel hasarla atlatılmış, fabrikalar içinde can kaybı ve yaralanma yaşanmamıştır. Dışarıdaki (o anda evlerinde olan vb.) personelden verilen kayıplar da son derece azdır. Kabaca on beş gün ile yirmi bir günlük gözden geçirme ve bakımdan sonra, her iki tesis de üretime devam edebilmiştir. Depremin büyüklüğü, fabrikaların ve çalışanlarının oturdukları yerlerin depremin merkez üssüne yakınlığı dikkate alındığında, bu kuşkusuz sevindirici bir durumdur. Diğer yandan, çalışanların deyişiyle “kurum açısından hafif atlatılmış” bu afet, yine de bir inceleme konusu olarak alınacak pek çok dersi barındırmaktadır.

Şimdi tekrardan 17 Ağustos 1999 sabahına, saat 03.02'ye dönelim. Deprem, gece yarısı başlayan ve saat 08.00'da biten vardiyada meydana geldiği için iki fabrikada da çok az sayıda kişi çalışmaktadır. Hatırlatalım ki günümüz teknolojisinin getirisi olan otomasyon, insanın olağan dinlenme zamanı olan gecede bile, sadece makinelerin kumanda merkezlerindeki operatörler ve sahada bulunan birkaç çalışanla (genelde denetçiler ve bir arıza olasılığına karşı bakımcılar) verimli bir üretim hızının devam ettirilmesine olanak vermektedir. Geniş bir alana yayılmış; karmaşık biçimde birbirine eklenmiş, bazıları devasa boyutlardaki³⁵ makineler, ekipmanlar ve

³⁵ Örneğin çimento fabrikalarında bulunan döner fırın “dünyada endüstri tesislerinde bulunan en büyük proses elemanı olarak kabul edilir”. Bkz. YEGİNOBALI, Asım, Çimento: Yeni Bir Çağın Malzemesi, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Ankara, 2007, s.21.

bunları barındıran yapılardan oluşan bu büyük tesislerde gece vardiyası sırasında ortalama bir düzine, bazen daha az sayıda görevli bulunmaktadır.

Deprem anında işbaşında olan bu çalışanlarla yaptığımız görüşmelerden, deprem karşısındaki ilk tepkilerini içeren bazı bölümleri daha önce aktarmıştık. Bu kişilerin depremi ilk ağızda makinelerden ve diğer donanımlardan kaynaklanan bir soruna bağlı sarsıntılar sandıklarını belirtmiştik. Yaşamsal tehlike altında bulduklarını düşündüklerinden, en hızlı şekilde buldukları yeri terk etmişler ve neler olduğunu anlamaya çalışmışlardır:

“Açıkça söylemek gerekirse biz o an bir yarım saat deprem olduğunu anlayamadık. Çünkü etrafımızda hep aynı insanlar var, gece vardiyasında on, on beş kişi çalışıyoruz, fabrikada. O patlama sesinden sonra odadan dışarı çıktık, sonra da atölyeden dışarıya çıktık. İki elektrikçi arkadaş yukarı koştu, ben aşağıya koştum. Tabii o ses beni çok ürküttü. Ben direkt çimentocuların olduğu yere doğru koştum, o zaman anladık açıkça söylemek gerekirse deprem olduğunu. O çimentocu arkadaşın yanına gittim. O da tek tutuyordu vardiyayı. ‘Deprem oldu duydun mu?’ dedi bana. Ben de ‘Bir sarsıntı duydum ama...’ dedim. Çünkü bizim orada iki tane çok büyük değirmen var onlar sarsıntıdan çıkarken vibrasyon yapıyorlar, atölyede bilmeyen birisi olsa 6.0 [Richter şiddetinde] civarında deprem var zanneder öyle sallıyor...”

Dışarıya çıkışlarından sonra, önce en yakındakilerden başlayarak, vardiyadaki diğer kişilerle bir araya gelmişler ve sağlıklı bir durum değerlendirmesi yapmaya çalışmışlardır. Bu anda enerjinin kesilmiş olması aydınlatma tesisatını da etkilediğinden (jeneratörler devreye alınana kadar) çalışanlar açısından bildik bir yer olmasına rağmen fabrikada hareket etmeyi zorlaştırmıştır:

“Ama hatırladığım şey, çok karanlıktı. Hiçbir şey göremiyorduk. Fabrikanın içi çok karanlıktı. Normalde her gün on kere gidip geldiğimiz yolu gidemiyoruz öyle söyleyeyim. [...] Biz dört kişi birleştik, çimentocu arkadaşı da aldık, dedik ki ‘Merkezi kumandaya doğru gidelim.’. Orası da bize yaklaşık 700-800 m. ötede. Çimentocu arkadaş el fenerini almış yanına. El fenerini

tuta tuta, o kadar ezberlediğimiz yol olmasına rağmen, göremiyoruz hiçbir yeri. Geçerken farinde çalışan bir arkadaş vardı, onu da aldık yanımıza. Orada bir duvar yıkılmış, onu anlatıyordu falan. Kumandaya gittik, kumandadakiler dışarıya çıkmışlar. Onlardan birkaç kişi evini aramış, o saatte telefonlar çalışıyordu daha. Biz giriş kapısına gittik, güvenlikçi çocuklar vardı falan. Fabrikanın şoförü var gece, o geldi. [...] Güvenlikçi çocuk 'Ağabey çok korktum, bir şeyler oldu, bir şeyler patladı.' falan dedi. Biz fabrikadaki bütün arkadaşlar, yaklaşık olarak çalışanların hepsi, danışmanın orada, güvenliğin orada toplandık.”

“Limanın üstüne indikten sonra çok durmadık açıkçası, yaklaşık bir dakika falan durduk. Çünkü geminin üzerinde de bir arkadaşımız vardı ve daha önce de askerdeyken Adana’da büyük bir deprem geçirmiş, onu da yaşadığı için çok büyük bir panik yaşamış. Ve gemiden karaya atlamış. Bir arkadaşımız da kantarda raporları yazıyordu, o da kantardan, giriş kapısından bizim yanımıza geldi. Biz üç arkadaş hemen tabii toparlandık giriş kapısına yöneldik. En sağlam yer çünkü orası, açık meydan, hiçbir şekilde yüksek bina yok. Ve orada beklemeye başladık, tabii beklerken artçı sarsıntılar devam ediyordu, onlar ettikçe de bizim tüylerimiz ürperiyordu.”

Toplandıktan sonra deprem olduğundan kuşkuları kalmayan bu kişiler açısından ikinci sorun, yakınlarının durumu konusundaki belirsizliktir. Tıpkı önceki bölümde gördüğümüz diğer çimento fabrikası çalışanları gibi, olayın boyutları konusunda bilgisizdirler. Bu konuda fabrikada bulunmanın fazladan bir engel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bir yerleşim yerindeki gibi insan dolaşımı olmadığı için, “dışarıya” kıyasla bilgi akışı daha da kısıtlıdır. İlginç olan bir nokta da -büyük olasılıkla- fabrika içerisinde kısmen ya da tümüyle yıkılmış bina vb. olmadığı için, depremin büyüklüğünü tahmin etmenin büsbütün zorlaşmış olmasıdır. O kadar ki, ilk anda olayın birkaç kilometre ilerideki yerleşimleri etkilememiş olabileceği bile düşünülmüştür:

“O zaman işte atölyeye girip girmeme konusunda tedirgin olduk. Çünkü artçı sarsıntılar devam ediyor. Sonra arkadaşlardan biri şey dedi, onu hatırlıyorum, ‘Yahu acaba evdekiler de duymuş mudur?’. Arayalım mı,

aramayalım mı evi, konuşuyoruz birbirimizle. 'Belki duymadılarsa gece gece uyandırmayalım.' dedi arkadaş."

Fakat çok geçmeden ailelerinin durumunu öğrenmek, bu çalışanlar için en öncelikli konuya dönüşmüştür. Depremden sonraki ilk saatlerde, muhtemelen insanlar binalara girerek sabit hatlı telefonlarını kullanamadıkları ve bazı mobil telefon istasyonları da konumları nedeniyle yoğun talep altında olmadıklarından, zaman zaman telefonlar kullanılabilmiştir. Halen vardiyaları devam eden ve fabrikaların giriş kapılarında toplanmış çalışanlar da telefonla ailelerine ulaşmaya çalışmışlar ve zaman zaman da başarılı olmuşlardır. Doğal olarak, yakınlarıyla görüşüp haber alabilenler daha sakin olabilmektedirler:

"Cep telefonum yanımdaydı evi ben sürekli arıyordum. Babam tesadüfen eve battaniye gibi bir şey almaya girmiş, telefonu açtı. 'Baba ben iyiyim siz nasılsınız?' dedim. O da 'Biz de iyiyiz yolun kenarında oturduk bekliyoruz.' falan dedi. 'Önemli bir şey yok, her şey normal bizim açımızdan.' dedim, 'Ben iyiyim.' dedim, onlar da 'Biz de iyiyiz.' deyince benim içim biraz daha rahat etti; ben sakince oturmaya başladım. Kantarcı dediğim arkadaşımız Tavşancıl'daki ailesiyle irtibat kurdu, onda da bir sorun yoktu. Ama diğer arkadaşımız irtibat kuramadı. O daha önceden de deprem yaşadığı için çok büyük bir korku içindeydi. Onu yatıştırmasıya kadar bayağı bir uğraştık."

Bu bekleme sırasında, yardım istemek amacıyla fabrikalara gelen kişiler olmuştur. Bu kişilerin geldikleri yerlerdeki durumla ilgili söyledikleri, fabrika içinde yayılarak personelin yakınlarına ilişkin endişelerini arttırmıştır:

"Bir müddet sonra revire birisi geldi. Evi yıkılmış yani, dışarıdan revire geldi, beli kırılmış büyük ihtimal. Ailesini soruyordu o. 'Ailende bir şey yok, bir sensin falan' dediler ona. Bir sorduk ki bütün Yarımca, her taraf yıkılmış."

"Yaklaşık kırk, kırk beş dakika sonra Darıca'dan bir zabıta geldi. 'Darıca'da evler yıkıldı, Yalı Mahallesi falan gitti.' dedi, aynen böyle anlatıyor. 'Bize vinççi lazım.' dedi, fabrikanın vinççisini istedi. Tabii o zaman nereden

bulacaksın, kimse yok etrafta. 'Fabrikanın vinci lazım, vinci kullanacak birisi lazım.' dedi, 'Yalı Mahallesi'nde evler yıkıldı, istasyon göçtü!' dedi. O zaman o şoför arkadaş fabrikanın arabasıyla geldiği için biz de dedik ki 'Madem böyle bir durum var, herkes evine gitsin.'."

"...telsizden bir şey duyduk, 'İzmit'in yarısı gitmiş' gibi bir şey. [...] Telsizden diyorum, telsizden değil... Radyo da değil, böyle fabrika içinde oluşan bir şey. [...] çünkü fabrikadan duyduk, İzmit'in yarısı gitmiş deyince bizim arkadaşı -İzmit'te oturuyordu- zor tuttuk. 'Ben gideceğim!' diyordu, 'Yani gideceksin de, nasıl gideceksin, yollar tıkalıdır, araç yok?' gecenin üç buçuk, dördünde bu olaylar. Biz onu tuttuk sabaha kadar, sabah altıda sağ olsun fabrikamız İzmit'te oturanlara bir servis ayarladı."

Deprem anını evinde yaşayan Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento çalışanlarının, işyerlerine ailelerini güven altına almadan gelmemeleri gibi; depremde iş başında olan çalışanlar da tesisten -kısa süreli de olsa- ayrılarak ailelerinin esenliğinden emin olmak istemektedirler. Ancak fabrikalarda bulunanlar için durum biraz daha farklıdır: Vardiyada olanlar, enerji kesilmiş bile olsa üretim sürecini sağlıklı bir biçimde durdurmak, sonrasında da risk yaratabilecek herhangi bir hasar olup olmadığını anlamak için bir süre daha tesiste kalmak zorundadırlar. Bir anlamda, aileleri ve yakınlarının sorumluluğu ile milyarlarca Lira değerinde bir sanayi kuruluşunun sorumluluğu arasında sıkışmış gibi görünmektedirler. Bu anda en büyük yük, personelin ayrılması ya da ayrılmaması konusundaki son sözü söyleyecek sorumlunun omuzlarındadır. Bizim incelememize konu olan fabrikalarda, bu sorumlu önce vardiya amiri unvanıyla görevlendirilmiş kişidir: Gece vardiyası sırasında normal olarak fabrikada teknik ve idari kadrolardan -doğal olarak bunların yöneticilerinden de- kimse bulunmadığı için böyle bir acil durumda, özellikle de kendi amirleriyle iletişimi kesilmişse, karar alımı yalnızca vardiya amirinin (genelde teknisyen veya mühendistir) sorumluluğudur:

"Fabrikada vardiya amiri var ama o da tereddütte gidin demek yetkisi konusunda. Uzun zamandır böyle bir deprem yaşanmadığı için kimse hazırlıklı değil, kime gidin diyecek? Acaba bazıları çalışacak mı? Çünkü

biz Darıca'dan bihaberdik, sadece fabrikada olanı biliyoruz. Sonra o zabıta gelince, işte 'Darıca göçtü, şöyle oldu böyle oldu' deyince, o zaman otomatikman insanın aklına kendi ailesi geliyor. Dedim ki 'Madem göçtü, bu şekilde fabrikada durmanın manası yok'. Biz tabii depremin ana merkezini falan da bilmiyoruz. O zaman 'Biz evimize gidelim' dedik."

17 Ağustos 1999'da iki etmen vardiya amirlerinin ve vardiyada bulunan diğer çalışanlara bu anlamda çok büyük rahatlık sağlamış görünmektedir: Bunlardan birincisi, fabrikalarda yapıların mühendislik ilkelerine uygun yapılmış olduğu için zarar görmemesidir. Dolayısıyla vardiyadaki personel, daha depremin şaşkınlığını atlatmamış haldeyken yıkım, yangın, patlama vb. gibi olaylara müdahale etmek durumunda kalmamıştır. İkinci etmen ise önemli teknik ve idari sorumluların önemli bir kısmının fabrikaların arazileri içinde kalan personel lojmanlarında oturuyor olmasıdır.³⁶ Neredeyse sarsıntı biter bitmez teknik sorumlular fabrikaya gelerek yönetimi ele almışlar ve bazı gerekli eylemleri gerçekleştirmişlerdir:

"Lojmanda uyuyordum. Uyandım, yalnızdım. Eşim ve çocuğum İzmit'te kayınpederimin evindeydiler. Deprem olduğunu anladım. Giyindim, en kısa sürede aşağıya indim. İnerken de telefon ettim eşime, onların sağlıklı olduğunu öğrendim. [...] Sonra fabrikaya yöneldim. Görevim icabı kumanda odasına girmeye çalıştım. Tabii operatörler kumanda odasını terk etmişlerdi, kaçmışlardı yani. Girmeye de korkuyorlardı, biraz da cesaretlendirerek birlikte girdik. [...] fabrikanın acil aydınlatmasının çalıştırılması gerekiyordu, onun için de -enerji, 6.0 Richter şiddetinin üzerindeki depremlerde zaten otomatik olarak kesiliyor- dizel jeneratörlerini devreye aldık. [...] Fırının, acil olarak çalışması gereken yerlerin çalıştırılması için gerekli olan minimum ekipmanların hazır hale getirilmesi lazım. Onun için de biz her fırın hattından bir bilgisayar çalışacak şekilde -bilgisayarlar devrilmmişti, monitörlerin hepsi yere düşmüştü, bazıları kırılmıştı- toparladık. [...] Bilgisayarlar

³⁶ Araştırmanın gerçekleştirilmesiyle ilgili ayrıntıları verirken belirttiğimiz gibi Lafarge Aslan Çimento'da dört "beyaz yakalı" çalışanla görüşebildik. Bu nedenle, bu fabrikada deprem anından sabahın erken saatlerine kadar geçen sürede olayların nasıl geliştiğini, Nuh Çimento'da öğrenebildiğimiz kadar, ayrıntılı öğrenemedik ve bu zaman dilimi üzerine zengin bir aktarım kurgulayamıyoruz. Diğer yandan, elde ettiğimiz bilgiler, yukarıdaki çıkarımımızın temelidir: 16 Ağustos'u 17 Ağustos'a bağlayan gece tesisin sorumlularının önemli bir bölümü (fabrikanın genel müdürü dahil) lojmanlarda ve misafirhanede bulunmaktadır. O tarihteki üretim müdürü ile diğer teknik sorumlular depremden sonra üretim alanına giderek gereken müdahaleleri gerçekleştirmişlerdir.

çalışmazsa, operatörler veya sahadaki insanlar nerede enerji olduğunu, nerede olmadığını, hangi makinenin ne durumda olmadığını göremezler. [...] ...soğutma ünitelerinin çalışması lazım, bir de fırınların döndürülmesi lazım. Fırının içindeki malzemenin boşaltılması gerekiyor, fırının soğuyana kadar çevrilmesi gerekiyor. Çünkü en büyük tehlike -soğutmayı da bir şekilde hallederseniz de- sıcak fırını eğer döndüremezseniz, yamulur.”³⁷

“Ondan sonra ilk tepki, fabrikadan haber almak. Fabrikada bizim en tehlikeli noktamız döner fırınlardır. Döner fırınların yardımcı tahrikleri vardır, dizel tabir ettiğimiz. Büyük bir traktör motoru gibi. Hemen onları devreye aldık, fırını çalıştırdık. Ondan sonra fabrikanın geneli üzerinde durduk, kayıp var mı, yıkılan var mı diye. O teyidi aldık.”

“Çıktık, baktık burada fabrikada öyle önemli bir şey yok. Gözle görülür bir sıkıntı yok, yıkıntı döküntü falan gibi bir şey yok. O zaman da ne yapmamız gerekiyordu, hiç değilse jeneratörü hareketlendirelim, ilk partide burayı elektriksiz bırakmayalım. Çünkü normal enerji gitti... İkinci partide su. Biz, kendi su kaynaklarımızdan suyu tedarik ettiğimiz için, [...] su kontrolüne gittik. Arabaya atladık gittik, döndük.”

“Lojmandaydım. Tek başıyaydım, kalktım geldim fabrikaya. [...] İlk önce yıkılan bina veya daha ölümcül bir olay var mı diye bütün binaları arabayla etrafından gezerek ve arkadaşları mümkün olduğu kadar binalardan uzak durmasını tavsiye ederekten herkesi bir kontrol ettik geneli itibariyle. Ondan sonra da bizim reaktörlerimiz olduğu için, yani yüksek dereceli fırınlarımız

³⁷ Çimento üretimi hakkında bilgi sahibi olmayan okuyucular için bir bilgilendirme yapalım: Çimento fabrikalarında bulunan döner fırının durdurulması yalnızca enerjisinin kesilmesinden ibaret değildir. Fırının içinden (çıkış ucuna yakın 1.500 °C sıcaklıkta) akmakta olan klinker, fırının dönüşü aniden kesilirse alt tarafa yığılır, bu durumda da fırının alt ve üst yarısı arasındaki ısı farkı, fırın gövdesinin genleşmesine, biçiminin bozulmasına yol açar. Dolayısıyla yanma devam etmese de fırının eksenine etrafındaki dönüşü, soğuma gerçekleştirene kadar sürdürülmek zorundadır. Ön ısıtma bölümündeki ve fırın içindeki klinkerin boşaltılıp soğutma bölümüne aktarılması gereklidir. Bu nedenle fırınlar, enerji kesintilerinde devreye girerek dönüşü sağlayacak dizel motorlarıyla veya bağımsız bir kaynaktan beslenen elektrik motorlarıyla donatılmıştır. Gerçekte döner fırının durdurulmasında söz konusu olan, tek başına fırının değil ama bütün pişirme sürecinin durdurulmasıdır: “Çimento fabrikasının kalbi” olarak nitelendirilen fırının çalıştırılması, durdurulması anlık olmayan, teknik bilgi ve beceri gerektiren ciddi işlemlerdir. Ayrıca bkz. Ek A, Çimento Üretimi Hakkında Bilgiler.

olduğu için, onlar durduğu zaman belli bir yere deşarj etmemiz lazım ve sistemi güven altına almamız lazım. Onlarla ilgili tedbirlerimizi aldık. Enerji olmadığı için dizel motorlarımızdan, boşaltabileceğimiz yerleri boşalttık, güvenli duruşa geçtik. [...] Herkes kendi ünitesinin çalışıp çalışmadığına baktı, bir de o anda şimdiki gibi enerji santrali gibi bir olayımız olsa -o zaman enerji santrali gibi bir olayımız yoktu- tekrar beslenebilseydik, belki fırınları hiç sağa sola bakmadan devreye alabilirdik ama enerji olmadığı için fırınları devreye almadık.”³⁸

“O arada ben hemen salondaki telefona gittim. Fabrikayı aradım, vardiyacıya ‘Arkadaş deprem oluyor enerji kesildi, jeneratörü çalıştır sadece aydınlatmaya ver başka hiçbir şeye enerji verme!’ dedim [...] ‘Hemen dizeli ver, sadece aydınlatmayı çalıştır!’. Ben siklonların patlamasından korktum çünkü. O kadar farin var, o kadar mal var, kızgın sıcak... Ve üstü kahverengidir, fakat içi alevdir göremezsin, insanlar yanar. Allah'a şükür hiçbir şey olmadı. İnsanlar hiç olmazsa önünü görsün, gece yani, karanlıktasın, önüne bir şey yıkılsa görececek halin yok.”

Anlayabileceğimiz gibi çimento fabrikası gibi bir endüstri tesisinde, depremin neden olduğu yapısal hasarlar ne derece az olursa olsun yine de sorumluların acilen üstesinden gelmek zorunda oldukları sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Nuh Çimento’da yaşanan bir olay buna örnektir:

“Döner fırınlar sıcak olduğu için ani duruşlarda fırın içi sıcaklık dışarıya yansır ve manto yüzeyinde kalan yağ yanmaya başlar. Eski fırında yüzeyde kapalı bir muhafaza vardı, bunun içinde döner fırın etrafına geçirilmiş bir dişli var, halkada bunu çeviren başka bir dişli var, fırın öyle dönüyor. Tabii ki bu iki dişliyi de yağlamak için, gerek pülverize -artık pülverizeye geçtik- gerekse daldırma yağlama olur, dişli yağın içinden geçerek döner. Sızan yağlar da manto yüzeyinden aşağıya iner. O günlerde daldırma yağlama yapıyorduk. Fırın durduğu anda içi sıcaktır, yağlar ince yukarıdan aşağıya

³⁸ Konuşan yetkili Nuh Çimento Fabrikası’ndandır. Aldığımız bilgilere göre, depremin olduğu tarihte bu fabrika henüz kendi enerjisini üretecek donanımına sahip olmayıp, ulusal şebekeye bağımlıdır. Ancak şuan için, Nuh Çimento Fabrikası enerjisini kendi üretebilmektedir.

sızarken alev alıyor ve alırken de kendi yüzeyini ve yakabildiği kadarıyla da altındaki hazneyi yavaş yavaş yakmaya başlıyor. O tip durumlarda asla su tutulmaz, zaten yağ da suyla sönmez... Sıcak bölgeye de asla su tutulmaz, ya çatlatırsınız ya da formunu değiştirirsiniz. [...] ...fener dişlisi tuttu, dönemediği için yanmaya başladı, o can havliyle bazı arkadaşlar su tutmaktan falan bahsettiler ki onlar yeni arkadaşlar değil, yılların çalışanları, öyle bir şey yapılıyorsa fırın tamamen yamulur, büyük facialar başımıza gelirdi. Onun yerine tesisi dizellerle devreye alıp, yangın tüpüyle müdahale edip, söniyorsa söniyor, sönmüyorsa, ‘Yağ bitene kadar yansın!’ deyip devam edip üzerine yeni yağ eklenme olayı çok rahatlıkla yapılabilir, ki öyle yaptık zaten biz. Kuru kimyevi söndürücülerle müdahale ettik, aslında orada kuru kimyevi olmaz. Ama kuru kimyeviyle yapıp, yağı pisletip, yine de fırını yamultmadan devreye alıp ondan sonra yağ değişimine gittik. Yani birazcık sakin olmak gerekiyor, bu çok önemli. Her afette sükuneti korumak gerekiyor.”

Gün ışığına kadar fabrikalarda yapılanları özetlersek; jeneratörler yardımıyla yalnızca en önemli noktalara enerji sağlanarak, “güvenli duruş” terimiyle ifade edilen, tüm üretim birimlerinin tehlike yaratmayacak biçimde kurallara uygun olarak devreden çıkarılması gerçekleştirilmiş; yapılar denetlenmiş, risk noktaları saptanmış; vardiyadaki çalışanlar yoklanmıştır. Bize ifade edilenlerden yola çıkarak, “güvenli duruşa” geçildikten sonra kendilerine gereksinim olmayan ve dışarıdaki aile ve yakınlarının durumundan endişelenen personelin de genelde bu aşamadan sonra kendi olanakları ya da kurumun sağladığı bir araçla fabrikadan ayrıldığını³⁹ söyleyebiliriz:

“Burada çalışanların hepsi ailesini merak ediyordu. Arkadaşlar gitmek istiyordu, sabah sekiz vardiyasına kadar beklemenin bir esprisi yoktu. Bir de öyle bir depremi ilk kez hem Türkiye, hem de biz yaşadığımız için yani binalara girilir mi girilmez mi bilemiyorduk.”

“Ondan sonra fabrikanın geneli üzerinde durduk, kayıp var mı, yıkılan var mı diye. O teyidi aldık. Zaten ondan sonra da insanları kontrol altında tutmak mümkün değil. Hemen çalışanlarımızın önemli bir kısmı gitti. Çoluğu

³⁹ Görüştüğümüz çalışanlar arasında, daha önce ya da daha sonra ayrılan birkaç kişi de vardır.

çocuğu var. Böyle bir vakada ilk karşılaşacağımız şey şu: Herkes doğal olarak evini ve ailesini düşünüyor ve derhal en yakınlarına gidiyor. Ben bile yirmi dakika, yarım saat sonra hemen yola düştüm.”

“...jeneratörler devreye girsin, kritik ekipmanlar devreye girsin -zaten bunlar çok önceden bellidir- dizel jeneratörle bütün fabrikayı besleyemezsiniz, kapasitesi belli olduğu için. Sadece bu tür durumlarda çalışması gereken ekipmanlar oradan beslenebilir. Onları oradan besleyerek sağlıklı bir şekilde duruşa geçersiniz. Yani malı boşaltıp, fırını soğutur ondan sonra da durdurursunuz. Ne olursa olsun, çünkü ondan sonra bir ay, iki ay bile durabilirsiniz. [...] Tabii bu işleri yaptıktan sonra rahatladık. Ondan sonra ailemizin peşine düştük. Terk ettik yani fabrikayı.”

“...sabah altıda sağ olsun fabrikamız İzmit’te oturanlara bir servis ayarladı. Gün ışımaya başladığı an herkes evine gitmeye başladı, yani nasıl diyeyim, işi müsait olanlar gitti. Tabii çok önemli noktada olanlar gitmedi. Ailesiyle irtibat kuranlar gitmedi. Ben ve diğer arkadaşlar normal çıkış saatine kadar limanda bekledik.”

Görüldüğü gibi, ailelerin ve yakınların durumu öncelikler arasında ilk sıradadır. İnsani bakımdan son derece anlaşılır kabul ettiğimiz bu davranış, kişilerin örgüt hiyerarşisi içindeki konumundan bağımsız görünmektedir. Ancak şunu da belirtelim ki bu araştırma sırasında dinlediklerimizden edindiğimiz izlenim, sorumluluklar ve yetkiler arttıkça -yani hiyerarşide yukarı gidildikçe- çalışılan kurum lehinde fedakarlıkta bulunma eğiliminin de arttığı yönündedir. Bir sorumlunun bize belirttiği gibi:

“Yani deprem olduğu an, çalışanlar ilk etapta tesisi terk etme eğilimi içinde. Ama ‘amir’ dediğimiz hiyerarşik sorumlular o basit tedbirleri alabilecek kapasitede zaten. O da bahsettiğim gibi, fırının dönmesidir, deforme olmaması için dizeller devreye alınır.” [Soru: “Yani hiyerarşik olarak daha yukarıdaki kişiler daha soğukkanlı biçimde mi davranırlar?”] “Tabii. En azından sıralamayı yapıyor: ‘Şu, şu, şu olsun... Mekanizmalar çalışıyor mu?’ Onun için bana göre afet anında kimler nasıl fabrikada tutulabilir en büyük sorun odur bence.”

Bunun kişisel bir çıkarım olduğunu, bu konuda daha fazla bir şeyler söyleyebilmek, bu çıkarımı genelledebilmek için konu üzerine derinlemesine bir araştırma yapılması gerektiğini hatırlatarak deprem sabahına geçelim.

6. Deprem Ertesinde İki Büyük Sorun

17 Ağustos 1999 sabahı Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento fabrikaları alışılmadık bir hareketsizlik ve sessizlik içindedirler. Sektörü tanımayan okuyucular için belirtelim: Çimento fabrikaları ancak büyük acil durumlar, ekonomik darboğazlar, hammadde veya enerji yokluğu gibi nedenlerle üretime ara veren sanayi kuruluşlarıdır. Düzenli olarak her yıl yapılan genel denetim ve bakım bile-önceden planlanmış olmasına karşın- yılın 365 günü 24 saat çalışan bu tesislerde bir acil durummuş gibi geçirmektedir: Eldeki tüm kaynaklarla müdahale ederek olabildiğince çabuk gereken işlemleri gerçekleştirmek ve olağan işleyişe dönmek.

17 Ağustos Depremi ile fabrikaların geldiği durum da bir bakıma revizyona-yıllık denetim ve bakıma- benzemektedir. Fabrika içinde görülür önemli bir hasar olmasa da, yapıların, makinelerin, donanımların büyük bir ivmeden etkilenmiş oldukları için ancak kullanım anında varlığını belli edecek hasarlarının olması ihtimali vardır. Bunlardan doğacak riskleri en aza indirebilmek için bu “öngörülmemiş revizyon”un yapılması, zaman kaybı pahasına da olsa, zorunlu hale gelmiştir. Diğer yandan, gerek revizyonun gerçekleştirilmesi, gerekse de üretime geçilebilmesi için enerji dışında ihtiyaç duyulan en önemli kaynak, yani insan kaynağı, o gün elde yoktur ve izleyen birkaç günde de sağlanamayacaktır:

“Zaten fırın revizyona girmiş. Duruş nedeniyle satış falan yoktu o anda. Fabrikada ciddi bir hasar meydana gelmemişti. Enerji de yoktu... Zaten çalışanların bir kısmı dağıldı. Herkesi, dediğim gibi işçileri de buraya toplamak mümkün olmadı. Çoğu gelmedi. O arada mecburi revizyona girildi, yaklaşık bir hafta falan.”

Bu anlamda, iki fabrikanın sorumlularının deprem ertesinde baş etmek zorunda oldukları sorunları, tesisin kendisine ilişkin ve personele ilişkin sorunlar

olarak iki kümeye ayırabiliriz. Önce fabrikalardaki fiziksel durumun üzerinde durarak birinci kümeden başlayalım.

Buraya kadar sade bir anlatım izleyebilmek için iki fabrikadaki fiziksel hasarlar konusunda ayrıntı vermedik, yalnızca görüştüğümüz çalışanların sıklıkla başvurduğu ifadeyi tekrarladık ve hasarın az olduğunu belirttik. Çalışanların durumu nasıl algıladıklarını gösteren bu ifade aslında örtük bir karşılaştırma içermektedir, fabrikalarda hasar İzmit Körfezi etrafındaki diğer yerleşimlerdekine oranla azdır. Bu özellikle depremin büyüklüğü göz önüne alındığında kuşkusuz doğrudur ancak yine de iki tesiste de ciddi yapısal sorunlara yol açtığı bir gerçektir.

Nuh Çimento’da üretim ve idare binalarında önemli bir hasar saptanmamıştır. Araştırmamız sırasında bize fabrikanın kuruluşunda deprem riskinin göz önünde bulundurulduğunu ve özellikle üretim bölümündeki yapılar için büyük özen gösterildiği sıklıkla tekrarlanmıştır:

“Yani şirketimizin genelinde çalışanlarda bir deprem kültürümüz açıkçası yoktu. Tabii belli bir yönetim kadrosu ve üstü bu bölgenin en tehlikeli kuşakta olduğunu biliyordu yatırım aşamasında zemin etüdü yapıldığı için... Biliyorduk çünkü bütün yapılarımız o zon dikkate alınarak yapılmıştı. Ama çok şükür depremden hemen hemen sıfır hasarla çıktık. [...] Nuh Çimento bana göre projeli çalışmanın kaymağını yedi burada. Zemin etütsüz fabrika yapmayız, tarihinden bu yana. Ta 1968, 1969 yılında yaptığımız silolar bile sapasağlam dimdik ayakta kaldı. Öyle olunca çalışanlarımızla ilgilenmemiz kolay oldu. Fabrikayı toparlanmamız da çok kolay oldu. Onun için deprem denince benim ilk aklıma gelen -gerçi bütün uzmanlar da aynı şeyi söylüyor- zemin etüdüne uygun yapılanma. Fabrikamızda birkaç yer yıkılıp birkaç çalışmamız altında kalsaydı, bu fabrika açısından senaryo çok farklı olurdu.”

Ancak diğer yandan, deprem personelin bir bölümünü barındıran lojmanlarda yapısal zayıflıklar olduğunu ortaya çıkarmış, bu nedenle bu binaları güçlendirme gereksinimi doğmuştur. Göreceğimiz gibi, bu güçlendirme çalışması bir barınma

sorunu yaşanmasına yol açmıştır. Fakat lojmanlarda can kaybı ve yaralanma olmaması sayesinde bu konutlarda oturan çalışanlar tesise hızla ulaşarak ilk müdahaleleri yapabilmişlerdir. Fabrikada fiziksel hasarın bulunmayışı da şüphesiz bu anlamda kolaylaştırıcı olmuştur; ayrıca depremden sonra tesis içinde enkaz kaldırma, yeniden inşa gibi işler yapılmaksızın sadece teknik denetimin gerçekleştirilmesinden sonra üretim birimlerinin devreye alınabilmelerine imkan vermiştir:

“On gün sonra çimento değirmenlerini devreye almışız. On gün sonra da fırınları devreye almışız. [Kayıtlardan aktarıyor] Bir tane de fırını revizyona almışız. Yani kabaca on, on beş gün içinde toparlanmışız diyebiliriz. Yalnız altını çiziyorum, hasar yoktu. Ufak tefek çatlaklar vardı. En geç on beş gün içinde toparlandık, devreye girdik.”

“İlk etapta enerji yok, dolayısıyla durmuşsunuz, bazı yerler soğumuş, onları kontrol etmeniz lazım. Tuğlada, kırık var mı, soğutmada bir yerde betonda çatlak var mı bunları kontrol etmeniz lazım. Elektrik motorlarını, trafoları kontrol etmeniz gerekiyor. Haliyle bunlar zaman alır.”

“...en önemlisi enerji yoktu. [Fabrikanın bağlı olduğu] Türkiye enterkonnekte⁴⁰ bağlayan 154 hattı yoktu. 154 hattı hangi gün geldi bilmiyorum ama çok kısa sürede geldi. Bir, bir buçuk gün içinde 154 ağı geldi, biz hemen fırınlardan birini devreye aldık, diğer fırın da revizyona geçti, o zaman iki fırınımız vardı...”

“O arada mecburi revizyona girildi, yaklaşık bir hafta falan. [...] Genel kontrol yaptık. Çelik aksamlarda civatalar kesmiş mi, bağlantı noktalarında bir sıkıntı olmuş mu, çelik donatılarda bir kayma var mı diye... Sadece tek bir kömür değirmeninin tartım hücrelerinden biri biraz kaymıştı. Bir tek öyle bir problemle karşılaştık. Onun dışında, çok ciddi bir problem hatırlamıyorum.

⁴⁰ “Bir ülkenin tamamının ya da belirli bölgelerinin elektrik enerjisi gereksinimi karşılayabilecek bir biçimde üretim ile tüketim merkezleri arasındaki enerji alışverişini sağlayan enerji taşıma sistemine enterkonnekte sistemi denir.” ERNA, Haluk, Pratik Elektrik ve Uygulamaları ile Elektroteknik, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1979 (2.baskı), s.505. Yukarıda sözü edilen 154 hattı, ülkemizdeki mevcut iletim hatlarının yaklaşık 25.000 km’lik bölümünü oluşturan 154 kV’luk orta mesafe iletim hatlarından, deprem bölgesinden geçen bir tanesidir. ALTIN, Vural, Elektrik Şebekesi (Bilim ve Teknik Dergisi ekidir), Mayıs 2008, s.7.

[...] onlar üç ayak üzerinde durur, ayaklarda tartım hücreleri vardır. Bir tanesi sarsıntıyla kaymıştı.”

Acil müdahale -kurtarma, söndürme vb.- gerektirecek bir durum bulunmadığı için bu teknik sorunlara odaklanılabilmiş, hatta liman tesislerinde yüklenmesi deprem nedeniyle yarım kalmış olan bir geminin yüklenmesi de 19 Ağustos günü tamamlanabilmiş ve sonrasında da liman çalışmaya devam etmiştir:

“İkinci gün ... Bey işe çağırdı beni, sağlık durumumu sordu, ‘İyiyim’ dedim. ‘Gelebilir misin?’ dedi, ‘Tabii ki gelebilirim benim için bir sorun yok’ dedim, geldim normal bir şekilde çalışmaya devam ettim. [...] Biz hemen başladık liman olarak çünkü silolar sağlam bir şekilde duruyordu. Bizim kendi tünelimizde herhangi bir hasar yoktu, sapaşğlam duruyordu. Antrepolarımızda bir hasar yoktu. Yani kısacası, yüklemeye engel olacak hiç bir şey yoktu, enerji hariç. Enerji verdikleri an biz normal yüklemeye başladık. [...] İkinci gün gemiyi bitirdim, başka gemi geldi onu da bitirdim.”

Lafarge Aslan Çimento’da depremin üretim birimlerinde görece daha fazla fiziksel hasara yol açtığını söyleyebiliriz. Yapıların fiziksel durumu gözden geçirildikten sonra, Nuh Çimento’da olduğu gibi Lafarge Aslan Çimento’da da bir “önceden planlanmamış revizyon” gerçekleştirilmek zorunda kalınmıştır. Yapılardaki en önemli hasar yönetim binasında meydana gelmiş, daha sonra binanın üst iki katı yıkılarak kalan kısmında güçlendirme yapılmıştır. Teknik olarak bakıldığında, bu fabrikadan görüştüğümüz kişilerin hemen hepsi öncelikle fırının *gale yataklarında*⁴¹ meydana gelen kaymadan söz etmişlerdir:

“[Fırın] Kendi eksenini etrafında döner. Onun üzerine oturduğu bir yatak sistemi vardır. Sarsıntı, o dengeyi bozduğu zaman birkaç milimetrelik kaçıklık bile, onun devre dışı kalmasına sebep olur. Yani gale yataklarındaki

⁴¹ Gale yatakları: Döner fırının yerleştirildiği ayakların üzerinde bulunan ve fırının dışına geçirilmiş gale olarak anılan (fr. galet, ing. tyre) çelik halkalara karşılık gelen yataklardır. Büyük yük altında kaldıklarından (örnek olarak 6 m çapında ve 60 m uzunluğundaki bir fırın, anlık olarak içinde bulunan klinkerle birlikte yaklaşık 1.100 ton ağırlığındadır) bu parçaların sürtünmesinin mümkün olan en az düzeyde tutulması gerekir. Galeler ve gale yataklarının fırının ısısından ve toz, pislik vb.’den korunması önem verilen bir konudur.

dengesizlik ısınmalara, vibrasyonlara sebep olacak, o da fırını devre dışı bırakacaktır. [...] İlk olarak fırını nasıl devreye alacağımızı düşündük. Montörler geldi dışarıdan, gale yatakları ayarları için... Yanlış bir şey yapmayalım diye. Burayı kuran firmadan geldiler. Onların bilgisi dahilinde, onlarla beraber yaptık.“

Donanımları çalıştıracak enerji sağlandıktan sonra bazı denemeler yapılarak bu tip sorunlar saptanmaya çalışılmıştır:

“Bu arada fabrikanın durumu da şuydu, olay bittikten sonra fabrikanın çalışabilirliğini belirlemek için Horomill değirmeni⁴² devreye alındı, ama aradan dört, beş gün geçtikten sonra. [...] Yataklarda ısı artmasından, bir sıkıntı olduğu belirlendi. O zaman da fabrikayı çalıştırmaktan önce bakım yapma kararı alındı. Çünkü diğer yataklarda da böyle problemler olabileceği ortaya çıktı. Yani fırını devreye almaktansa bir tane numune olarak o Horomill devreye alındı, çevrildi.”

“...siklonlarda tuğla düşmeleri oldu, sarsıntıyla şakulinden kayıyor çünkü. O tuğlalar geçmedir. Üzerlerinde harç falan var ama o şiddetle deprem gördüğü zaman patır patır hepsi dökülür. Fırın içinde de aynı şekilde tuğlalar var, onlar da dökülür. Bunlar döküldüğü zaman da tıkanmalara sebep olur çünkü bir ön ısıtma dediğimiz sistem; buradan siklonlardan mal ön ısıtma ile fırına geliyor [çizerek gösteriyor] burada bir tuğla dökülmesi olduğu zaman bütün her taraf tıkanıyor. [...] Mesela soğutma plakalarına bakıldı. Klinker kırıcısına bakıldı. Sistem fanlarına bakıldı. İlk etapta baktığımız, büyük ekipmanlar oldu.”

Lafarge Aslan Çimento'nun üretim müdürlüğünden sağlanan verilere göre, fırın 17 Ağustos'tan sonra on altı günden biraz fazla durmuş; 30 Ağustos günü ateşlemesi yapılmış ve 02 Eylül günü işletme rejimine geçilmiştir. Üç çimento değirmeninden de ikisi iki ve üç gün durmuş, yataklarında sorun olduğu anlaşılan Horomill değirmeni ise 10 gün devre dışı kalmıştır. Deprem ertesinde satışın olağan

⁴² Horomill: Bir donanım üreticisi firmanın sunduğu bir değirmen modelinin tescilli ismidir.

miktarlara göre çok düşük olmakla beraber devam ettiğini ekleyelim. Sonuç olarak her iki fabrikanın da kabaca yirmi günde tekrar üretime geçtiğini söyleyebiliriz.

İki fabrikanın yetkilileri için, yukarıda ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız genel denetim, bakım ve onarımı gerçekleştirilerek fabrikaların yeniden üretime geçmesi kuşkusuz depremden sonraki temel hedef olmuştur. Bu hedefe ulaşılabilmesi için gerekli olan insan kaynağının sağlanması da 17 Ağustos 1999 ve izleyen birkaç günde gündemlerindeki en önemli konu olarak yerini korumuştur. Çünkü personelin önemli bir bölümü şu ya da bu nedenle işyerine gelememiştir. Ancak Nuh Çimento'da ve Lafarge Aslan Çimento'da depremden sonra çalışanların durumlarına gösterilen ilgiyi yalnızca üretimin sürmesi kaygısına bağlamak bizce yanlış olur. Görüştüğümüz personelin bize altını çizerek belirttiği, iki kurumda da etik anlamda çalışanlara karşı duyulan sorumluluğun deprem sonrası yapılan yardım çalışmalarında çok önemli bir payı olduğudur. 17 Ağustos sabahından başlayarak, çalışanların durumlarının kesin olarak saptanması ve ihtiyaç duyanlara yardım edilmesine öncelik tanınmıştır. Kişiler evlerinde yoklanmışlar veya durumlarını bildirmek üzere fabrikaya gelmeleri istenmiştir:

“Burayı kontrol altına aldıktan sonra, tabii birincisi sizinle beraber çalışan insanlar, fabrikayı çalıştıran insanlar olduğu için hepsini tek tek kontrol etmek gerekiyor. Bunu yaptı bizim fabrika. Bütün çalışanlar yaşıyor mu, yaşamıyor mu diye, o zamanlar güvenlik amirimiz olan ... Bey, personel müdürümüzün talimatıyla çıktı, bütün çalışanlara, elinden geldiğince baktı... Adamın evi zarar görmüş, kalkmış başka bir yere gitmiş; sadece bölgedekilere ‘Bunlar yaşıyor mu gördünüz mü?’ diye sorup, onlardan da ‘Yaşıyor ama köyüne gitti.’ diye bir cümleyi aldıktan sonra işaretleyip akşama geri geldi. Sadece ulaşamadıkları iki insan olduğunu, birinin vefat ettiğini öğrendik.”⁴³

Her iki fabrikada da telefon şebekelerinin tekrar çalışır hale gelmesinden sonra bir “olağanüstü iletişim ağı” devreye sokulmuş, ulaşılabilen kişiler aracılığıyla halen ulaşılamamış diğer kişilere haber verilmiş ve onlardan haber alınmıştır.

⁴³ Örneğin Nuh Çimento sorumluları, toplam 454 çalışandan bölgede yaşayan yaklaşık 400 çalışanın durumunu yoklamışlardır. Bu çalışma yalnızca kurumun kendi çalışanları için yapılmıştır, yani taşeron firmaların çalışanları bu sayıya dahil değildir (veriler Nuh Çimento Üretim Müdürlüğü'nden sağlanmıştır).

“Bizde şimdi her bölümde çalışanların listeleri vardır, adı-soyadı, telefonu, adresi, kan grubuyla. Biz her sabah toplanıyorduk yönetimle, ‘Bakın işte listemiz bu, benim listemle ulaşabildiklerim bunlar, davet ettik müsait olunca gelecek.’ diye her gün toplanıp güncelliyorduk listeleri. Her sabah elektrikte, makinede, işletmede kaç kişi eksik, zayıat var mı, yok mu diye toplantıda görüşüyorduk. Telefonlar açıldığında ulaşabildiğinize... Ulaşınca da diyorsunuz ki, ‘Senin orada filanca da vardı?’. Böyle bir haber akışı yapıldı. Çoğuna da ulaştık ki, çocuğunu çocuğunu garanti altına alan, evinde bir şey olmayan, köye bırakabilen gelsin. Yavaş yavaş gelin ki burayı ayağa kaldırabilelim, çünkü buradan ekmeğe yiyeceksiniz, para kazanacaksınız. Burası ayağa kalkmazsa öbür tarafı yapamazsınız. Böylelikle iki-üç gün sonra falan insanları toplardık. Ama fabrikanın devreye girmesi tabii bir hafta on günü buldu.”

“Bu arada tabii etrafımızdaki arkadaşların ne olduğunu [merak ediyoruz]. O zaman o dönemin genel müdürü, hangi gün olduğunu hatırlamıyorum ama, ‘Buraya daha fazla gelin.’ diye bir şey söyledi. Yani ‘Bizimle irtibatı koparmayın, gelin, kimin ne olduğunu öğrenelim.’ ‘Hani bir sıkıntı olacaksa bile şirket olarak bir şey yapalım, bunu da bu şekilde duyurun.’ dediler diğer arkadaşlara. Tam gününü hatırlamıyorum ama biz sanyorum üçüncü günde bütün arkadaşlarımızdan haber almıştık. Adapazarı’ndan bir arkadaşımız vardı, ondan haber alamıyorduk. Zannediyorum üçüncü güne doğru ondan da haber alındı yani şirkette kayıp olmadığını belirledik. Bir on yedi, on sekiz gün sürdü sanyorum devreye girmesi. Ama bu bakım çalışmaları dediğim gibi altıncı günden sonra ancak başlayabildi. Yakınlarını ziyarete gidenler, kurtarmaya gidenler var. İzmit’te, Adapazarı’nda yaşayan evleri hasar görmüş arkadaşlarımız vardı onlar gelemiyordu. Ama çoğunluk gelip gidiyordu.”

“Yaklaşık bir hafta falan da fabrikaya gelmedik. [Deprem] Sonrasında çalışmadı. Bir hafta sonra biz haber aldık, o zaman bakım müdürü ... Bey’di. Duyduk ki ... Bey kahveye gelmiş, hani bu Darıca’da fazla bir zarar yok;

‘Haydi gelin oturmakla bir şey olmaz fabrikayı çalıştıracamız, sonuçta ülkenin çimentoya da ihtiyacı var.’ diye. Biz de bir hafta sonra tekrar işbaşı yaptık.”

Bu haberleşme zincirinden oldukça hızlı sonuç alındığını (yetmiş iki saat kadar bir sürede) söyleyebiliriz. Yine de dikkatleri iki fabrikada da bu ilk üç gün boyunca yeterli personelin olmadığı ve gerekenin çok altında bir sayıyla çalışmaların yürütüldüğüne çekelim.

“Kalanla yetiniyorsunuz. Her gün yoklama yaptık, kimler gelebiliyor, kimler gelemiyor. Zaten insan kaynaklarının başkanlığında bir ekip kurduk. Bu ekip herkesin evine ulaştı. Adresler çıkartıldı. Tek tek evlere gidildi. Gelemeyecekler, hasarı olanlar tespit edildi. Bu listeyi oluşturduk. Servis güzergahlarımızı hemen oluşturduk. Yarası sarılanları işe davet ettik. Gelemeyenleri de zaten anlayışla karşılıyorsunuz, mecburen. Ama çalışanlarımızın önemli bir kısmı çok kısa sürede toparlandı. Onun insan kaynaklarında kayıtları olması lazım. Yanılmıyorsam bir hafta sonra çalışanlarımızın yüzde doksanı geldi diyebilirim. [Soru: İlk iki-üç gün hakkında bir fikriniz var mı?] Zannediyorum toplam çalışanların yüzde onu, on beşidir. Yani çok azdır. Vardiyada bizim bir elli kişimiz varsa, gelenler üç kişi, beş kişi falandır. Daha çok lojman personeli buradaydı. Bizim lojmanda yeteri kadar personelimiz var.”

“Çünkü o an herkes yok, kimler varsa. Çoğu kimse aldı çocuğunu; evi sağlam olanlar kaçtılar, köylerine gittiler, dağa gidenler, vb. Burada normalde günlük diyelim yüz elli kişi varsa o günlerde yüz elli kişi olmuyordu. O anda kaç kişi var, otuz kişi var, o otuz kişiyle idare ediyorsunuz. Gelebilecekleri getiriyorsunuz. Benim için bir şey fark etmez ben devamlı buradayım da, bizim arkadaşları 36 saat içeride tuttuk. Başka personel yok çünkü. Olmadığı için tutmak mecburiyetindesiniz. Ha, evin burada, bir şey olduğu zaman altımızda araba var, gidiyoruz, görüyorsun, ihtiyaçları var mı bakıp geri geliyorsun. Onun için onları tutabildik yani. Dışarıdakini tutamıyorsun zaten. Çoğu gelmedi zaten, bulduğumuzu, müsait

olanları getirttirdik. Dedik ki 'Arkadaş sen dört saat sonra gel ki, buradaki adam yıprandı, onun yerine geç, hiç olmazsa burada devamlılığı sağlarsınız.' Ha, 'Üç kişi yerine bir kişi gelsin.' gibi, bunları organize ettik. [...]

Dahası, tüm bölge afetten etkilenmiş olduğu için bu zorluğu dışarıdan geçici personel sağlayarak aşma olanağı da kalmamıştır:

"...şimdi zaten bir duruş oldu, ondan sonra biz devreye almadık. Kontrol amaçlı, sağa sola bakalım falan diye. Durmuşken de bir bakım yapalım dedik. O da bir zamanımızı aldı yani. İnsanları toplamak da zaman aldı, çünkü mesela bakım yaparken müteahhit çağırmak gerekiyor, fakat müteahhit de bu bölgenin insanı. Bu bölgede olan insanların da bir takım sıkıntıları var... Bu, süreyi uzattı".

Gördüğümüz gibi, az sayıda çalışanla da acil yapılması gereken işlerin önemli bir bölümünü gerçekleştirmek mümkündür. Yine, lojmanda kalan personelin teknik ve idari kadro ağırlıklı olması da kolaylaştırıcı bir etken olarak görülebilir. Ancak burada tekrar şu koşula dikkat edelim: İster lojmanlarda yaşayanlar olsun, ister az sayıda da olsa, bölgede yaşamakta olup depremden sonra fabrikaya gelenler olsun, bu çalışanların aileleriyle temasta kalmaları güvence altına alınmıştır. Başka bir deyişle, onların emniyet altında olduklarından emindirler ve bir gereklilik ortaya çıktığında yakınlarına çok kısa sürede ulaşabilmektedirler. Bu güvence, işbaşı yaparak çalışmalara katılmalarında itici rol oynamıştır.

Buraya kadar iki fabrikada personelin durumunun saptanmasının yanı sıra hasar tespit, denetim ve tamir süreciyle ilgili olarak neler yapıldığı üzerinde durduk. Bu işleri örgütleyen sorumlular, her ne kadar önceden belirlenmiş bir acil durum planı dahilinde çalışıyor olmasalar da, kendiliklerinden bir "kriz masası" oluşturduklarını söyleyebiliriz. Nitekim bir Nuh Çimento sorumlusu şunları belirtmiştir:

"O sözcüğün [kriz masası] kullanılıp kullanılmadığını net olarak hatırlamıyorum ama, bir yerde öyle davranıldı diyelim. Kendiliğinden bir olgu oluştu. Daha önceden var olan, normal çalışmayı yürüten üst düzey kişiler, o anda krizi yönetmek işini üstlenmişlerdi. Böylesine büyük bir olayda kayıtsız olmaları mümkün değildi."

İki kurumda da üst yönetimin (bize belirtildiğine göre) çalışanların durumu konusunda gösterdiği duyarlılığın da verdiği güçle, bu kriz masaları personelin geçici barınma, sağlık sorunları ve diğer ihtiyaçlarıyla da ilgili çözümler geliştirmek ve uygulamak üzere bir süre daha çalışmaya devam etmişlerdir. Şimdi de bu “toparlanma” devresine bakalım.

7. Kurum ve Çalışanlar Toparlanırken

Görüldüğü gibi depremi izleyen ilk üç günde üretim olduğu kadar insan odaklı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bir yandan revizyon planlanırken, diğer yandan çalışanlar hakkında bilgi edinilmiş, gereksinimleri saptanarak karşılanmaya çalışılırken işbaşı yapmaları için de motive edilmelerine çalışılmıştır. Bu ilk eylemlerden sonra sorumluların bakışları biraz daha uzun vadeye kayabilmiştir. Tesislerdeki hasarın büyümesi acil müdahale ile engellenmiş, “güvenli duruş” gerçekleştirilmiş ve kontroller yapılarak revizyon kararı alınmıştır. Bu noktadan sonra izlenecek yollar, doğal olarak afet öncesindeki işleyişe dönmek amaçlı olmuştur. Fiziksel açıdan her iki fabrikada da büyük bir “yeniden inşa” çalışması gerekli olmamıştır; buna karşın, en az fabrikanın fiziksel bütünlüğü kadar önemli başka bir konuda sorun vardır: Çalışanların geçici barınma ihtiyacı.

Önceki bölümlerde bu konuda söylenenleri kısaca hatırlayalım. Fabrikaların çalışanlarının büyük bölümünün yaşadığı Hereke ve Darıca’da depremin yol açtığı zararın İzmit Körfezi etrafındaki başka yerleşimlere kıyasla çok daha az olduğunu belirtmiştik. Yapılaşmadaki hatalar, yine de pek çok binanın tamirat veya güçlendirme gerektirecek kadar hasar görmesine neden olmuştur. Örneğin:

“Ağırlıklı olarak kooperatif binaları çünkü bizim buradaki arkadaşların oturdukları. Ve çok sağlam yapılmış binalar değil. İmar bozularak yapılan binalar. Aslında imarı üç kat olan yerlere biz dört katlı, beş katlı binaları koydurduk. Buna belediye de göz yumdu, biz de işimize geldiği için öyle davrandık. Yoksa o binalar üç katlı olarak kalsaydı hiçbirimizin binasında bir şey olmazdı. Ama tabii bizim kendi hatamız da var burada, belediyelerin resmi idarelerin buna göz yumması da var. Böylece bütün binalarda hasar meydana geldi. [...]”

Ancak depremden sonra ortaya çıkan bu barınma ihtiyacının hasar gören konut sayısı ile doğru orantılı olacağı düşüncesi yanıltıcıdır. Bu dönemde evleri hasarsız olanlar dahil birçok kişi, 17 Ağustos sabahı 03.02’de büyük bir korkuyla terk ettikleri mekanlara girmekte zorluk çekmişlerdir. Devam eden artçı sarsıntılar kadar, depremin ülkemizde mühendislik ilkelerinin nasıl çiğnendiğini acı bir biçimde göstermesi de (yıkım, ölüm görüntüleri) bunda etkili olmuştur. 17 Ağustos’tan sonra sadece endişe nedeniyle bile kendi kendine geçici bir barınak yaparak en azından gece saatlerini orada geçirmeyi tercih edenlerin sayısı çoktur:

“Genel olarak herkeste şey vardı, karamsarlık demeyeyim de, ‘Bir daha olursa bizim evler dayanmaz, ne yapacağız, nerede yaşayacağız? Baraka mı yapsak? Bu binalar artık yerinden oynadı, yeni bir yere gitmek lazım.’ vb. Çünkü kimse artık evine güvenmiyordu, mesela ... için diyorduk ki ‘Zaten yapılırken bu evlerin temeli yoktu, bu depremi kaldırdı, bir ay sonra deprem olsa...’”

“Gerçekten, ben aşağı yukarı yirmi beş, otuz gün kadar dışarıda yattım. Eve giremedik. Bunun on beş günü, kendimizi emniyette hissettiğimiz kirazlık dediğimiz bir yerimiz var. Aşağı yukarı on beş gün boş arazide yattık. Artçı sarsıntılar olması ve evlerin güvenilirliğinin tespit edilmemiş olması bir riskti bizim için.”

Bireylerin yaşadıkları binalara olan güvenlerinin ciddi bir biçimde azalması, kamu yöneticilerini olduğu gibi, Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento yetkililerini de gerçek ihtiyacın üzerinde geçici barınma hizmeti vermek durumunda bırakmıştır:

“Biz çadır dağıtımında, ilk etapta ağır hasarlı ve evi yıkılmış insanlara çadır verelim diye düşündük. Ondan sonra insanlar bir galeyana geldi ki! ‘Ben psikolojik olarak bozuğum, eve giremiyorum’ vb. Haydi bir anda onlara da dağıtım yaptık. İnsanlar o anda çok hassas oluyorlar. Şu an meşru olarak düşünenecek olursak mesela, ne lazım, öncelik ne burada? Evine giremeyen çünkü evi ağır hasarlı veya yıkılmak üzere olan insanlara vermek doğrusu gibi gözüküyor. Ama o anda onu düşünemiyorsun, çünkü hiç kimse giremiyor eve. Kimse giremiyor. Eve girenlerin oranı yüzde on bile değildir yani. Yüzde doksanı en az yirmi, yirmi beş gün dışarıda kalmıştır.”

Hem çalışanların hem de fabrikaların olağan düzenlerine dönebilmeleri için bu sorunun ivedilikle çözülmesi gerektiğini farkedenden sorumlular, iki fabrikada birbirine benzer çözümler üretmişlerdir. Kurum yetkilileri tarafından, bir merkezde tasarlanıp maliyeti yine kurum tarafından üstlenildiğinden, bu çözümleri “kurumsal” olarak nitelendirebiliriz. Fakat bu “kurumsal çözümlerin”, “bireysel çözümleri” dışlamayacak şekilde üretilip uygulandığını göreceğiz. Bu arada barınma konusundaki uygulamaların, gıda va sağlık desteğiyle koşut olarak yürütüldüğünü de ekleyelim.

Depremden sonra çalışanlara ilk önce geçici barınak sağlanması ve malzeme yardımı yapılmasına çalışılmıştır. Bu konuda Nuh Çimento'nun da, Lafarge Aslan Çimento'nun da ortak uygulaması çadır dağıtımı olmuştur. Lafarge Aslan Çimento, fabrika arazisi içindeki spor alanına bir geçici barınma bölümü kurmuştur. Bu uygulamalar daha çok yukarıda söz ettiğimiz (özellikle geceyi geçirmek için) binalara girememek davranışının sonucu olarak ölçeği genişletilmek zorunda kalmış uygulamalardır.

“Burada spor sahasında bir yerleşim birimi de yaptı fabrika, aşağı yukarı bir on beş gün de ailemle birlikte orada kaldık. [...] Sonra fabrikamız deprem komitesi oluşturdu ve o komitenin vasıtasıyla çalışanların mağduriyetleri tespit edilmeye başlandı..”

“...burada sahamız var bizim, sahada çadırkent gibi bir şey kuruldu. Ahşap ve naylondan... Tabii bu kötü bir tasarımı. Tesadüf üçüncü gece yağmurdan kullanılmaz hale geldi. O gece biz oradaydık. Kazıklarla bağlamışlar sahaya, üstüne de iplerle naylon germişler. Yağmur başladı, ilk önce hoş geliyordu tabii. Ondan sonra su birikmeye başladı, biriken suyu döktüğünüz zaman halı saha olduğu için emiyor... Yağmur da hiç durmadı... Kampetler var ama insanların bir kısmı da yer yatağındaydı. Fabrikanın içine dağılıp palet topladık. Paletleri yadık, onların üzerine çıktık. Öyle bir maceramız oldu, ondan sonra da gelmedik zaten kampa. [...] Bir süre çadırlarda yaşandı çünkü evlere girilmedi. Hasar olduğu için, onarım çalışmaları başladı. Az hasarlı bile olsa, projelendirmeleri yapıldı, ne yapılabilir diye. [...] Ondan sonra işte herkes bir tarafa dağıldı. Kimi bir sene barakada yaşadı, evi tamir edilene kadar. Çünkü o da bir süreçti, bayağı zaman aldı.”

“Düşünüyorsun o kadar insan dışarılarda yatıyor. Hazır evlerimiz durduğu halde içeriye giremiyorduk. Bir ay dışarıda yaşadık. Bu da fabrikanın vermiş olduğu çadırlarla oldu. Çoluğumuz çocuğumuz o çadırlarda kaldı.”

“Fabrika deprem çadırı verdi, onu iyi hatırlıyorum. Arabam steysin, onun arka koltuğu yatınca gayet müsait uyumaya. Benim ailem çadırda kaldı ben de arabada kaldım.”

Nuh Çimento yetkilileri de lojmanlarda kalan çalışanların geçici barınma ihtiyacını personel lokalini kullanarak ve kurumun toplum hizmetleri çerçevesinde yakın bir yerleşim yeri olan Tavşancıl’da yaptırmakta olduğu hemen hemen tamamlanmış olan bir binayı; lojmanların güçlendirilmesi bitirilene kadar yeniden düzenleyerek karşılamaya çalışmışlardır.

“Lojman halkı lokalde ağırlandı, oraya yataklar falan konuldu. Kimisi yaz günü olduğu için arabasında yattı. Ben dahil arabamda yattım, çünkü o korkuyla lokale dahi güvenemiyorsunuz. [...] Orası Tavşancıl Belediyesi Başkanlığı’nca lojman halkına tahsil edildi. Ve buradaki lojmanlar bir onarımdan geçti.”

Yaklaşık otuz ailenin barınmasını örgütlemek, bu ailelere yalnızca bir barınak gösterilmesinden ibaret değildir. İlk anda akla gelmeyecek pek çok ayrıntının dikkate alınması, bazı sorunların da çözülmesi gerekmiştir. Bu aşamada fabrikanın idari yetkilileri önemli bir rol oynamışlardır.

“Bütün çalışanlara çadır dağıtıldı, herkes çadırını aldı. Burada lojmanlarda kalan kişilerin de tamamı lokale yerleştirildi. Yataklar ranzalar getirildi, yemek getirildi, orada kaldık. Aralık ayına kadar böyle geçti. Evler bitti... Bir de şunu söyleyeyim, burada kalan insanları Tavşancıl’da bir huzur evi vardı, Nuh Çimento’nun yaptığı bir huzureviydi, daha açılmamıştı, oraya taşındık. Bazı acil operasyonlar yaptık orada, kalorifer tesisatı, su tesisatı gibi. Buradaki yirmi beş, otuz aileyi oraya taşındık. Yemekler falan yine burada verildi, orada sadece yattılar kalktılar. Aralık başı itibariyle de herkes evine dönmeye başladı. Evler teslim edildi, geldiler yerleştiler. ...bir sürü odası

vardı. Bazıları büyük, bazıları küçük. Kalabalık aileleri büyük odalara yerleştirdik, diğer odalar için de kura çektik bir huzursuzluk olmasın diye. Bol miktarda da banyo vardı, beş-altı tane. Onları paylaştırdık ailelere.”

“Çadır herkese verdik. Beş yüz tane mi, altı yüz tane mi ne çadır verdik. H herkese çadır dağıttık, çünkü kimse artık evinde yatmıyordu. [...] Yemekhane çalıştı, faaldi. Fabrikada işçiye ne çıkıyorsa, yukarıda da akşam aynı yemeği dağıtıyorduk. Kahvaltı da çıkarıyorduk sabahları. Çıkarıyorduk ama, dediğim gibi bazıları gelemiyordu, kumanya alıp gidiyordu. Lokal var bizim yukarıda, orası çok işimize yaradı. En az darbeyi de orası aldı, çünkü tek katlı, müstakil bir yerdi. [Lokale] ranza taşıdık. Burada inşaattan kalma işçi ranzaları vardı. Bir yere götürmüştük, onların hepsini getirdik alt kata, ranzaları böldük, askeriyede bölerler ya, çarşaflarla masraflarla, herkes kendine göre yattı. Üst katta bayanlar kalıyordu. Aileleri ayırdık başka türlü olmuyordu. Üst katta koltuklar vardı, onları hanımlara verdik. Ama ağırlıklı olarak huzurevine gittiler. Askeri sistem... aynı. Ama çoğu insanın [dışarıdaki deprem kurbanlarının] durumları o kadar berbattı ki, onları görünce bizinkisi onların yanında lükstü. Yani iki ay içinde evlerin bayağı tamiri bakımları bitince, herkes evinin kıymetini o zaman çok daha iyi anladı. [...] Bir de başka bir bölgede lojman gibi bir yer daha bulundu, Tavşancıl’da bir huzurevimiz vardı, bir grup arkadaş oraya geçti. Yani ikiye bölündü her taraf. Lokale ve huzurevine. [...] Sabah servisler koyduk. Çalışanlar gitti geldi. Hanımlar kaldılar. ‘Ring seferleri’ koyduk, iki saatte bir, üç saatte bir ring koyduk, okul servisleri... Her türlü organizasyonu sağladık yani, araçla yapılabilecek, yemekle yapılabilecek. Yemekler burada yendi, akşam sadece yatmak için oraya gidildi. [...] Ondan sonra yavaş yavaş evlerimize yerleşmeye başladık. Tamirat sırasında eşyalarımızın hepsini bir yere toplamıştık. Evlerin içleri tamamen kırıldı yani. Duvarlar olduğu gibi indi aşağıya [tamir sırasında], hatta bir de bekçi tuttuk her apartmana çalınmaya karşı. Kapısı bacası yoktu evlerin her şeyi kırıldı, duvarları yeniden yapıldı, güçlendirildi...”

Bunlar gerçekleştirilirken bir yandan da tüm çalışanların konutlarındaki hasarın bilimsel biçimde saptanması ve bu kişilerin uğradıkları maddi kayıpların hesaplanması için teknik komiteler oluşturulmuş; takımlara ayrılan bu komiteler çalışanların evlerini ziyaret ederek bu saptamaları yapmışlar ve kayda geçirmişlerdir.⁴⁴ Daha sonradan yapılacak olan yardımların belirlenmesinde bu saptamalar asıl veri olarak kabul edilecektir:

“ ‘Arkadaşlara yardım yapalım.’ dediler çünkü evleri yıkılanlar çok çaresiz kaldılar. Dediler ki bir komisyon kuralım, evlerin zarar durumunu... Benle beraber bir mimar arkadaş geldi Nuh Betondan, biz dört, beş kişi vardık. Adresleri elimize alıp bölüştük, herkes bir rapor yazdı ev hakkında yani. Evi birinci, ikinci, üçüncü derecede hasarlı, yıkılmış, yarı yıkılmış, hasar görmüş veya hiç hasar görmemiş diye tablolar yapmıştık, daha hala bilgisayarımızda mevcut bizim. Hangi işçimizin ne durumda olduğuna göre, işte kimisine ‘... milyar yardım yapalım.’, kimisine ‘... milyar yapalım.’, bazısına işte sadece evindeki eşyaları falan kırıldığı için ‘... milyon lirayla telafi edilir.’ falan gibi bir kampanya yaptık.”

“Herkes kendi derdiyle ilgilendikten sonra bir ekip oluşturuldu. Bu ekibin içinde ben de vardım. Nuh Çimento bünyesindeki elemanların oturdukları binaların hasar durumuna bakmaya gittik bilirkişi olarak. Bizim bilirkişiliğimizde şu vardı, bir ekip oluşturduk, inşaat mühendisi, makine mühendisi, bir de sosyal güvenlikçi vardı. Yaklaşık yüz seksen tane hasarlı binayı ben gördüm. [...] Dört ekip vardı, üçer kişi olarak. Bir hafta boyunca geldik. Elemanların ailesel durumları, ihtiyaçlarıyla ilgili dokümanlar çıkarttık. Orada gördük ki insanların birinci dereceden önemli ihtiyaçları çadırdı. İnsanlar evlerine giremiyordu korkudan. Yardım eli de ulaşmamıştı kimseye. Biz dedik ki ‘Nuh Çimento olarak bu insanlara çadır yardımı yapabilir miyiz?’. Öyle olunca yazdığımız insanlara, yani evi hasarlı, oturulamaz durumda veya içeri girmeye korkan insanlara çadır dağıtımı yapıldı. Bunlar yapıldıktan sonra insanlara yönetimden para çıktı, belli

⁴⁴ Bu bölümde parasal yardımlara vb. ilişkin rakamlar bize kurumlar tarafından sağlanmış olmakla birlikte, biz burada vermemeyi tercih ediyoruz, gerekli bir bilgi değildir. Keza bir fabrikanın üst yönetimi de yardımın etik boyutuna ters düşeceğinden, bu rakamların saklı kalmasını tercih edeceğini belirtmiştir. Bir fikir vermesi açısından, yardımların tutarlarının hatırı sayılır olduğunu, “sembolik” olmadıklarını belirtelim.

bir meblağ, bunu da biz insanlara evlerinin ağır hasarlı, orta hasarlı vb. durumuna göre bir paylaşım çıkarttık. Birinci öncelik çadır, ikinci öncelik de maddi yardım. [...] Evet o zaman afet koordinasyonun hasarlı bölgelere gönderdiği teknik heyetlerin ulaşmadığı bir sürü insan vardı. Biz raporlarımızı karşılaştırdık mesela, bizim ağır hasarlı, orta hasarlı verdiğimiz bir yere onlar da [resmi heyetler] ağır hasarlı, orta hasarlı vermiştir. İzlenimlerimiz aynıydı hemen. O yüzden de insanlar bize meşru baktı diyebilirim.”

Lafarge Aslan Çimento da çalışanların evlerinin teknik denetimden geçmesini sağlamış, ihtiyaç duyanlara evlerinin onarımı süresince kira yardımı yapmıştır.

“Ondan sonra, fabrikamızda çalışanlara çadır dağıtıldı, kira yardımı yapıldı. Kimin kirada oturduğu, Darıca’daki ortalama kira ücretleri tespit edildi. O zamanın parasıyla yanlış hatırlamıyorsam aylık ... milyon kira yardımı yapıldı bir sene boyunca. Fabrika yaptı.”

“Daha sonrasında bütün herkesin ne durumda olduğunu belirledik aslında. Tüm evi yıkılan, oturulamayacak durumda olan, hasarlı herkesi belirledik. Ve onlardan kiraya çıkanlara kira yardımı yaptık.”

“Hatta şunu söyleyebilirim, bizim şirketimiz o zaman çok duyarlı davrandı. Mesela deprem konusunda uzman kişiler getirildi, çalışanların bütün binaları, devletin yapmış olduğu çalışmadan önce, kontrol edildi. Gerekiyorsa uyarılar yapıldı vb. Onun haricinde şirketimiz binaları hasar görenlere ekonomik olarak katkıda bulundu. Hatta benim başımdan şöyle bir şey geçti, o dönemde bizim fabrikanın getirmiş olduğu ekip tarafından bizim binamız az hasarlı, oturulabilir diye raporlanmıştı. Şirketimiz uluslararası bir firma olduğu için dışarıdan depremle ilgili para toplanmıştı, bir gün bankamatiğe gittim maaşımı çekmeye. Yüklüce bir para var, ‘Bunda bir yanlışlık var, bu para nereden geldi?’ dedim. O zaman için de büyük bir paraydı yani, o zamanki maaşımın üç, dört katı kadar da bir paraydı yanlış hatırlamıyorsam. İnsan kaynaklarına çıkıp durumu anlattım. ‘Depremde hasar gören binalarda kalanlar mecburen ev tutacak, dışarıdan gelen deprem yardımlarını dağıttık.’ dediler. ‘Benim binamda oturulmayacak bir

şey yok.’ dedim. Benim dairemde hiç masraf yoktu. ‘Ben bu parayı alamam.’ dedim, iade ettim. [...] Bu yalnızca parayla da ilgili değil söylediğim gibi. Ben yardımı iade edince, depremde şirketin bana maddi olarak hiçbir katkısı olmadı neredeyse. Ama bana üniversiteden iki-üç tane uzman getirdiler, onlar benim binamın sağlam olduğunu söylediler. Ben de binama güvenerek girdim. Ne bileyim o ilk aşamada bir poşet kumanyayla, bir bidon suyla şirketin arabasının gelip, insanların içinde kendi elemanlarına yardım dağıtması bir ayrıcalıktır yani.”

Gördüğümüz gibi kişilerin, konutlarının onarımını kendilerinin üstlenebilmesini sağlayan parasal yardım gibi “esnek” bir çözüm uygulanmıştır. Bu parasal yardım büyük ölçüde kurumların bütçelerinden karşılanmış olsa da, çalışanların kendilerinin imkanları ölçüsünde katkıda bulunmaları arzu edilmiştir:

“... milyar yönetim kurulu kararıyla kurumdan, ... milyar kadar da çalışanlardan toplandı diye biliyorum, yani ... milyarı aşkın para dağıtıldı, bizler de katkıda bulduk. Genelde gelir seviyesi yüksek çalışanlarımız katkıda bulundu, makam yükseldikçe de bu paranın miktarı arttı. Bunu birçok kuruluş yaptı bölgede.”

“Yani çalışanlarımıza ‘Haydi hep beraber kampanya açtık, ne kadar verirsin, işte bir yevmiye mi, iki yevmiye mi, beş yevmiye mi?’ diye sorduk. Topladığımız para evinde en çok hasar olan arkadaşlara verildi. Yani kademesine göre yardımcı oldu.”

“Fabrikada çalışan arkadaşlarımızın hepsi yardımcı olacakları bir rakam yazdılar, yönetim kurulundan başlayıp, büyük bir rakam da fabrika verdi, hepsini bölüştürdük arkadaşlara. Çalışanlar da katkıda bulundu yani güçleri nispetinde.”

Personelden toplanan bu yardımların kullanım değeri kadar, kurum içi dayanışmayı gösteren ve sağlamlaştıran simgesel bir değeri vardır. Lafarge Aslan Çimento çalışanları, Lafarge’ın uluslararası bir firma olması dolayısıyla yurtdışındaki meslektaşlarının desteğini de almışlardır.

“Biz o büyük revizyona başladığımız zaman Lafarge’ın diğer ülkelerden Türkiye için para topladığını duyuyorduk. O sıra gerçekten büyük bir paraydı, ... milyon lira yatırdılar hesaplara. Bir sabah geldik ki hesaplara para yatmış. Bizim için sürpriz olmuştu.”

Geçici barınmayla ilgili bu destek dışında, iki kurum da personeline gerektiğe para veya mal olarak başka yardımlarda da bulunmuştur: sıcak yemek, gıda malzemesi, ilaç gibi. Parasal yönden, lojistik ve örgütlenme yönünden zorlukları olan bütün bu uygulamaların, insani yönden de sorunsuz gerçekleştirilmediğini ekleyelim. Öncelikle, ortak yaşamı sürdürmekle ilgili sorunlardan söz edelim: Kişileri bir araya getirmiş olan şartların olağanüstü olması, iş yaşamından doğan tanışıklık, yakınlık (hatta hısımlık ve akrabalık) gibi etkenler; alışıldandan çok daha sınırlı bir alanda birlikte yaşamak olgusu karşısında bir süre sonra etkisini yitirmektedir. Nuh Çimento çalışanları da zorunlu ortak yaşamdan kaynaklanan bu sorunlarla karşılaşmışlardır:

“Hiç tanımadığınız başka aileler ile aynı yerde yaşamak o kadar zor ki... Bekar olsanız bir derece. ...evinizdeki gibi olmuyor, güneşli banyo yaparken dört günde, beş günde bir banyo yapmaya başlıyorsunuz, onu bile yaparken sıraya giriyorsunuz... Çok önemli değil gibi gözükse de büyük sıkıntı başlıyor yani. [...] Bir arada yaşamak zormuş yani başkalarıyla. Hani şu sığınaklarda savaşta milleti bir arada bekletiyorlar falan ya, çok zormuş yani. Samimiyet vb., hepsi bir süre sonra inanın bitiyor... Sinirler geriliyor. Şimdi işten çıkıyorsunuz, gidiyorsunuz lokale, ayağınızı uzatsanız olmuyor, karşınızda müdürünüz oturuyor. [...] İki-üç arkadaş lokalin yanına çadır kurdular. Dayanamadılar yani. Çadır daha rahat diye... [...] Tabii insanlar sıkıldı sonradan. Yirmi günden, yirmi beş günden sonra çok sıkıntı başladı. İlk günler birazcık harala gürele ama ondan sonra çocuklar falan sıkılmaya başladı. Bir odada yaşıyorsunuz yani. [İçeride] Mutfak, tuvalet yok. Tabii herkes evini istiyor. [...] İşten çıkıyorsunuz, akşam insan dinlenmek istiyor, bir odadasınız, hiçbir şey yok, eşyanız yok. Gürültü oluyor, birinin çocuğu ağlıyor, birisi susmuyor. Bunlara artık hep katlanıldı mecburen. Ama sürtüşme çok olmadı, herkes tahammül etti, iş hayatı yani. Ama herkes sivil

olsa [gerginlik] çıkardı⁴⁵. Zaten depremin stresi vardı, insanların sinirleri bozuk. İş hayatı olmasaydı biraz daha tahammülsüzlük olurdu.”

“Herkes birbirinin kusurlarını, hoşlanmadığı taraflarını fazlasıyla gördü. İç içe yaşamak biraz rahatsızlık yarattı. İş yaşamına yansdığı da oldu ama ondan sonra unutuldu gitti. Kolay olmadı.”

Bu tür bir ortak yaşam sürecinin aileleri de içereceği ve çalışanların iş yaşamlarında alışmış oldukları hiyerarşik rolleri de (en azından toplu yaşam mekanında) geçersizleştirebileceğine, bunun da kişiler açısından bazen sıkıntıya dönüşebileceğine dikkat çekelim. Örneğin akşam yemekleri sırasında dağıtımda hiyerarşik düzeyin dikkate alınıp alınmadığını sorduğumuz bir yetkili şu yanıtı vermiştir:

“Yok öyle şey... Kim erken sıraya gelirse geçer. Çocuk anlar mı müdürden seften? Hanım dinler mi orada şimdi? Biz gene birbirimize karşı saygılıydık ama, çocuklar hanımlar anlar mı ondan [hiyerarşiden], karnı acıkan yemek dağıtımı denilince hızla gidiyordu [kuyruğa girmek için].”

Yardım dağıtımı konusunda da bu tür uygulamalarda görülen alışılmış sorunlar, az da olsa yaşanmıştır:

“Ha buralarda sıkıntı oldu mu olmadı mı dersenez, bu işin sonu yok... ‘O niye iki lira aldı, ben bir lira aldım?’ ... Belki hatalar da oldu ama, herkes kendi kanaatinin doğru olduğunu düşünüyor. Ne bileyim, şu gibi örnekler çıkıyor: Birinin iki tane evi varmış, biri hasarlı olmuş ona da para verilmiş, ‘Benim bir tane evim var onun iki evi var, niye öyle?’ falan... Mümkün mertebe doğruyu yapmaya çalıştık ama kolay bir operasyon değildi.”

Bu tip çalışmalarda kuşkusuz hedef alınan kitlenin her üyesinin, tüm beklentilerini karşılamak söz konusu olamaz. Başlarken böyle bir amaç güdülmesi de zaten gerçekçi olmayacaktır. Bu bölümü tamamlarken bazı noktaların altını çizelim: Yardımların tasarımı ve uygulanması, bize kişilerin edilgen, sadece alıcı durumdaki

⁴⁵ Sivil sözcüğüyle “kurum dışından olan kişiler” kastedilmektedir.

bireyler olarak değil; yaşamlarının normal akışına dönmesinde kendi çabalarının da büyük payı olması gereken etken bireyler olarak ele alındıklarını düşündürmüştür. Burada çalışana verilen destek karşılıksızdır ama aynı zamanda bir biçimde fabrikayla bağıntılıdır: Çalışanla fabrika arasındaki bağı koruyan, vurgulayan ve daha da meşruiyet kazandıran bir destektir. Bir bakıma, “işyerinin” varlığını sürdürdüğünü ve olağan yaşama dönüşün koşullarından birinin de çalışma yaşamına dönmek olduğunu hatırlatmaktadır. Bir çalışanın sözlerinden alıntı yapalım:

“Ama bir de şu gerçek var: Tamam, çok büyük felaketler yaşadık ama, hayatın devam ettiği olgusuna varıyorsunuz. Belli bir noktadan sonra. Çünkü deprem olgusu tamam yaşandı bitti, zaman geçtikçe o korkunun yavaş yavaş azaldığını hissedebiliyorsunuz. Hayata dönme isteği herhalde bu olsa gerek. O zaman da işimize sarılmaya başlıyoruz. Fabrikayı ne kadar kısa zamanda ayağa kaldırabiliriz olgusu... dışarıda yatmamıza rağmen... atlatmamızda bayağı bir etkisi oldu...”

Edindiğimiz bilgiler dahilinde bizim görüşümüz, önceden yapılmış bir afet planlaması çerçevesinde gerçekleştirilmiş olmasalar dahi, deprem sonrasında yapılmış personele destek çalışmalarının amaçlarına ulaşmış olduğudur.

8. Depremın Görünmeyen İzleri

17 Ağustos 1999 Depremi gibi bir felaket, bireysel düzeyden toplumsal düzeye kadar, farklı boyutlarda, farklı alanlarda sonuçları olan bir olaydır. Yalnızca bireysel düzeyde afetin neleri etkileyebileceğini sorgulamamız bile bize üzerinde düşüneceğimiz bir çok konu başlığı sunar:

- Kişinin yaşamı, sağlığı, bedensel bütünlüğü.
- Kişinin fiziksel çevresi (ev, semt, şehir, bölge...).
- Kişinin toplumsal çevresi (aile, arkadaş çevresi, üyesi olduğu diğer toplumsal kümeler...).
- Kişinin yaşamsal kaynakları (iş, mal varlığı...)

Bu liste, uzatılabilir ve daha da ayrıntılı hale getirilebilir, konuya hangi açıdan baktığımıza bağlı olarak özelleştirilebilir. Burada ilk anda akla gelecek en

temel öğeleri andık. Felaketler ve benzer olaylar, bu saydıklarımız üzerinde etkili olarak bireyin yaşamında ani veya son derece hızlı, büyük değişikliklere yol açar. Kişi bir anda toplumsal rol ve statü değişikliğine uğrayabilir. Bir afette işyeri yıkım nedeniyle kapanan, evi yıkılan, ailesini yitiren bir erkeği düşünelim: Çok kısa bir zaman diliminde (örneğin) *müdür yardımcısı, orta sınıf, aile babası* konumundan *işsiz, dar gelirli, dul* konumuna geçmiştir. Ya da müstakil evini yitiren ve devlet tarafından kendisine verilmiş, eski semtlerine yirmi-otuz kilometre uzaklıkta bir konuta geçen kalabalık bir aileyi düşünelim: Eski evlerine göre çok daha dar olan bir apartman dairesine geçtikleri için yaşam biçimlerini değiştirmek zorunda kaldıkları gibi, tüm tanıdıkları eski semtlerinde kaldığı için çevre de değiştirmişlerdir. Hatırlatmak isteriz ki, kurguladığımız bu örnekler abartılı olmayıp, gerek 17 Ağustos Depremi, gerekse de başka felaketlerden sonra sık görülen tipte değişikliklerdir.

Bir afetten sonra bireyler, yalnızca ölümcül bir olayla karşılaşmış olmanın, bu olayın kendileri, yakınları ve çevreleri üzerindeki sonuçlarının yarattığı travmanın etkileriyle değil; yukarıda söz ettiğimiz ani değişimlere uyum sağlamanın sıkıntılarıyla da baş etmek durumunda kalırlar. Afet sonrasında hayatta kalmak tek başına bir mutluluk kaynağı olmayabilir: “Hayatta kalma”, yalnızca yaşamak ve ölmek arasındaki fark olmayıp yaşam kalitesiyle de ilgilidir.⁴⁶ Bir felaket atlatan kişilerin bu zorluklara bağlı gerilimler yaşamaları, felaketin hayatta kalanlarda ruhsal anlamda bazı izler bırakması da olağandır. İncelememizde, Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento çalışanlarına kendilerinde veya çalışma arkadaşlarında deprem sonrasında bu tip izler ve onlara bağlı davranış değişiklikleri gözleyip gözlemediklerini de sorduk.⁴⁷

Psikolojide bu tip davranış değişiklikleri “Travma Sonrası Strese Bağlı Davranış Bozuklukları” adı altında değerlendirilir. Bunlar genel olarak “normal insanın yaşamında meydana gelen ani, beklenmedik ve korkutucu olaylara verdiği tepkiler olarak anlaşılabilir”.⁴⁸ Burada sözü edilen “olaylar”, “insanın olağan olarak deneyimleyemeyeceği, hemen herkes için stres kaynağı olabilecek” tiptedirler: “Bir kişinin yaşamına ve bedensel bütünlüğüne yönelik ciddi tehdit; bir kişinin çocuğu,

⁴⁶ *Survival (ing.) anlamında. HODGKINSON, Peter E., Coping With Catastrophe, Routledge, New York, 1991, s.2.*

⁴⁷ *Buradan, psikoloji alanında bir yetkinlik iddiasında olduğumuz sonucu çıkarılmamalıdır. Amacımız, patolojileri incelemek değil, deprem sonrası davranış değişikliklerinin (olduysa) çalışma ortamına yansıtıp yansımadığını, özellikle de fabrikaların ve çalışanların normale dönüşlerini etkileyip etkilemediğini görmektir.*

⁴⁸ *HODGKINSON, a.g.e., s.10-15.*

eşi, yakın akrabaları ve dostlarına yönelik ciddi yaşamsal tehdit, zarar görme tehlikesi atlatmak; bir kişinin evinin veya yaşadığı çevrenin ani yok oluşu; fiziksel şiddet ya da kazayla ciddi biçimde yaralanmış ya da ölmüş olan bir kişiyi görmek vb.”⁴⁹ Travma sonrası bireylerde yaşananlardan kaynaklanan bu stres, çeşitli belirtilerle kendini gösterebilir. Olayın -bizim incelememizde depremin- nasıl yaşandığına ve sonuçlarına bağlı olarak, kişiden kişiye farklı belirtilerin görülmesi doğaldır:

- Olay sonrası zaman zaman olayı aniden zihninde tekrar yaşama, sanrılar, kabuslar görme.
- Olayı ve olayla ilgili duygu ve düşünceleri zihminden silme, hatırlamama, anıları bastırma.
- Olayı hatırlatan kişi, nesne ve yerlerden uzak durma.
- Duygusuzlaşma, başkalarına karşı yabancılaşma, suçluluk duygusu.
- Geleceğe yönelik umutsuzluk ve karamsarlık.
- Uyuyamama, bir şeye yoğunlaşmama, unutkanlık, aşırı tepkili olma, öfke patlamaları yaşama, aşırı temkinli hale gelme.

Burada tüm belirtileri saymadığımızı hatırlatalım. Şimdi araştırmamıza konu olan iki çimento fabrikasına dönersek; ilk önce çalışanların bize belirttiklerinden deprem sonrasında iki kurumun personeline de travma sonrası stres belirtileri görüldüğünü anlıyoruz:

“Bir arkadaşımız beş gün falan gelmedi. Kendini toparlayamadığı için. Beş gün sonra işe geldi, çalışamadı. Psikolojik sorun, bir şey olur korkusundan ilk gün çalışamadı. [...] O da benim gibi vinç operatörüydü. O evinde yaşamış, çoluğunu çocuğunu dışarı çıkartacağım diye herhalde biraz da karanlıktan dolayı kendini sağa sola vurdu görmediği için, bir de sallantıdan dolayı. O ilk günü çalışamadı. İkinci gün yanında bir kişiyle çalıştı. Yani vincin kabininde iki kişiydiler, o ikinci kişi onu sürekli teselli ediyordu. [...] Onu lafa tutuyordu ‘Bir şey olmaz’ vb. diye. Arkadaş ikinci üçüncü günden

⁴⁹ A.e.

sonra normal çalışmaya başladı. Ama tabii, bizim oturduğumuz bir vardiya odamız vardı, oraya girerken dahi biraz ürküyordük açıkçası. Bu olay üç gün sürdü, üç gün sonra biz normal yaşantımıza devam ettik limanda. [...] Ben evde yaşamadığım için eve çok rahat bir şekilde giriyordum, yatıyordum, banyomu yapıyordum, lavaboya giriyordum ama annem, babam, kardeşim ihtiyaçlarını gördükleri an dışarı çıkıyorlardı.”

“Yani, bazı arkadaşlarda hala depremden sonra bile kalan bir asabiyet meydana geldi. Hala daha üzerinden atamamışlık var. Bunu ben izliyorum arkadaşlarda. Depremden sonra insanların psikolojisi değişti, en ufak bir sarsıntıda dahi... Dinamit atıldığı zaman taşocaklarında, ufak bir sarsıntı meydana gelir. İlk altı ay, dinamit atıldığı zaman dışarıya kaçanlar oldu, biz de kaçtık. Toplantı esnasında dinamit atıldı, şu masa hafif bir sallanınca eyvah deprem oluyor diye hepimiz binayı terkettik. Eh şimdi insanların benliğine işledi artık. Ha, şimdi yaradılış, bazısı bunu üç ayda kafasından sildi, bazısı altı ayda, insandan insana değişiyor. Ama çoğu iyileşti. [...] Çoğu uykusuzluk çekti. Çadırda dahi rüyasına girenler mi istersin, ‘ kaçın deprem oluyor’ diye fırlayanlar mı istersin, ne bileyim yani çadırdan nereye kaçacaksın? [...] Ama bunun psikolojisi bayağı bir devam etti. Kimisinde uykusuzluk oldu, kimisinde stresin getirmiş olduğu aşırı yemek yeme... Ama çoğu atlattı. Fakat, oluyor yani. ‘Korkmadım’ diyen yalan söyler.”

“... insanlar gürültüden falan biraz korkar oldu. Bizde mesela çok dinamit olur. Ufak tefek sarsıntılar olur buralarda. İnsanlar daha önce hiç aldırmadıkları şeylere reaksiyon verir oldular. Değirmen falan devreye girerken sallanır mesela. Camdan falan atlayanlar oldu yani. Buradan değil [bulduğumuz binayı kastediyor] bir kat aşağıdan. Bizim elektronik bakım mesela bir değirmenin çok yakınındadır, değirmenin devreye girme ve devreden çıkmasında bayağı sallanır. O dönemde bizim bölümün camından atlayanlar oldu.”

“... öyle çok sıkıntılar oldu. Mesela insanlarda kapalı alanlara girme korkusu çıktı. İlk başlarda kendini işe verememe gibi şeyler de çok oldu, tekrar işe

adapte olana kadar insanlarda bayağı bir değişiklikler oldu. İşte kapalı alan korkusu vardı, bir yere girince her an deprem olacaktı gibi tetikte durma gibi şeyler.”

“Ben şunu söyleyeyim, ben kapalı alanlara girmekte biraz daha zorlandım. En başta kendim mesela. Bir rahatsızlığım oldu, kolumdan MR çekirtmek istedim, MR’a çok zor girdim.⁵⁰ Dört veya beş sefer denemeden sonra girdim o da doktorun telkinleriyle... Çünkü depremden sonra kapalı ve dar alan sıkıntısı... Şöyle ikna oldum, doktor bey dedi ki: ‘Çekeceğiz, yirmi dakikalık bir zaman, ama sizin elinizde bir düğme var, ihtiyaç hissettiğiniz anda basın, sizi çıkartacağım’. Ve gözlerimi kapatarak girdim. Kendimi başka yerlerde varsayarak girdim. Çünkü ilk girdiğimde kapalı mekanda ruhum sıkıldı, giremiyorum yani. Böyle etkiler bıraktı bizde.”

“En ufak bir tıkırtıda kendilerini yere atanlar... Bir yere saklananlar... Doğal olarak yani. Askerlik yaparken herkesin öğrendiği şey odur, tüfek sesi duyunca yere yatmak... Burada da o his... Bazı, ufak tefek bizim dinlenme yerlerimiz vardır, saçla kaplıdır etrafları. Üzerine çıkıp zıplar bizim birkaç haylaz arkadaş, içeridekiler de Allah ne verdiyse dışarı! Esasında bir nevi bize deprem tatbikatı yaptırıldılar şakayla karışık ama bir kapıdan beş kişi çıktığımız oldu. Doksan santimlik kapıdan beş kişi çıktık.”

“Hala aklımda. Ben şimdi yüksek, dört katlı, beş katlı binaya girdiğim zaman kolonlarına bakarım, inceyse içeri girmem zaten. Girerim, bir restoransa, mağazaysa, kapıya yakın yere, cam kısmına otururum. O beni rahatsız etmiyor ama, devamlı aklımda yani. ‘Deprem olsa şu anda ne yaparım?’, o benim beynimde hazırdir yani. Şu an olsa ne yaparım, kendimi buradan atarım dışarıya... [pencereyi işaret ediyor] [İçime] İşlemiş herhalde. Yoksa normalde iki katlı olsun... evde herhangi bir sıkıntı çekmem yani. Deprem dahi olsa çıkmam. Bina uygun olduktan sonra -bizim orası şu an gayet uygun yani- benim dışarıya kaçmamın hiçbir mantığı yok.”

⁵⁰ MR: İngilizce MRI (magnetic resonance imaging) kısaltmasıyla anılan, tıbbi amaçlı manyetik titreşim görüntüleme tekniği. Dilimize “em-ar” olarak geçmiştir.

Gördüğümüz gibi, yaşanmış korkuya bağlı davranışlar deprem sonrasında daha yoğun olarak gözlenmiş, olay geçmişte kaldıkça bu eğilimler azalmıştır. Ancak son konuşan kişi örneğinde olduğu gibi, “kalıcı” olarak nitelendirebileceğimiz düşünce ve davranışlar da ortaya çıkmıştır. Yine de iki fabrikada da “ağır” olarak nitelendirilebilecek ruh sağlığı sorunları (büyük depresyon vb.) hemen hemen görülmemiştir. Bunun temel nedeninin personelin çoğunluğunun Hereke ve Darıca’da oturuyor olup, yıkım ve kayıp yaşamaması olduğunu öne sürebiliriz:

“... psikolojik olarak dediğimiz zaman bunu daha iyi açarsak: Psikolojik dengesini kaybedip de tedavi görmesi gereken olmadı, ama 17 Ağustos psikolojik olarak onu yaşayan herkesi etkiledi. Ne gibi, ben kendimden örnek vereyim, önceden köpeklerin ulumasıydı, hayvanların hareketleri falan hiç umurumda olmazken... [...] Ben o gün saat bir buçuk, iki civarında uyumuştum. [...] Ve gece yatarken de benim camuma yakın bölgede kediler hep birlikte bağıryorlar, oynuyorlardı. Ben onlara su bile attım, kaybolsunlar diye... Bunların hepsinin sonradan birer tepki olduğunu düşündükçe de, hayvan tepkilerine çok dikkat eder oldum. Ha, şimdi herhangi bir hayvana baktığımız yok, ama o günlerde, en ufak böyle bir köpekler ulusa ‘Acaba?’ diye soruyordum... Sonra, arkadaşlar o gün gökyüzü kırmızıydı falan diyorlar, o günlerde gökyüzü hafif kızılılaşsa yine ‘Acaba?’ deniliyordu.”

“[Ciddi psikolojik sorun yaşayan] Yok, çünkü yakınlarını kaybeden pek fazla insan yoktu. Ama insanlarda bir ürkeklik oldu, özellikle depreme karşı. En ufak bir sarsıntıda insan kendini dışarıya atmaya çalışıyor. Hatta elektrik atölyesinde oturuyoruz, üstümüzde bir tek çatı vardır, başka bir şey yoktur, [çelik] konstrüksiyon bir bina, salladığı zaman dışarıya kaçıyoruz. Yani kaçılacak bir yer değil aslında, belki dışarı oradan daha güvensiz. Öyle bir şey gözlemledim.”

Elbette, afet sonrasında bile olsa depresyon gibi sorunların yalnızca tek bir etkene -örneğin depremin yol açtığı travma- dayanılarak açıklanması da mümkün değildir. Kişinin olay öncesindeki ruhsal durumu da hesaba katılmak zorundadır:

“O dönemde çalışan bir arkadaşım vardı. Darıca’yı da terk etti depremden sonra. Depremden önce de bir miktar psikolojik rahatsızlığı vardı. Hala görüşüyoruz kendisiyle, durumunu takip ediyorum, onun panik atak olayı şu anda tamamen psikolojik bozukluğa dönmüş ve ilerlemiş durumda. Depremden önce çalışıyordu, işte böyle ufak tefek sıkıntılı dönemlerinde rahatsızlanıyordu falan. Deprem oldu, işi bıraktı. ‘Ben çalışamayacağım’ dedi herhalde. Hatta ilk önce bir pozisyon değişikliği verdiler ona. Kafasında depremde yer etmişti bir şeyler. Bu pozisyon değişikliği de kurtarmadı onu, en sonunda işi bıraktı, burayı da terk edip gitti. Ama gördüğüm, şu andaki durumu daha ileri. [...] Şimdi şöyle bir şey söyleyebilirim: İşyerinde çalışan arkadaşlar arasında, ben yaşta, o dönemi birlikte yaşadığımız arkadaşlarda strese bağlı problemler çıktı sonradan. Depremlerle ilişkilendirebilir miyiz? Psikoloji konusunda çok fazla bilğim olmadığından bir şey söyleyemem. Yalnız özellikle 1999 depreminden sonra bir de üzerine 2001 krizini yaşadığımızı düşünürsek, psikolojik olarak çok rahatsız olup da tedavi gören arkadaşlarımız da var. [...] Bunlar depremi ve sonrasında da 2001 krizini yaşamış ve yıpranmış bir duruma gelmiş olan arkadaşlar. Ama bire bir, başlangıç noktasının deprem olup olmadığını, deprem kaynaklı olup olmadığını söylemek mümkün değil. Ama bizi yıprattığı kesin. Kimi hangi derecede yıprattığını ise ancak uzmanlar söyleyebilir.”

Yukarıda anlatılan, 17 Ağustos Depremi’nden sonra psikolojik sorunları büyüyen çalışana görev değişikliği sağlanması örneğinin ortaya koyduğu gibi, iki kurum da afet sonrasında çalışanlarının bu tip sorunlarına karşı duyarlı davranmıştır.⁵¹ Burada Lafarge Aslan Çimento’nun gerçekleştirdiği bir uygulamadan da söz etmek gerekir: Çalışanlara destek vermek amacıyla bir psikoloğun gerçekleştirdiği toplu seanslar örgütlenmiştir. Personelin eşleriyle beraber katıldığı bu seanslar dışında, çalışanlar terapistle bire bir olarak da görüşebilmişlerdir.

Sonuç olarak, Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento çalışanlarının 17 Ağustos 1999 Depremi’ne bağlı olarak psikolojik sorunlar yaşamakla birlikte,

⁵¹ Görüştüğümüz başka kişiler de bu konudaki memnuniyetlerini belirtmişlerdir.

bunların depremin etkilerinin çok yıkıcı olduğu yerlerde yaşıyan kişilerinkilere göre hafif olduğunu ve olağan yaşamlarına geri dönüşlerini zorlaştırmadığını söyleyebiliriz.⁵² Bunun yanı sıra, tesislerin toparlanma sürecini ve sonrasında çalışma düzenini etkilediklerini düşündürecek bir bulgumuz olmadı.

9. Alınan Dersler, Yeni Uygulamalar

İki çimento fabrikasının çalışanlarıyla yaptığımız görüşmelerde, hakkında bilgi almaya çalıştığımız bir konu da 17 Ağustos 1999 Depremi'nin çalışanlarda afet ve acil durum hazırlıklarına bakışta değişikliğe yol açıp açmadığıydı. Bize iki fabrikanın yönetiminin de 1999'dan beri özellikle deprem konusunda duyarlılaştığı, depremden sonra enkaza müdahale için malzeme alımı yapıldığı, eğitimler düzenlendiği, kurtarma ekipleri kurulduğu araştırmamıza başlamadan önce ifade edilmişti. Sorduğumuz sorularla 1999 felaketinin bu yatırımların ve çalışmaların yapılmasındaki payını anlamaya çalıştık. Afeti deneyimlemiş olmak deprem riskinin önemsenmesinde en büyük etkenmiş gibi görünüyordu, ancak bu açıklamanın verilerle doğrulanması gerekliydi. İkinci olarak, deprem geride kaldıkça, depreme yönelik hazırlıklara verilen önemin azalıp azalmadığını öğrenmeye çalıştık.

İlginç bir biçimde, afetten kaynaklanan bir “bakış değişikliğinden” söz açıldığında, görüştüğümüz kişiler önce toplumsal düzeyde bir değişimi düşünme eğilimi gösterdiler. Varsayılan bu değişimin derecesini ise yapılaşma ve kentleşme konusundaki gözlemlerine dayandırdılar:

“İnsanlar ilk etapta çok önemsediler. Sonra bitti. Ben şunu kabul edemiyorum, halen daha mesela -deprem sonrasında imar planları sıkıştırıldı- bizim bulunduğumuz bölgede dört kattan fazlasına izin vermiyorlar, insanlar buna karşı çıkıyor. Bu mantığı ben anlayamıyorum yani. Adamın dört katlı binası var, depremi yaşamış, beşinci katı çıkmaya çalışıyor üzerine.

Bu depremi yaşıyan insanın bunu yapmaması lazım. O açıdan bakış açımızın değişmesi gerektiğini düşünüyorum.”

⁵² Travma sonrası strese bağlı davranış bozukluğu ve 17 Ağustos 1999 Depremi'ni yaşıyanlarda bu bozukluk üzerine iki araştırmanın referansları kaynakçada verilmiştir.

“Öyle şeyler yaşandı ki... Şu evlerin hasarlı, hasarsız, orta hasarlı diye sınıflandırılması sırasında... İnsanlar bir an önce evlere girmek için kendi evleri de dahil olmak üzere az hasarlı raporu verdirdiler. Uydurma kolon tedavileriyle falan. Hiç güvenli olmayan evlere girdiler.”

“Yani... tabii depremin etkisi oldu ama, gittikçe bunun etkisinin azaldığını görüyorum. Tabii bunun risk algısıyla da ilgisi var. İnsanlar ilk başlarda çok hassastılar bu konularda. Eğitim konusunda, depreme dayanıklılık konusunda. Ama şimdi bakıyorum, azalmaya başladı. Birçok hasarlı bina başlangıçta boştu, sonra tamir edildi, uzun süre boş kaldı ama şimdi bakıyorum, hepsi dolu, birileri oturuyor.”

“Bana göre şu anda emlak piyasası bile buna göre oluşmuştur. İnsanlar bilinçlenmiştir. Bugün İzmit'te hangi bölgeye giderseniz gidin, eski evin fiyatı öbürüne göre % 50 düşüktür. [...] Piyasa ona göre oluşmuş. Kontrol etmek kolay değil bunu [evin durumu] ama yine de öyle. Yeni bina, eski bina... Yeni binalar çok daha hızlı satılıyor. Ve bana göre bu bölgede çoğu binada da güçlendirme yapıldı. İnsanların yaptırdığını görüyorum yani.”

“Bence bilinçlendi. Ama ne kadar? [...] ...onu bilmiyorum. Çünkü neden? Her şey bittikten sonra, biliyorsunuz yapı denetiminde bütün binalar kontrol edildi, bakılabildiği kadar kolon ve kirişlere bakılmaya başlandı, sağlamdı onarılacaktı, yıkılacaktı gibilerinden işaretlendi biliyorsunuz. [...]. Depremden sonra yönetmeliklere göre yapılan binalar tamam, ama depremden önce yapılanlar bence hala çok büyük riskler taşıyor. Açıkça söylemek gerekirse herhalde bizim milletin huyundan olan bir şey var. Yani bir vurdumduymazlık, bir başıboşluk var tabii... Herkes, eğer bir ölüsü falan olmadıysa üç ay, beş ay sonra bunu unuttu.”

Burada aslında görüldüğünden çok daha karmaşık bir sorun olan yerleşimin yalnızca bir boyutuna ilişkin gözlemler olduğuna dikkati çekelim. Deprem bölgesindeki sismik riskin varlığına karşın, bireyleri bu konuda ihmal ve/veya eylemsizliğe iten

nedenler şüphesiz çok daha fazladır ve toplumsal olduğu kadar ekonomiktir de.⁵³ Yine de bu gözlemler ve değerlendirmelerin -doğruluk payları bir yana- bizim için değerli olduğu kesindir; çünkü sahiplerinin bakış açılarını yansıtmaktadır. 1999'a kadar pek çoğu yaşadığı yerin depremelliği konusunda bilgisiz olan bu kişilerin, özellikle de salt ekonomik bir mantıkla deprem riskini yok saymayı seçenlere olan tepkileri göstermektedir ki, afet onlar için ders aldıkları bir olay olmuştur. Diyebiliriz ki, 1999'dan beri bu konuda bilgilenmişler, varolan riskin (deprem) karşısında davranış değişikliğine gitmişler ve çevrelerini yeni bir gözle değerlendirmişlerdir. Fakat şunu da hemen ekleyelim: Bizim başlangıçta düşündüğümüzden farklı olarak, görüştüğümüz kişilerin ifadelerinden, bu konuda sahip oldukları bilinç düzeyine gelmelerinde deprem deneyiminin tek etken sayılamayacağı sonucunu çıkardık. Örneğin, kendisine "Deprem yaşanmış olmasaydı, fabrikasında bugün yine de afet malzemesi konteynırı olup olmayacağı" sorulan bir sorumlu şu cevabı vermiştir:

"Bence kesin olmayacaktı. Olmayacaktı derken de şunu da göz ardı etmemek lazım, genel olarak ülkenin gelişimini düşününce... Yaşamının bir eğitim olduğu kesin. Bu çimento sektörüyle de ilgili belki. Bizim işverenler sendikamızın OHSAS ve çevre mevzuatı ile ilgili faaliyetlerinin de bir getirisi olabilir.⁵⁴ Biz iki nedenden dolayı daha çok önemsedik: Bir, tabii ki işverenlerimiz, OHSAS belgesi almak istediler. İki, [depremi] yaşadığımız için. İkisi birleşince çok güçlü oluyor. Bir de buradaki Sivil Savunma -bana göre- herhalde diğer illere göre daha kuvvetli. Bilgi alabileceğiniz birikimli insan da çok fazla. Ama ana faktör [deprem, afet] yaşanmış olmasının etkisi var. Bir de tabii gelişmişliğin getirdiği ISO 9001'inden tutun, OHSAS 18001, ISO 14001, onları da dahil edebilirsiniz. Ama yaşamak, en büyük katalizör.

⁵³ Varolan yapıları güçlendirmek ya da ortadan kaldırarak yeni binalar yapmak seçeneklerinin yüksek maliyeti karşısında, merkezi yönetimin olduğu gibi yerel yönetimlerin de yurttaşlara bunları tercih etmelerini kolaylaştıracak kamu politikaları sunamamaları; ülkemiz koşullarında taşınmaz malların diğer yatırımlardan çok daha fazla kazanç getirebilen zenginleşme araçları olarak algılanması gibi... Bunların yanı sıra, bir toplumun yerleşim konusundaki tercihlerinin de, modernleşme çizgisinde ne kadar ilerleyebilmiş olduğunun bir göstergesi olarak ele alınabileceğini hatırlatalım: İmar spekülasyonu modern denilen toplumlarda da yok değildir, ancak örneğin deprem riski gibi bir risk karşısında uzun vadeli, toplumsal çıkarlarla (depremden etkilenebilirliği azaltmak) kısa vadeli, bireylerin ya da sınırlı grupların çıkarları arasında (emlak ile zenginleşme) denge sağlanabilmektedir.

⁵⁴ OHSAS 18001: Occupational Health and Safety Assessment Series adlı iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi. BSI (British Standards Organization) öncülüğünde bir uluslararası konsorsiyum tarafından geliştirilmiştir. ISO 9001 (toplam kalite) ve ISO 14001 (çevre) sistemleriyle "uyumlu"dur.

[...] Konteynır OHSAS kapsamında alındı. Belki sorunuz şöyle olursa daha mantıklı olur diye düşünüyorum. ‘Deprem olmasaydı OHSAS bu kadar önemli olur muydu?’ dersek belki o dediğiniz doğru olabilir. Mesela o konteynırın içindeki şeyler tamamen afete dayalı, afette kullanılacak şeyler. Ucuz şeyler de değil, sonuçta kaynak ayırıyorsunuz. OHSAS belgesi de ucuz değil, bizim yıllık harcadığımız para yanılmıyorsa ... lirayı geçti. [...] Bu konuda yönetimin desteği tam. Depremın etkisi olmuş mudur? Olmamıştır desek yanlış olur.”

Araştırmamıza konu olan depremlerin olduğu 1999 yılı, iş sağlığı ve güvenliği konusunda bir uluslararası standart oluşturma çabalarının sonuç vermeye başladığı yıl olarak da kabul edilebilir. 1999’da OHSAS 18001 adlı İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi’nin ilk tanımı yayınlandıktan sonra diğer sektörlerde olduğu gibi çimento sektöründe de bu yönetim sistemine ilgi uyanmış; 2001 yılında Türk Standartları Enstitüsü 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Standartı’nın yayınlanmasıyla ülkemizde çimento fabrikaları bu sistemleri yerleştirme çalışmalarına başlamışlardır. Bu süreçte 2002 yılında ilginç bir gelişme yaşandığını da belirtelim: Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, o ana kadar söz konusu yönetim sistemlerini kurmamış olan yirmi altı üyesinin de bunu gerçekleştirmesi yolunda karar almış ve 2003’ten sonra kurma-belgelendirme aşamalarında bu projenin eşgüdümünü üstlenmiş, fabrikalara konuyla ilgili danışmanlık sağlamıştır.⁵⁵

Bu sürecin üzerinde durmamızın nedeni, iş sağlığı ve güvenliği konusundaki bu çalışmaların araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz iki kuruluşta deprem deneyimiyle örtüşmüş olduğu sonucuna varmamızdır. Öyle görünüyor ki deprem, acil durumlara yönelik hazırlıkların (örgütlenme, eğitim, malzeme...) gerekliliğini, önemini “hatırlatmıştır”. Afet yaşamış olmak, Lafarge Aslan Çimento ve Nuh Çimento’da can güvenliğini korumakla ilgili politika ve uygulamalara olan ilgiyi arttıran nedenlerden biri olmuştur. Bu nedenle deprem tecrübesinin iş sağlığı ve güvenliği konusundaki çalışmaları kolaylaştırdığını (en azından bu çalışmaların zorunluluğunun kabullenilmesi açısından), afet yaşamış olmanın sonucunda iş sağlığı ve güvenliği

⁵⁵ Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası İSG Yönetim Temsilcisi Serdar Şardan ile görüşme.

konusunun daha büyük bir motivasyonla ele alındığını söylemek mümkündür. Ayrıca, elbette iş sağlığı ve güvenliği için yapılan analizlerin, iyileştirmelerin büyük bölümünün aynı zamanda afete hazırlık açısından da değer taşıyor olması bir avantaj olmuştur.

“Tabii şu anda... daha ciddiye alınıyor. Bizim iş güvenliği ile ilgili çalışmalarımız dahilinde, A...’ tan da eğitimler alındı o dönemde. İnsanlar bu işi daha ciddiye almaya başladılar. Hiç gündemde olmayan konulardı bunlar daha önce. Daha böyle sportif faaliyet gibi görülürken bu tip şeylerin, şimdi hayati olabileceğinin farkında insanlar.”

“Depremden sonra çalışmalar oldu, ilkyardım gibi. O dönemden beri de devam etmektedir. İlk başta sanki şey gibi geldi insanlara ‘Yahu gerek var mı?’ falan gibi. Ondan sonra belirli bir yere oturdu. İlkyardım, arama kurtarma, yardım... önceden olmayan bir sürü şey oldu. Bizim Sivil Savunma örgütlenmemiz kuruldu, arama-kurtarma ekibi kuruldu. Acil durum tatbikatları yapıyoruz. Malzeme konteynırımız var, depreme yönelik hazırlıklarımız var. Var yani, bölgeye göre ileri bir aşamadayız esasında. Diğer işyerlerini bilmiyorum, ben bölgesel olarak söylüyorum, diğer işyerleri de bir şeyler yapmışlardır kendilerine göre. [...] Eskiden böyle tatbikat vb. yoktu. Hiç de görmedim ben ciddiye alındığını. Depremden sonra başladı, ciddiye alma da ondan sonra fark etti.”

Gerek iş sağlığı ve güvenliği, gerekse de afete hazırlık çerçevesinde yapılan eğitim çalışmalarının uygulamadaki değerine -özellikle kazanılan bilgi ve becerilerin kullanıldığı deneyimler yaşanmışsa- inanıldığını da söyleyebiliriz:

“Boş değil, kesinlikle boş değil. Bu tür eğitimler verilmeden önce, herkes bir açık alana gidiyordu ama, bulunduğu bir açık alana gidiyordu. Şimdi belli toplanma alanları oluştu. Bulduğumuz alana çıkıyorduk. Nokta olarak bildiğim kadarıyla yoktu... [...] Daha sonra Sivil Savunma geldi, gerekli bilgileri verdi bize. Herkes şimdi nereye nasıl gideceğini çok daha iyi biliyor.”

“Bir defa, bir bina enkazının altından insan nasıl çıkarılır asla bilmiyorsun, bunları yaşaman lazım bilmen için. Nereden nasıl destek bulunur da oradan insan alınır, şu A... programları olsun, bizim diğer yangın eğitimleri falan olsun, onlar tabii biraz daha kişiyi geliştiriyor. Yangın söndürme vb. bunlar birer teknik. Bir mantığı var. Bunları öğrenmek kişiyi geliştiriyor. [...] Ekiplerimiz var, tatbikatlar yapıyoruz. Bunlar kişilerin eğitim aldıktan sonra nasıl bilinçli hareket edebildiğini gösteriyor. Öbür türlü bir kara düzen. Değil mi?”

“Ben o ilkyardım eğitimini almamış olsaydım, kesinlikle böyle bir şeyi ben de yapamazdım.⁵⁶ Diğer arkadaşlar gibi davranırdım. Yaka-paça tutardım, onu kucağıma alıp koşmaya başlardım veya yüzükoyun düşmüş olduğu halde, ters çevirmeye uğraşırdım vb. Ama aldığımız eğitim sonucunda belki de o arkadaşın hayata dönmesini sağladık, öyle de bir faydasını gördük. [...] Onun haricinde, belki de bu depremle ilgili aldığımız eğitimler bizim daha serin kanlı davranmamızı sağlıyor. Çünkü biliyoruz yani, artık şurası kesin, siz deprem anında ilk on saniye içinde binayı terk edemiyorsanız hiçbir şey yapamazsınız. Beşinci katta oturan insanın da terk etmesi mümkün değil. O zaman serinkanlı davranacaksınız, pozisyon alıp bekleyip ona göre önlem alacaksınız.”

Yine de konuya ilişkin eleştiriler de yok değildir. Bunları üç başlık altında toplayabiliriz: Birincisi, yapılan çalışmaların sonunda hala “istenilen düzeye” gelinemediğidir.

“Yani ufak bir bilinçlendirme oldu. En azından depreme karşı. Mesela örnek vereyim: şimdi kimyasal bir sızıntı olsa, insanlar nasıl davranılacağını bilmezler. Yangın olsa, nasıl davranılacağını bilmezler. Bir de konuyla ilgili üç-beş tane eğitim aldığım için, yangına, kimyasala karşı nasıl davranılacağını iyi kötü biliyorum ama, şu anda burada bir yangın çıksa, milletin paniğini seyredin! Kesinlikle! Bizim lojmanlarda bir yangın çıksa,

⁵⁶ Görüşülen kişi, çalışma sırasında yüksekten düşen arkadaşına almış olduğu ilkyardım eğitim sayesinde nasıl doğru müdahaleyi yaptığını anlatmaktadır.

buralarda [idari bina] bir yangın çıksa... Bu, tatbikatlarla olmuyor, insan yaşadığı zaman anlıyor. O kadar büyük bir gürültü, sallanmaya beraber evdeki o köşenin otuz santim gidip gelebileceğini hiç kimse bana lafla anlatamazdı. Gördükten sonra insan anlıyor. Bir sıcakta kalıp alevin sıcaklığını hissettikten sonra insanlar yangını anlar. Yoksa ne kadar anlatsak boş. [...] Bire bir yaşamadığı zaman insan ne yapacağını yine bilemiyor, panik oluyor. Tatbikatlar birazcık ilkokul öğrencilerine yapılan tatbikatlar gibi eğlenceli oluyor.”

Bu tip eleştiriler aslında birden fazla unsur içermektedir:

1. Eğitim ve uygulamaların yeterince sık olmadığı, dolayısıyla çalışanların davranışlarının yeterince koşullandırılmadığı;
2. Eğitim programlarının bazı konularda çalışanların düzeyini aştığı ve verilen bilgilerin çalışanlar tarafından pratikte uygulanamayacağı, dolayısıyla gerçekçi olmadığı (özellikle ilkyardım eğitiminin ileri aşamaları için söylenmiştir);
3. Eğitimin kalitesi ve uygulama çalışmalarının gerçekçilik düzeyi ne olursa olsun, gerçek yaşamda edinilen deneyimin getireceği bilinçlenmeyi sağlamayacağı.

İkinci tipteki eleştiriler ise, yaşanan afete (ve diğer acil durum tecrübelerine) karşın tüm çalışanların konuya aynı duyarlılıkla yaklaşmadığına ilişkindir. Sözü geçen eğitimleri 17 Ağustos Depremi'nden önce almış olmak isteyip istemediğini sorduğumuz bir çalışan şu cevabı vermiştir:

“Keşke alsaydık. Mutlaka katkısı olurdu. Ama kime katkısı olurdu? Karşıdaki insanın alıcı olması gerekiyor, bir şey anlatılıyorsa, ondan kendine bir şeyler çıkarması gerekiyor, kendisini de olaya katması gerekiyor. Formalite icabı eğitimi alıyorsa ya da onu dikkate almıyorsa, yapacak bir şey yok. Birisi eğitim alır -10 kişiye verilir eğitim, kimi umursar, kimi umursamaz- başkası ne yapar onu fazla da kafaya takmaz, gerekli olan malzemeyi alır kendisine, onu bir artı olarak koyar, öğrendiğini evinde, işyerinde ileride yansıtır. Ne olur, kendisine kar sağlar.”

Bir felaket yaşamış olan insan topluluklarının, sonraki felaketlere hazırlıklı olmak konusunda daha duyarlı hale geldiklerini kabul edebiliriz, ancak bu duyarlılığın ne ölçüde olacağı ve ne kadar süreceği, yaşanan olayın büyüklüğü, etkilenen grubun kültürel değerleri gibi birden fazla etkene bağlıdır. Birbirine komşu iki insan topluluğunda bile, afete hazırlık, iyileştirme/güçlendirme konularındaki tutum çok farklı olabilir. Bireysel düzeyde de olaya yönelik tepkiler aynı olmadığı gibi, olayın gelecekte (bir daha) gerçekleşme olasılığına yani, riske karşı tutumlar da çoğu kez aynı değildir. Kişinin risk algısı, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, toplumsal ve mesleki sınıf, değer yargıları gibi pek çok etmen tarafından biçimlendirilir. Sonuç olarak, bireysel ve kurumsal düzeyde, afet yaşanmış olması dahi afet olgusuna bakışı tek tip hale getirmeyebilir.

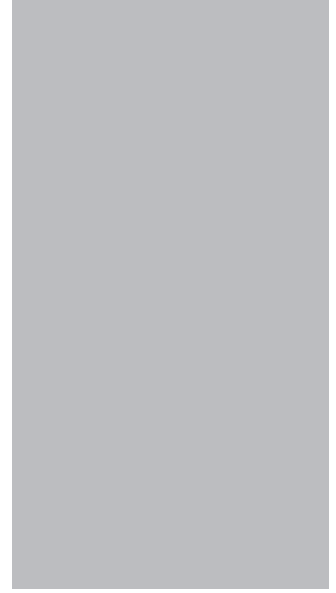
Topluluklar içinde afete hazırlanmak konusunu önemsememenin ötesinde, çeşitli gerekçelerle bu tip çalışmalara karşı çıkanların da görülmesi olağandır. Yararları ancak bir afet gerçekleştiğinde (belirsiz bir gelecekte) gözle görülecek olan bu çalışmalar, birey ya da grubun belirlenmiş hedefleri ile çakıştığında bu eleştiriler artar, saptanan hedeflere öncelik verilmesinin daha akılcı bir tutum olacağı iddia edilir. “Yapılan eğitim çalışmalarının ve uygulamaların çok fazla zaman aldığı ve üretim temposunu aksattığı” veya “yapılan iyileştirmelerin, edinilecek malzemelerin maliyetlerinin çok yüksek olduğu” gibi gerekçeler sunulabilir. Araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz iki çimento fabrikasında da, kurumun üst yönetiminin iş sağlığı ve güvenliği konusuna paralel olarak afetlere, özellikle depremlere hazırlık konusunda yapılan çalışmalara önemli destek verdiği; genel olarak da bu anlayışın çalışanlarca da benimsendiği belirtilmiştir. Pratikte yapılanlara ilişkin gözlemlerimizin de bu ifadeyi doğrular nitelikte olduğunu belirtelim. Ancak böyle bir duyarlılığın kurumun değerlerinden biri olduğu durumlarda bile, tasarlanan afet stratejisinin uygulanması çatışmasız mümkün olmayabilir; bu da olağan olarak kabul edilmelidir. Gerçek afet deneyimine ve arkasından bilinçlendirme çabasına karşın, görüştüğümüz bir çalışanın bize belirttiği gibi, kurumlarda anlık maliyeti en önemli ölçüt olarak kabul eden kişiler her zaman olacaktır.

Tüm eksikliklere ve uygulamadaki aksaklıklara karşın, görüştüğümüz kişiler Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento'nun 17 Ağustos Depremi'nden beri önemli bir yol aldığına inanmaktaydılar. Sektörde iş sağlığı ve güvenliği konusunda yapılan çalışmaların 1999'dan sonra yoğunlaşmış olması da bunda şüphesiz önemli rol

oynamıştır. Yukarıda gelinen düzeyin arzu edilenin altında olduğuna dair yorumlara da yer verdik. Yine de iki fabrikanın da, şu anda bir depreme karşı 1999 öncesine oranla çok daha hazırlıklı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Edindiğimiz izlenim de çalışanların çoğunluğunun bu düşüncede olduğudur:

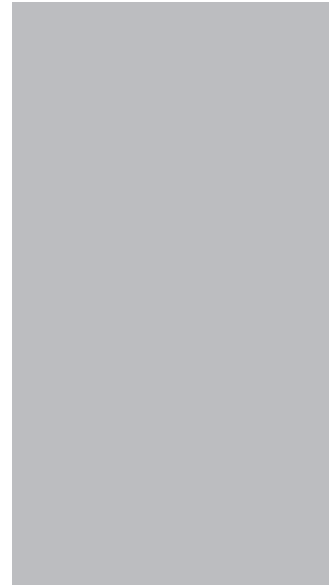
“Ha, bizim şimdi en büyük özelliğimiz fabrika olarak, şu anda deprem olsa, biz kendi kendimize yetebilecek vaziyetteyiz, oraya geldiğimize inanyorum.”

Ne yazık ki böyle bir önerme, ancak yeni bir büyük depremle sınanabilir ve dahası, sınanacaktır. Türkiye sismik hareketliliğin yoğun olduğu bir ülkedir, en yoğun yerleşim alanlarımız, mal ve hizmet üretimimizin büyük bölümünün gerçekleştirildiği alanlar birinci derece deprem bölgesindedir. Yer kabuğunun hareket etmesini engellemek imkansızdır, ancak bu gerçeği bahane olarak görüp bu doğa olayının insan açısından bir afete dönüşmesini engellemeye yarayacak önlemleri almamak, kabul edilemez bir davranıştır. Deprem olgusunu ortadan kaldırmamız da onun bizler için olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olacak unsurlara müdahale etmek için gerekli bilgi ve donanıma sahibiz. Bu konuda doğru yaklaşım, depremi “çözülemez bir sorun” olarak kabul edip görmezden gelmek değil, bireysel ya da toplumsal düzeyde olsun, onu bir sorun haline getiren öğeleri düzeltmek veya ortadan kaldırmaktır. Doğal afetler insan ve doğa arasındaki bir etkileşimle meydana gelirler. Bu ilişkide birinci tarafı (doğa) değiştirmemiz mümkün olmasa da ikinci tarafı (insan, onun yaşam koşulları, tutum ve davranışları) değiştirecek gücümüzün olduğu su götürmez bir gerçektir. Afetlerde can ve mal kaybı yaşanmasını önlemek için tek yol da bu yaklaşımın benimsenmesidir. İnceleme yaptığımız iki fabrikada bu konuda edindiğimiz izlenimlerin olumlu olduğunu belirtelim. Özellikle 1999’dan beri önemli bir gelişim olduğu açıktır. Ancak görüştüğümüz çalışanların da ifade ettikleri gibi, bu gelişimin sona ermediği ve sürmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Sonuç:

Düşünceler, Öneriler

1. Afete Hazırlanmak, Neden? Düşünceler

Afetlere neden hazırlanmalıyız?⁵⁷ Bu soru anlamsız, dolayısıyla da gereksiz gibi görünmektedir, nerede sorarsak soralım, “can ve mal kaybını azaltmak, önlemek” anlamına gelen bir yanıt alacağımız kesin gibidir. Bu araştırmanın arka planını (çimento endüstrisini) düşünerek, soruya yalnızca kurumsal açıdan yaklaşmak isteyebiliriz. Deprem ve diğer afetlere hazırlanmak, tesisin dolayısıyla kurumun devamlılığını güvence altına almak için yapılması gereken temel çalışmalarından biridir. Fakat konuya sadece bu pencereden bakmaya çalışsak bile, gerisinde toplumsal bir boyutun olduğunu fark etmememiz imkansızdır. Yukarıda “can ve mal kaybını azaltmak, önlemek”ten söz ettik. Burada “mal kaybı” sözünü olağan kullanımından daha geniş olarak, insan dışında kalan her şey anlamında düşünelim: İnsan yaşamının (belirli bir yaşam kalitesiyle) sürdürülebilmesi için gerekli olan kaynaklar, sistemler ve süreçler. Üretim ve üretimin tüm unsurları da bu anlamda yaşamsal öneme sahip olduğundan, afetlerden en az derecede zarar görecektir biçimde korunmalıdır.

Bir çimento fabrikası temel olarak bir kişi ya da gruba ekonomik kazanç sağlamak amacıyla kurulmuş bir işletme olsa da, gerçekte kazanç sağladığı kişi ve/veya gruplar yatırımcılarla sınırlı değildir. Her çimento fabrikası, kendi çalışanlarından başka, aldığı hizmetler ve mallarla da pek çok kişiye iş ve kazanç sağlamakta; ulusal ekonomiye dolaylı ve dolaysız katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, çimento fabrikası gibi sanayi kuruluşları, stratejik sayılan maddeler ürettikleri için, dışa bağımlılığı azaltmakta ya da ortadan kaldırmakta; böylece ulusal savunma politikasının da önemli bir parçası olmaktadır. Gördüğümüz gibi, çimento fabrikaları gibi sanayi kuruluşlarının bir felaketten sonra varlığını sürdürebilmesi sahiplerinin, kar ortaklarının, çalışanlarının dışında toplumun da yararındadır.

Ancak, afetlerden sonra en büyük toplumsal yankıyı yapan yine de mal kaybı, maddi kayıplar ya da üretim faaliyetlerindeki aksama değil, can kaybıdır. Çünkü insan dışındaki tüm unsurlar, sistemler, eylemler yeniden üretilebilir, kurulabilir, kurgulanabilir, aynı işlevi gören başkalarıyla bunların yeri doldurulabilir. İnsan

⁵⁷ İzleyen sayfalarda “deprem” yerine “afet”ten söz etmeyi tercih ettik. Araştırmamızda sözü edilen tek afet bir deprem olsa da, burada anlatılanların genellenerek başka afet tipleri ve acil durumlara uyarlanabileceğini bir daha anımsatalım.

kaybı söz konusu olduğunda, telafi etmek asla mümkün değildir. Bu nedenle afet vb. durumlara ilişkin alınan önlemler de, yapılan çalışmalarda birincil öncelik, insanın korunmasıdır.

Bugün gelişmiş ülkelerde doğal felaketlerde ya da endüstriyel kazalarda can kaybı -çok sınırlı bile olsa- hoş görülmez bir durum olmuştur ve zaman zaman kamu yöneticilerinin ya da siyasetçilerin kariyerlerini sona erdirmeye yetecek kadar tepki çekmektedir.⁵⁸ Bu toplumlarda bireyi risklerin merkezinde gören, medya tarafından sürekli tekrar üretilen ve yayılan bir “korku kültürü”nün varlığından söz edebiliriz.⁵⁹ Bilimin, teknolojinin ve zenginliğin artmasıyla, bireyin yaşamını tehdit eden tüm risklerin azaltılabilmesi ya da ortadan kaldırılabilmesi zaman içinde “mucizevi” olarak görülmekten çıkarak olağan kabul edilmeye başlanmıştır; bu yöndeki toplumsal beklenti sürekli artmış ve ütopyik olmasına rağmen, “sıfır risk” ile yaşamak bir toplumsal ideale dönüşmüştür.⁶⁰ Bu değişimin etkisi yavaş yavaş gelişmekte olan ülkelerde de hissedilmekte, bu ülkelerdeki toplumlar da can kaybına karşı duyarlılaşmaktadır. Peki o zaman afetler ve endüstriyel kazalar gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere neden tüm dünyada can ve mal kaybına neden olmaya devam etmektedir? Bu olayları incelediğimizde, kayıpların arkasında birden fazla nedenin yattığını görürüz. Yine de insan davranışı çoğunlukla en önemli unsurdur: Varolan risklerin araştırılmaması, bilinen risklerin hafife alınması, hatta yok sayılması vb.

Şu halde sorumuzu başka bir biçimde sormamız ilginç olabilir: Neden afetlere hazırlanmıyoruz? Gerçekte bugünkü teknolojik düzeyimiz ve zenginliğimizle, bu konuda geçerli bir mazeretimizin olabileceği pek az durum olabilir.⁶¹ Demek oluyor ki her şeye rağmen “insan yaşamını korumanın öncelikli olduğu” ilkesini tam olarak yaşama geçirebilmiş değiliz. Bu perspektiften baktığımızda şu çıkarımı yapabiliriz; afetlere hazır olmak konusunda en önemli etken, ekonomik gelişmişlik düzeyinden çok, bir toplumun düşünsel anlamda ulaştığı düzeydir. Afetlere hazır olabilmesi için

⁵⁸ BOIN, Arjen vd., *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 7-10.

⁵⁹ FUREDI, Frank, *Culture of Fear*, Continuum, Londra, 2002, s.15-44.

⁶⁰ BECK, Ulrich, *La Société du risque: sur la voie d'une autre modernité* [Risk Toplumu: Başka bir Modernliğin Yolunda], Flammarion, Paris, 2001, s. 88-90.

⁶¹ Örneğin gezegenimize başka bir gök cisminin çarpması olasılığı. Ayrıca etkilerini başarılı şekilde hesaplayamadığımız yeni bir riskin ortaya çıkması söz konusu olabilir. Yeni teknolojiler belirsizlikle beraber yeni riskler getirmektedir, şu sıralar nanoteknoloji ve genetik teknolojisiyle olduğu gibi.

bir toplumun yaşadığı olaylardan dersler çıkarabilmesi ve bu dersleri tekrar normlar halinde toplumsal yaşamı düzenlemek için kullanabilmesi gerekir. Bu bir kapasite, bir yetidir ve tıpkı akılcılık gibi, “modernlik” olarak adlandırılan olgunun unsurlarından biridir.⁶²

Bu anlamda insan yaşamına duyarlılığın bir bakıma bir modernleşme ölçütü olduğunu da düşünebiliriz. “Modernlik”, belirli unsurların üzerine oturmuş bir bakışın ve onun sonucu olarak ortaya çıkmış bir yaşam biçiminin adıdır. Bir toplum modernleştikçe özellikle can kaybına karşı tahammülsüzleşmektedir. Öyle ki, 1999 Marmara Depremleri sonrasında kamuoyunun gösterdiği tepkileri, toplumumuzun modernleşme çizgisinde ilerlemekte olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz: Örneğin, önceki dönemlerde meydana gelen depremlerde, toplumsal tepki yok denecek kadar az olduğu gibi, 1999’da yaşadığımızı benzer bir yardım seferberliği de görülmemiştir.

Bu açıdan baktığımızda afetler ve benzeri olaylara karşı hazırlık yapmanın, toplum olarak iki yüzyıldır ulaşmak için çabaladığımız modernliğin bir gereği olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Görüştüğümüz bir çimento fabrikası çalışanın sözlerini bu çerçevede değerlendirebiliriz:

“Ben şöyle bakıyorum olaya, biz yaşadıklarından ders çıkartmayan bir toplumuz. Olay başımıza geldiği zaman ‘ah, vah’ yapıyoruz ama çok da çabuk unutupuyoruz yaşadıklarımızı. Bir kötü huyumuz daha var, her şeyi karşı taraftan bekliyoruz. Karşı taraf derken, devletten, işyerinden bekliyoruz. Mesela işyerinde eğitimler veriliyor, sanki bunlar hep şirket için gerekliymiş gibi bakıyoruz olaya. Aslında yaşantımız için de çok gerekli olan şeyler. En önemli sıkıntı bu, bizim bakış açımızın biraz değişmesi gerektiğini düşünüyorum.”

Toplumsal değişimler insan ömrüne kıyasla uzun zaman alır. Bir toplumun belirli bir bakış açısını, davranışı, yaşam biçimini içselleştirmesi hızlı ve kolay gerçekleşen bir süreç değildir, bu nedenle bireyler değişim konusunda kuşkuya kapılabilirler. Ancak görece uzun bir zaman aralığına bakarsak, örneğin geçen

⁶² GIDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25-48.*

yüzyılda Türkiye’de meydana gelen büyük depremlerin ardından verilen toplumsal tepkileri incelersek, toplumumuzun afetlere bakışında yavaş, ancak önemli bir değişimin olduğunu görebiliriz.⁶³ Bu değişim halen sürmektedir ve pek çok kişiye göre -yukarıda sözlerine yer verdiğimiz çalışan gibi- henüz arzu edilen noktaya gelinmemiştir. Yine de, insan yaşamının korunmasını, bireyin sağlık ve esenliğini birinci öncelik olarak ele alan bir hukuksal düzeni benimsemiş olmamız, hatırı sayılır derecede yol almış olduğumuzun göstergesidir. Kaldı ki günümüzde kazanç isteğinin insana ve çevreye duyarlılık ile dengeleneceği bir iş etiğinin oluşum halinde olduğunu, karlılığın artırılmasının çalışma yaşamında birincil hedef olmaktan çıkacağını söyleyebiliriz. Etik açıdan çalışanların sağlığına ve can güvenliğine verilen önem artmakta ve hukuksal olarak da işverenlerin de sorumluluk alanları da koşut olarak genişlemektedir. İş sağlığı ve güvenliğinin yanı sıra çevre konusunun da bir uzmanlık konusu olarak görülmeye başlanması; kurumlara bu konularda getirilen yaptırımlar; ISO 14001, OHSAS 18001 gibi standartların oluşumu, yaygınlaşması için gösterilen çabalar ve dünya çapında kabul görmesi bahsettiğimiz dönüşümün göstergeleridir ve bu dönüşüm ülkemizde de yankı bulmuştur. Kurumların kendi eylemlerinden kaynaklanabilecek büyük kazalar ve doğal fenomenlere bağlı felaketler için gereken hazırlıkları yapması da, onları kendi çalışanlarına olduğu kadar tüm topluma ve çevrelerine karşı sorumlu tutan bu yeni etişin bir parçasıdır.

Dünyada felaketler olmaktadır, olmaya da devam edecektir. Bazı afetler önümüzdeki yıllarda büyük olasılıkla daha sık yaşanacaktır. “Küresel Isınma” olgusuna bağlı olarak iklimlerdeki değişimler sonucu kuraklık, sel gibi afetlerin artması beklenmektedir. Ayrıca örneğin Türkiye için özellikle Marmara Bölgesi’ni etkileyecek depremlerin devam edeceği yönünde bir bilimsel öngörü vardır.⁶⁴ Varolan teknolojilere bağlı afetler yaşanabileceği gibi, yeni teknolojilerin kullanımının da ölümcül sonuçları olması mümkündür. Uluslararası ticaret hacmi ve insan hareketliliğindeki artış, bulaşıcı hastalıkların daha geniş bir alana, daha büyük hızla yayılmasına neden olabilecektir.⁶⁵

⁶³ AKGÜNGÖR, a.g.e., s.339-340.

⁶⁴ BARKA ve ER, a.g.e., s.24-29.

⁶⁵ Doğrudan doğruya insanı değil, insan için önemli başka bir türü -örneğin bir kültür bitkisini- etkileyen bir salgın da dolaylı olarak milyonlarca kişinin ölümüne neden olabilir.

Bu olasılıklar listesi uzatılabilir ancak bu çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi, afetleri dışsal olayların sonucu olarak görmek, sorunun yalnızca bir yönüne odaklanmaktır. İnsanın, yakın gelecekte felaketlerle daha çok karşılaşacak olmasında kendi payı da büyüktür: Hızlı ve kontrolsüz artan nüfusun gereksinimlerini karşılayabilmek için gezegenimizde giderek daha fazla alan insan tarafından kullanıma açılmakta, doğal dengeleri bozacak şekilde yeniden biçimlendirilmekte, canlı çeşitliliği yok edilmektedir. Ayrıca nüfus yoğunluğunun artması bir noktada meydana gelen bir felaketten geçmişe oranla daha fazla insanın etkileneceği anlamına gelmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı her tür altyapıdan ve kamu hizmetinden yoksun, afetlerden etkilenebilirliği⁶⁶ korkutucu boyutlardaki bir kitlenin daha da büyümesi demektir.

Özetle, gelecekte daha fazla sayıda insan, belki de bugün için imkansız olarak gördükleri felakete maruz kalacaktır. Birleşmiş Milletler'in 1990'dan 2000'e kadar geçen on yılı, "Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma On Yılı" olarak ilan etmesi de bu konuya dikkati çekmek içindir. Yapılan çalışmalarda vurgunun afet sonrasında (yeniden inşa) çok, afet öncesine (güçlendirme, önleme) yapıldığını da ekleyelim. Felakete hazırlanmak amacıyla yapılan çalışmalar, çoğu kez "karşılıksız yatırım" olarak algılanmaktadır. Ancak konuya salt (anlık) maliyet gibi bir kriterle yaklaşanlar için bile ikna edici bir gerekçe öne sürebiliriz: İyileştirmeye, güçlendirmeye, hazırlığa ayrılan kaynak, afet sonrasında yeniden inşa için ayrılacak kaynağa oranla her zaman çok daha küçük olacaktır. Örneğin David Alexander önleme / hazırlık ve yeniden inşa maliyetleri arasındaki oranın gelişmiş ülkelerde 1/1.3 ile 1/9 arasında değiştiğini belirtir.⁶⁷

Günümüzün koşulları altında, afetlerin "kaçınılmazlığından" söz etmek hemen hemen imkansızdır. Bugün özellikle doğal afetler ve onları doğuran doğa olayları bilim tarafından "yakın takibe" alınmıştır ve çoğu zaman felaketin ne zaman geleceği öngörülemez de, nereye etkileyeceği öngörülebilmektedir. Bu metnin ekleri arasında görebileceğiniz "Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası" bunun iyi bir örneğidir (Ek no:7; yeri gelmişken bu haritayla ilgili bir uyarıda bulunalım: Haritanın boyutu

⁶⁶ *Vulnerability (ing.) anlamında.*

⁶⁷ ALEXANDER, David, *Principles of Emergency Planning and Management*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s.8.

çimento tesislerinin yerlerinin çok hassas olarak işaretlenmesine izin vermediği için, mutlaka İmar ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün İnternet sitesinde bulunan il bazındaki haritalar üzerinde de tesisin tam yeri saptanmalıdır). Son olarak şunu da ekleyelim: Nüfus artışı, teknolojinin gelişmesi gibi etkenlerin sonucunda, bireysel düzeyde olsun, toplumsal düzeyde olsun, insan yaşamı giderek karmaşıklaşmaktadır. Tüm dünyada devletler bu karmaşıklaşmaya cevap vermek ve talepleri karşılamakta zorlanmaktadır. Devlet mekanizmasının tüm sorunları çözecek güçte olduğu varsayımına dayanarak, her şeyi devletten beklemek de mazur gösterilmesi güç bir tutum olmuştur. Bu bağlamda afetlere karşı hazırlanarak ve afetten sonra da mümkün olduğu ölçüde yardım çalışmalarına katılarak kamunun elinin yetişemediği yerlerde bu boşluğu doldurmak önemli bir toplumsal görevdir.

2. Afete Hazırlanmak, Nasıl ? Öneriler

Yukarıdaki başlık bir bakıma yanıltıcı olabilir: Bu bölümde afete hazırlanmak konusunu bütünüyle işlemeyeceğiz. Pek çok yazar tarafından ayrıntılı olarak işlenmiş olan bu konuda yazılmış olanları burada tekrarlamaya gerek duymuyoruz.⁶⁸ Ayrıca sektör çalışanlarının son yıllarda iş sağlığı ve güvenliği üzerine yoğunlaştığını da unutmamalıyım. Dolayısıyla o çerçevede almış oldukları bazı bilgileri de burada tekrarlamayı gereksiz buluyoruz. Hatırlarsak bu çalışmanın amacı zaten var olanlara benzer bir el kitabı hazırlamaktan çok, Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento fabrikalarının afet tecrübesini bilimsel bilgiler ışığında yorumlamak ve afete hazırlanmakla ilgili çıkarımlarda bulunmaktır. Bu bölümde de bu iki kurumun çalışanlarının bize aktardıkları gözlem ve düşünceleri, diğer meslektaşlarının da yararlanabileceği biçimde genellemeye çalışacağız. Bunu yaparken ana eksenimiz, konunun düşünsel boyutu olacak.

⁶⁸ *Yurtdışında konuyla ilgili bilimsel ya da daha çok pratiğe yönelik yayınlar çoktur. İnternet'e erişim olanları olan kişiler İngilizce'de örneğin Emergency Management (Acil Durum Yönetimi), Crisis Management (Kriz Yönetimi), Disaster Planning (Afet Planlaması) gibi anahtar terimlerle ciddi kitabevlerinin İnternet sitelerinde tarama yaparak büyük sayıda kaynağa ulaşabilirler. Bu tip bir taramanın avantajı, bulunan eserlerin içeriği, zenginliği, bilimselliği gibi konularda yine okuyucuların yaptığı eleştirileri de okuyabilmektir. Ülkemizdeyse son birkaç yılda Türkçe yazılmış (nadir) ya da yabancı dillerden Türkçe'ye çevrilmiş eserlerin yayımlandığını görüyoruz. Sevindirici olmakla beraber, henüz doyurucu miktarda ve kalitede yayın olduğunu söyleyemeyiz. Yine de 1999 Depremleri'nden beri birçok bilim dalından ve uzmanlık alanından araştırmacıların risk, afet, kriz gibi kavramlarla ilgilenmeye başladıklarını hatırlayarak, bu konulardaki Türkçe kaynak sayısının yakın gelecekte artacağını öngörebiliriz.*

Altyapı ve Planlama

İncelediğimiz iki fabrikanın da depremden sonra çok hızlı biçimde toparlanarak olağan eylemlerine geri döndüklerini gördük. Bunun temel iki nedeninden birincisi, görüştüğümüz kişilerin de belirttiği gibi tesislerin yapım aşamasında deprem riskinin dikkate alınmış olması; diğeri de Hereke ve Darıca'nın özel durumları (konum, zemin) sayesinde çalışanlarının neredeyse tamamının depremden sonra sağ ve işe gelebilir durumda olmasıdır.⁶⁹ Yapısal hasarların çok sınırlı olması, sorumlulara personelin durumuyla ilgilenme ve üretime dönüş konusuna yoğunlaşma fırsatı vermiştir. Çalışanların durumuna ayrıca eğileceğiz, şimdi altyapı konusunu değerlendirelim.

Varolan fiziksel altyapının, kendisine etki edebilecek risklere karşı ne ölçüde hazır olduğu afet planlaması yapan kişi için çıkış noktası işlevi gören bir sorudur. Yanıtlanması ise ancak risklerin bilinmesi; fakat riskler kadar söz konusu altyapının da “bilinmesi” ile mümkün olabilir. Burada risk saptanması ve analizi konusuna girmeyeceğiz, altyapının “bilinmesi” ifadesine yoğunlaşarak devam edelim. Afet planları hazırlanırken fiziksel varlıklar ve çevreye ilişkin elde olan bilgilerin peşinen doğru olduğu varsayılmamalıdır. Binalar, bunların içindeki bölümler, kullanım alanları, üretim birimleri, çeşitli tesisatlar, enerji, iletişim hatları, su, atık boşaltma kanalları, depolar vb. zaman içinde sayısız tadilata uğramış ve bu tadilatların da (sıklıkla görüldüğü gibi) kayıtları tutulmamış ya da eksik tutulmuş olabilir. Bir kurumda bu tip bilgilerin saklandığı bir arşiv oluşturulmamış ise, değişiklikleri gerçekleştiren kişilerin zaman içinde kurumdan ayrılmaları tadilatlarla veya yapısal zayıflıklarla ilgili bilgilerin de kaybolması tehlikesini beraberinde getirir.

Afet planlamasına zemin olacağı için varolan altyapının kesinlikle çok iyi tanınıyor olması şarttır. Tüm planların olay anı ve sonrası üzerine yapılan varsayımlara dayanmak zorunda olduğunu hatırlayalım: Çalışanların en azından bir bölümünün önceden belirlenmiş davranışları göstereceği; kamu hizmetlerinin belirli bir süre verilemeyeceği gibi... Bunlardan bir kısmı da altyapının göstereceği “davranışlara” ilişkindir: Binaların ne büyüklükte bir depreme, ne kadar süreyle dayanabileceği; bir

⁶⁹ Konunun iki fabrika için de olumlu rol oynamış olması mümkündür, yine de devasa boyuttaki fabrika yapılarında hasar meydana gelmeyişi sadece bu etkene bağlamak doğru olmayacaktır.

süre enerji kesintisi olacağı için jeneratörlerin kullanılacağı; yangın söndürme sistemi gibi koruma sistemlerinin devre dışı kalmayacağı gibi varsayımlarda bulunulur.

Bu varsayımların tutarlılığı da ancak tüm bu unsurların gerçek durumlarının ayrıntılarıyla bilinmesi ve saptanan olumsuzlukların dikkate alınmasına bağlıdır. Ayrıca planlamaya konu olan tesisin sınırları, “planlama eyleminin sınırları” da değildir. Tesisin (en azından yakın) çevresinin de tanınması, değişimlerin düzenli olarak izlenmesi önemlidir. Arazi şekillerinde (örneğin doğal drenaj kanalları), bitki örtüsünde meydana gelebilecek değişiklikler; yol ağında ve başka bölgesel ağlarda modifikasyon; yasal ya da yasadışı yapılaşma; risklerin büyümesi, sayıca artması ve müdahale olanaklarının kısıtlanması gibi sonuçlara yol açabilir.

Fiziksel varlıkların sigortalananak parasal anlamda güvence altına alınması, ciddi bir yıkımın doğuracağı sonuçların tümü için çözüm değildir. Uzun süreli bir onarım veya yeniden inşa süreci, büyük olasılıkla kurumun pazar payının büyük oranda azalmasına neden olacaktır. Üretime geçişten sonra, artık başka sağlayıcılara yönelmiş eski müşterileri tekrar kazanmak mümkün olmayabilir. Dahası, çimento sektörü bağlamında, kendi yapıları deprem nedeniyle büyük hasar görmüş ya da yıkılmış (sağlam olmayan) bir firmanın itibar kaybına da uğrayacağını düşünmek gerekir. Bu söylediklerimizden sigortalamanın yararsız ya da gereksiz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak sigorta, afet ve benzer durumlara karşı başka hazırlıklar yapılmasını gereksiz kılan bir “kökünden” çözüm değil; bütünlüklük bir hazırlık stratejisinin bir parçası olarak görülmelidir. İzlenecek yollar kurgulanırken, öncelik “yeniden inşa”da değil, “yıkımı baştan önlemek” ilkesinde olmalıdır. Bu stratejide ilk adım fiziksel varlıkların dayanıklılığında emin olunmasını, bunun için gerektiğince iyileştirme ve güçlendirmeler yapılmasıdır. İyi bir afet planlaması, ancak “davranışı” sağlıklı biçimde öngörülebilir, sağlam bir altyapıya dayanılarak yapılabilir. Görüştüğümüz bir çalışanın deyişiyile:

“Bana göre sektörde doğru cümle ‘projeyi atlamamak lazım’. Zemin etüdü ve proje. İşin başı orası. Zaten bütün uzmanlar da onu söylüyor. [...] Sen sağlam bina yapacaksın ilk başta.”

Bu söz, “afetle ‘baş edebilmek’ için üç temel stratejinin olduğu” yönündeki önermeyi doğrular niteliktedir: “Afetin kökenindeki tehlikenin

nedenlerini ortadan kaldırmak; afetten etkilenebilirliği azaltmak; olası kayıpları dağıtmak, paylaşmak.”⁷⁰ Söz konusu deprem olduğunda, yer hareketlerini engelleyemeyeceğimize göre “nedenleri ortadan kaldırmak” imkansızdır. O halde yalnızca son iki seçenek uygulanabilir: Altyapının sağlam yapılması, personelin eğitimi vb. çalışmalar; yani afetten etkilenebilirliğin azaltılması ve olası kayıpların paylaşılması (sigorta aracılığıyla).

Planlama Süreci

Bilinenleri tekrarlama riskini göze alarak belirtelim: Planlama, tıpkı iyileştirme ve hazırlık çalışmaları gibi “olay öncesi” bir eylemdir; felaket riskinin gerçekleştiği anda gerçekleştirilebilecek anlık bir çalışma değildir. Böyle bir tutumun umulanın tam tersine karar alımını büsbütün yavaşlatması ve daha fazla yönetsel karışıklıklara yol açması da beklenebilir.

Planlama genellikle güç bir eylemdir ve zorlukları mutlaka planlama işinin kendisinden kaynaklanmaz, çoğu kez, planlamanın ilgilendirdiği sorumlular ve birimler arasında amaçlar, hedefler gibi konularda çatışmalar yaşanır. Söz konusu afet planlaması olduğunda bu güçlüklerin daha da fazlaştığını söyleyebiliriz. Afet hazırlığı, kurum içerisindeki tüm birim ve düzeyleri ilgilendiren bir konudur. Oluşturulacak yapılar, saptanacak kurallar, hazırlık faaliyetleri, kurumun tüm birimleri ve çalışanları için bağlayıcı nitelikte olacaktır. Bu bağlayıcılık dolayısıyla afet planlarına yönelik tepkiler ortaya çıkması şaşırtıcı bir durum değildir. Bir afet planının işleyebilmesi için tüm birimlerin planın amaçları ve öngördüğü yollar üzerinde açıkça uzlaşmaya varmış olması çok önemlidir. Afet anı ve sonrasında gerçekleştirilecek eylemler, tüm birimlerin uzmanlığını ve katılımını gerektirdiği için, bunların amaç birliği yapmış olarak planlamaya ve planlamanın gerektirdiği, öngördüğü faaliyetlere ve hazırlıklara destek veriyor olmaları gerekir.

Bütün zorluklarının yanı sıra, planlamanın bir defalık bir çalışma olmadığı da unutulmamalıdır. Planın arkasında yatan nedenlerin ve koşulların zaman içinde değişmesinin sonucu olarak, ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun, bir plan zaman içinde az ya da çok geçerliliğini yitirir. Bu yüzden değişikliklerle yaşatılmaya çalışılır.

⁷⁰ DRABEK, a.g.e., s.348.

Gereksinimleri artık “yamalar ve eklerle” de karşılayamayacağı düşünüldüğünde, yeni bir metinle değiştirilecektir. Elbette bu şemaya aykırı örneklerle karşılaşmak da mümkündür.⁷¹ Planlar göstermelik belgeler olmamalıdır. Yasal bir zorunluluğu ya da hiyerarşik üstlerin aldıkları bir kararın getirdiği yükümlülüğü baştan savmak; risk altındaki bir insan grubunun (örneğin çalışanların ya da kurumun faaliyetlerinin istenmeyen etkilerine maruz kalabilecek başka kişilerin) kaygılarını yatıştırmak; halkla ilişkiler bağlamında yalnızca kriz anlarında basına sunulmak gibi amaçlarla hazırlanmış planların raflarda kalacağı açıktır.⁷²

Planın işlevselliği açısından en önemli kıstas bizce gerçekçiliktir. Yapılan tasarımın, saptanan riskler; saptanan etkilenebilirlik / zayıflıklar; bunlar ışığında belirlenen hedefler; eldeki olanaklar arasındaki dengeyi sağlaması gereklidir. İyi niyetle ya da kusursuzluk arayışıyla, örneğin varolan müdahale imkanlarını aşan arama-kurtarma hedefleri belirlemek yararsız olacaktır. Planlama gerçekleştirilirken, varolan yapının öngörülen afet durumunda doğurabileceği sorunlar senaryolaştırılarak eğitim ve tatbikatlarda temel alınabilir. “Deprem sonucu hem yıkım olacağı, hem de ... ünitesinde yangın çıkacağı” gibi... Olasılıkları önceden tahmin etmek, kurgu haline getirerek üzerinde çalışmak, gerçekleştirmeleri durumunda paniği ve yanlış müdahale yapma ihtimalini azaltacaktır.

Hedefler ve Olanaklar

Bir sanayi kuruluşu açısından afet planlamasının ve hazırlığının amacının “öncelik insan unsurunda olacak şekilde, kurumun tüm yaşamsal kaynaklarını, değer yaratmasına izin veren yetilerini korumak, onu var eden eylemlerin devamlılığını sağlamak” olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bu amacı gerçekleştirmek için ortaya konulacak hedeflerin eldeki olanaklarla orantılı olması gerektiğini belirttik. Bizim gözlemlerimize göre Türkiye’de çimento sektörü olanaklar bakımından zengindir.

⁷¹ Bu anlamda ilginç bir örneğe geçtiğimiz yıl yaşama veda eden eski dışişleri bakanlarından İsmail Cem’in TRT genel müdürü olduğu dönemi anlattığı kitabında rastladık. Cem, TRT yönetim kadrosunun Kıbrıs Barış Operasyonu’na (20 Temmuz 1974) ilişkin hazırlık toplantısında, kurumun ilgili görevlisinin farkında olmadan geçerliliğini uzun zaman önce yitirmiş sivil savunma planlarını masaya koyduğunu esprili bir dille anlatır. Cem, İsmail, TRT’de 500 Gün, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976, s.126.

⁷² Özellikle kamuoyuna güven aşlamaya yönelik “planlama” uygulamaları hakkında bakınız: CLARKE, Lee, Mission Improbable: Using Fantasy Documents to Tame Disaster, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.

Çimento üretimi, çalışanlar açısından ciddi risklerin var olduğu bir süreçtir. Kule benzeri açık veya silo gibi kapalı yüksek binalarda yapılan işler, patlatma ile hammadde çıkarılan maden ocakları, büyük araç ve iş makinelerinin yoğun kullanımı, hemen her yerde varolan yüksek gerilimli elektrik enerjisi ve bazı noktalarda bulunan yüksek ısı bu risklerin ilk ağızda sayabileceğimiz nedenleridir. Risklerin ve iş kazalarının azaltılması için yukarıda söz ettiğimiz donanım yatırımları dışında sektörde son yıllarda personelin eğitimi ve bilinçlendirilmesine de önem verilmiştir. Özellikle üretim bölümünde görevli olanları göz önüne alarak diyebiliriz ki: Tipik bir çimento fabrikası çalışanı, hiyerarşideki seviyesi ne olursa olsun bu risklerle karşılaşmayı -özellikle yüksekte düşme ve yanmayı- göze almış olan bir kişidir. Risk altında çalışmaya alışmış olması ve risklere ilişkin bilgi ve tecrübesinin afet durumunda bir avantaj olacağı açıktır.

Donanım açısından bakarsak, çimento fabrikalarının gerek afetin hemen sonrasında müdahale için gerekli araçlar (iş makineleri, vinçler, yük araçları, kırıcı-delici aletler vb, jeneratörler) gerekse de izleyen günlerde yeniden inşa sürecinde kullanılacak araç ve malzemeler açısından zengin olduklarını görürüz. Çalışanlar arasında birçok mühendis ve tekniker olduğunu da anımsayalım; bu miktarda ve çeşitlilikte donanım, teknik bilgi, beceri ve tecrübenin bir araya gelmiş olması büyük bir avantajdır. Akılcı bir planlamayla, varolan bu kapasitenin afet durumlarında verimli olarak kullanılmasını sağlamak mümkündür. Bunun gerçekleştirilebilmesi, kurum ve çalışanlarının yararına olduğu kadar, kuşkusuz afetten etkilenen bölgedeki tüm insanların da yararına olacaktır; çünkü kurumun kendi sorunlarını hızlı şekilde çözümlenebilmesinin, yerleşik bulunduğu çevrenin de yardımına koşmasına olanak vereceği unutulmamalıdır. Nuh Çimento'nun bir çalışanın bu konudaki sözleri, bizce gelecekte oluşabilecek felaketlerde çimento sektörünün kurtarma ve benzer konularda daha aktif rol oynayacağına işaret etmektedir:

“Ama üretimden çok... şimdiki aklımla düşündüğüm zaman, bizim çevreye çok büyük yararımız olurdu ekipmanlarımızla. Fakat hiçbirimizde deprem bilinci ve [elimizdeki] ekipmanların insan kurtarmak için nasıl kullanılacağı bilgisi olmadığı için, sıkıntılı bir dönem geçirdik. Aslında çok insanı kurtarırmışız biz. Bizim o günlerdeki kepçe operatörü arkadaşlardan birisi yanılmıyorsa üç-dört gün uykusuz şekilde kepçeyle enkaz kaldırdı, yani

bayağı da bir insan kurtardığını biliyorum... Keşke [kullanılsalardı], daha büyük, daha işe yarar ekipmanlar var, vinçlerimiz var, makine bakımında özellikle bakım gruplarının Hilti'leri⁷³, termal kameralar, yani.. [...] Millet yana döne arıyor, bizde termal kamera vardı. Hilti çok önemli bir şeydir, Hilti cihazımız vardı. Jeneratörler vardı, mobil jeneratörler. Yanılmıyorsam iki tanesini buradaki belediyeye verdik. Bir de birkaç kere kepçe istediler, onları verdik. Yani yerel yönetime de yardımcı olundu ama bölgeye daha çok yardımımız olurdu [...] Bizim elimizdeki cihazlarla insan kurtarılabilirliğini inanan kimse bilmiyordu. [...] Sorulanlar, işte birkaç yer var orayı kaldırmak için kepçe, kireç, çimento, bu tip şeyler oldu. Biri gelip de bize 'Hilti'niz var mı?' diye sormadı, yani 'delici kırıcı tabancalarınız var mı, termal kameralarınız var mı, hareketli vinciniz var mı?' demedi. Bir de Nuh'un bir farklı yeri vardı. Hereke'de yıkılma olmadı. Hereke'de yıkım olsaydı, orada da yani üç-beş kişiyi Nuh kurtarabilirdi. Biz öyle bir şey görmediğimiz için, dışarılar da çok önemli olmadı, dışarıdan da bize çok büyük talep gelmeyince, bizim de aklımızı çalıştıracığımız zaman olmadı. Ne zaman ki depremin beşinci, altıncı günü dışarılarda gezerken işte vinçlerin daha efektif kullanıldığını; televizyon aracılığıyla bazı ekipmanların yardımcı olduğunu öğrendik o zaman 'ya zamanında müdahale etseydik, biz de 3-5 kişiyi kurtarırdık' mantığı başladı. [...] Çevreye bir yararımız olmadı, olabilecek yararımız olmadı. Bir tek o olmadı. O da, dediğim gibi Türkiye'de kimse öyle bir bilgiye sahip değildi, yani sadece bizim değil, şu bölgede hiç abartmadan söylüyorum, saysanız 500'ün üzerinde vinç vardır. Çok rahat. [...] Sadece bizim değil, sanayi bölgesi olan bir İzmit'in, çok büyük yararı olurdu."

Böyle bir yardımın etik bir gereklilik ve önemli bir toplumsal hizmet olduğunu hatırlatmaya sanırım gerek yoktur. 1999'dan beri Türk Çimento Endüstrisinin bu konudaki kapasitesinin farkına vardığını ve bu kapasitenin gelecek afetlerde daha iyi kullanılacağını düşünüyoruz.

⁷³ Hilti: Bir kırıcı-delici tipi için kullanılan isim olmakla beraber aslında bu kırıcıyı da imal eden bir makine üreticisinin adıdır.

Örgütsel Boyut

Afet planlaması ve hazırlığı yapılırken üzerinde durulmasında yarar olacak bir konu da söz konusu kurumun bir organizasyon (örgüt) olarak nitelikleri ve işleyişidir. Her organizasyon belirli bir amacı gerçekleştirmek için tasarlanmış, hücreleri çalışanlardan oluşan bir beden gibidir ve kendine özgü bir işleyişi vardır. Aynı işleri yapmak amacıyla kurulmuş örgütlerde dahi iç işleyiş birbirinden çok farklı olabilir. Organizasyon şemalarının ve işleyişi düzenleyen yazılı kuralların aynı olması bile, pratikte farklılıkların olmayacağını güvencesi değildir (bir restoran ya da mağaza zincirinin değişik şubeleri arasında dahi çalışma düzeninin, çalışanların birbirleriyle ve müşterilerle ilişkilerinin, hizmetin kalitesinin vb. ne kadar farklı olabildiğini hatırlayalım). Bu farklılığın temelinde birçok etken yatabilir:

- Örgütün kurucularının başlangıçta yapmış oldukları tercihler ve belirlemiş oldukları ilkeler.
- Bunlardan yola çıkılarak oluşturulmuş kurum felsefesi (zaman içinde koşullar değiştikçe değişikliğe uğrayabilir).
- İlişkide bulunulan, hizmet alınan veya hizmet verilen başka örgütlere uyum sağlamak için geliştirilen usuller.
- Yerel koşulların getirdiği zorunluluklar. Hizmet verilen kitlenin kültürel özellikleri.
- Yöneticiler başta olmak üzere çalışanların kültürel özellikleri.

Burada altını çizmeye çalıştığımız nokta şudur: Planlama sırasında kurumun işleyişinin (yazılı ya da yazılmamış kurallar, usuller, yetki ve sorumlulukların dağıtılışı, birimler arasındaki ilişkilerin düzenlenişi, iş süreçleri, hiyerarşi vb.) nesnel biçimde incelenmesi, kurumsal yapıda afet hazırlıklarını ve afet sonrası eylemleri sekteye uğratabilecek öğelerin saptanması gerekmektedir. Bir organizasyonun afet durumuna uyum sağlayabilmesi, yapılmış hazırlıklar ve müdahale olanakları kadar, varolan bürokratik yapısının da ne kadar etkin olduğuyla da ilişkilidir.⁷⁴ Örneğin yetkilerin tek elde toplanması geleneğinin baskın olduğu kurumlarda (merkezileşmiş), ast-üst zincirinde bir kırılma olmadığı sürece karar alımları ve uygulama görece hızlı olacak ancak değişen koşullara uyum sağlama, yavaş gerçekleşebilecektir.⁷⁵

⁷⁴ DRABEK, a.g.e., s.162.

⁷⁵ DRABEK, a.g.e., s.164.

Afet sonrası daha etkin çalışacak bir örgütlenme biçimi sağlamak amacıyla da olsa, bir kurumun yerleşmiş işleyişini değiştirmek ancak uzun zaman alan ve güç bir çalışmayla mümkün olabilir. Değişim fikrinin kabul görmesi bile bir sorundur. Gerçekte çoğu zaman büyük bir örgütsel değişiklik gerekli de değildir. Önemli olan, örgütlenme biçiminin kendisinin başlı başına bir risk kaynağı veya riskleri arttıran bir faktör ve verimsizlik nedeni olmamasıdır. Bu koşul sağlandığı sürece, organizasyonun zaafı tanıdığı için planlamada gereken esneklik gösterilir ve zayıflıkları dengeleyecek uygun çözümler üretilebilir.

Gerçekleşen bir felaket, kurumsal yapıyı değiştirmeyecek, korkunun ve sağ kalma mücadelesinin birleştirici etkisine karşın çalışanların arasındaki ilişkilerde de çok önemli değişiklikler yapmayacaktır. Bu tip olayların, çatışma ve anlaşmazlıkları sona erdireceği, en azından erteleyeceği düşünülebilir, ancak tam tersine kişiler arasında varolan sorunların daha da büyümesine de yol açabilir. Kurum içerisinde (eğer varsa) birimler arası eşgüdüm sorunları, birimler ve düzeyler arası iletişim kopuklukları, afet durumunda da büyük olasılıkla (belki de katlanarak) devam edecektir. Bu ve benzer sorunların varlığı ve şiddetinin, örgütün afetlere dayanıklılığını ve toparlanma kabiliyetini⁷⁶ etkileyen faktörler olduğunu belirtelim. Bir insan topluluğunun afete verdiği tepkinin gücü, o toplulukta varolan ilişki ağlarının gücüyle de orantılıdır.⁷⁷ İç iletişim sorunlarını çözebilmiş ve amaç birliği sağlamış bir kurumda da dayanışma ağları çok daha güçlü olacağı için, afet sonrasında daha az etkinlik sorunu yaşanacağı açıktır.

17 Ağustos 1999: Çıkarımlar

Kendi çalıştığı kurumda, afet planlaması ve hazırlığından sorumlu bir kişiye Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento'nun deprem deneyiminden yola çıkarak (yukarıdakilerden başka) ne gibi hatırlatmalarda bulunabiliriz? Aşağıda bu bilgileri üç başlık altında topladık: İnsan kaynağına ilişkin çıkarımlar, fiziksel varlıklara ve diğer kaynaklara ilişkin çıkarımlar, örgütlenmeye ve afet durumunda yönetime ilişkin çıkarımlar. Bu üç kategori birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış gibi görünse de aslında sıkı sıkıya bağlıdır, dolayısıyla verilecek bilgiler üç ayrı başlık altında veriliyor olsa da, birbirleriyle ilişkilendirilerek ele alınmalıdır.

⁷⁶ *Resistance ve resilience (ing.) anlamında.*

⁷⁷ *DRABEK, a.g.e., s.143.*

İnsan kaynağına ilişkin çıkarımlar

Araştırma yaptığımız iki çimento fabrikasının depremden sonra tekrar ayağa kalkabilmesini fiziksel yıkım yaşamamış olmaları ve çalışanlarını depreme kurban vermemelerine bağlamıştık.⁷⁸ Başka bir deyişle iki tesis de iki temel kaynağını, insan unsurunu ve üretim altyapısını kaybetmemiş, bu sayede enerji tekrar sağlandıktan sonra sadece bazı tamiratlar gerçekleştirerek faaliyetine devam edebilmişti.

Yanıtlanması kolay bir soru soralım: Çalışanların büyük bir bölümünün yaşadıkları yerleşimler - örneğin Gölcük'te olduğu gibi- büyük yıkıma uğramış olsaydı, bu fabrikaların tekrar işlemeğe başlaması ne kadar zaman alacaktı? (personelin % 5'i ölmüş, % 25'i ağır yaralanmıştır, geriye kalanların da yakınları arasında en az bir ölü ya da yaralı olduğunu; sağ kalanların toplam % 30'unun konutsuz kaldığını varsayalım). Elbette böyle bir durumda fiziksel varlıklarına hiçbir zarar gelmemiş de olsa, iki kurumun da toparlanması uzun zaman alacak, hatta belki de devamlılıkları⁷⁹ tehlikeye girecekti. Bunun nedeni açıktır: İnsan kaynağının, özellikle deneyimli, vasıflı ve donanımlı insan kaynağının kaybı durumunda bu kaybın karşılanması, binaların yeniden inşa edilmesi ya da makinelerin yenilenmesinden çok daha zordur; kısa bir zaman aralığında karşılanması ise hemen imkansızdır. Bu nedenle insan kaynağını korumak için de fiziksel varlıkları korumak için gösterildiği gibi çaba gösterilmesi gerektiği açıktır.⁸⁰

Bir sanayi kuruluşu için, insan kaynağını korumak amacıyla izlenecek yollar konusunda pek fazla seçenek yoktur. En önemlisi fiziksel altyapının sağlamlığının ya yapım aşamasında ya da gerekiyorsa daha sonra güçlendirmelerle güvence altına

⁷⁸ İki tesisteki (Lafarge Aslan Çimento'nun bir çalışanı dışında) çalışanlardan deprem nedeniyle yaşamını yitiren olmamıştır.

⁷⁹ Burada devamlılık yerine "kurumsal süreklilik" (İng. *business continuity*) terimi de kullanılabilirdi. Bu terim bir kurumun amacını, işlevini belirli kalite ve verimlilik ölçütleri içinde gerçekleştirmesini sağlayan bilgi, beceri, kapasite ve kaynaklarının tümünün sürekliliği olarak açıklanabilir. İnsan kaynağının, bilgi ve becerilerin de korunmasına verilen önem bu yaklaşımı salt altyapıyı ve sermayeyi korumakla sınırlı süreklilik yaklaşımlarından ayırır.

⁸⁰ Dikkat edilirse burada konuya salt kurumsal süreklilik açısından bakmaktayız. Elbette insan yaşamının mad-desel olan herşeye göre öncelikli olduğu, evrensel bir ilkedir. Ancak burada hem afet planlaması çerçevesinden uzaklaşmamak için hem de bu bölümün birinci kısmında tartışmış olduğumuz için, konunun etik boyutundan tekrar bahsetmeyeceğiz. Keza hukuksal boyutunu (sektör çalışanları tarafından bilindiğini varsayarak) da ele almaya gerek görmedik.

alınmasıdır. Daha sonra ise yangın söndürme sistemi vb. koruma sistemlerinin kurulması gelir. Yapılan diğer afet ve acil durum hazırlıklarının (özellikle eğitim ve tatbikatlar) da bu anlamda önemi tartışılmazdır. Çünkü bu çalışmalar personele olağanüstü durumlarda yaşamlarını sürdürmek ve başkalarına da yaşam desteği vermek için gerekli bilgi ve beceriyi kazandırmanın tek yoludur. Elbette anılan bu yolların çalışanlara yalnızca tesis içinde koruma sağlayacağı açıktır. Ancak sanayi kuruluşları gibi kurumlar açısından bakıldığında, personeli çalışma saatleri ve fabrika dışında afet vb. olaylara karşı güvence altına almanın neredeyse imkansız olduğu açıktır. Örneğin deprem riskine karşı tüm çalışanlara depreme dayanıklı konut sağlanması maliyeti dolayısıyla olanaksız olduğu gibi, bir kurumun çalışanlarına karşı sorumluluklarının bu derece geniş olmadığını da kabul etmek gerekir.⁸¹

Ancak yine de kurumun işleyişi açısından önemli rol oynadığı düşünülen personelin (en azından bir bölümünün) “koruma” altına alınması mümkündür ve bu gerçekçi bir yaklaşımdır. Kanımızca fabrika lojmanlarının bu işlevi, çalışanların bir bölümüne sosyal bir avantaj sağlamak işlevinden çok daha önemlidir. 17 Ağustos Depremi’nden sonra Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento fabrikalarında ilk müdahalelerin birkaç dakika gibi kısa bir sürede gerçekleştirilmesi, özellikle teknik birçok sorumlunun fabrika arazisi içindeki lojmanlarda yaşıyor olması sayesinde. O halde bu personel konutları afet ve hatta başka acil durumlarda çok önemli bir avantaj sağlayan acil durum kaynakları olarak da görülebilir. Lojmanların da tesisin bir parçası olarak kabul edilerek, üretim birimleri ve idari binalar için alınan tüm koruma önlemlerinin onlar için da alınması, sağlamlıkları konusunda aynı özenin gösterilmesi şarttır. 17 Ağustos Depremi, bunun çeşitli nedenlerle unutulabileceğini bize göstermiştir. İdari binalarda olduğu gibi, lojman uygulaması genellikle kritik personelin bir noktada toplanması anlamına gelir, ki bu durumda da söz konusu “noktanın” risklere karşı güçlendirilmiş olması yaşamsal bir zorunluluktur.

Depremden sonra iki fabrikada da kısa sürede çok aktif bir çalışmayla

⁸¹ Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento’nun 17 Ağustos 1999 Depremi’nden sonra çalışanlarına parasal yardımda bulunmalarının, konut sahibi olanların konutlarında gerekli tamirat ve güçlendirmeleri gerçekleştirmelerini, olmayanların ise gerekiyorsa başka bir konuta geçişlerini sağlamak amacı da güttüğünü anımsatalım. Bu uygulama bir anlamda personelin çalışma yaşamı dışında da deprem riskine karşı güvenliğinin sağlanmasına yönelik akılcı bir uygulama olarak görülebilir.

personelin durumuna ilişkin bilgi toplanmıştır. Çalışanların çoğunluğunun fabrikaya yakın ve görece küçük bir yerleşim yerinde yaşıyor olması bu konuda kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Personelin daha büyük bir alanda (büyük bir şehir gibi) dağınık olarak yaşaması durumunda bilgi edinilmesi şüphesiz daha zor olacaktır. Halihazırda birkaç çimento fabrikasında bununla ilgili olarak yapılmakta olan bir uygulamadan bahsetmek yararlı olabilir: Tüm çalışanların asıl iletişim bilgilerinin yanı sıra, “ikincil” iletişim bilgilerini de içeren (başka bir şehirdeki akrabalarının telefon numaraları gibi); çalışanların yaşadıkları binaların şehir planı ya da uydu fotoğrafları üzerinde gösterildiği bir “afet iletişim rehberi” hazırlamak.⁸²

İnsan kaynağı açısından eklenmesi gereken son bir nokta da, dışarıdan sağlanan işgücü ile ilgilidir. Çimento fabrikalarının büyük çoğunluğunda müteahhit firmalardan sağlanan işgücü de kullanılmaktadır. 17 Ağustos Felaketi’nin göstermiş olduğu gibi, bu tip durumlarda bu çalışanların tekrar üretim faaliyetine katılmaya hazır hale gelmesi, kurumun kendi çalışanlarına göre daha uzun sürebilmektedir. Afet planlaması yapılırken bu ayrıntının da hatırdta tutulmasında yarar vardır.

Fiziksel varlıklara, donanımlara ve diğer kaynaklara ilişkin çıkarımlar

Çimento fabrikaları hatırı sayılır miktarlarda enerji kullanan, çok büyük ve güçlü makinelerle araçlar bulunan sanayi tesisleridir. Günümüzde çimento fabrikalarının çalışanlara yönelik riskleri en aza indirmek ve verimliliği arttırmak için üretim süreçlerini uzaktan izleme ve denetim sağlayan ve süreçlerin bir dereceye kadar operatör müdahalesi olmadan işleyebilmesine olanak veren otomasyon sistemleriyle donatılmış olması; acil durumlarda gerekenden daha az sayıda personelle dahi bütün üretim alanının kontrol edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bir afet durumunda bu insan-makine bileşik yapının işlevini yitirmeyerek fiziksel olay (örneğin deprem) meydana geldikten sonra mümkün olan en kısa süre içinde işlemekte olan makineleri durdurması ve devam etmesi riskli olan tüm süreçleri sona erdirmesi beklenir. Bunun nedeni açıktır, tesiste gözle görülür bir hasarın olmaması yeterli değildir ve üretim ancak ayrıntılı bir denetimden sonra verilecek bir kararla tekrar başlamalıdır.

⁸² Günümüzde oldukça yüksek çözünürlüklü uydu görüntülerine ücretsiz ulaşmak imkanı olması, bu tip uygulamaların pratikte son derece rahat gerçekleştirilebilmesine izin vermektedir.

Anılan kontrol ve otomasyon sistemlerinin etkinliğini koruyabilmesi için bunların temelindeki bilgi-işlem altyapısının ve iletişim ağının zarar görmeyecek şekilde tasarlanmış ve kurulmuş olması ve en azından ilk müdahale süreci boyunca işler durumda kalmak için gereksinim duyacağı enerjinin sağlanması gerekir. Bu sistemler dışında koruma ve önleme sistemleri olarak adlandırabileceğimiz alarm sistemi (algılayıcılar, uyarıcılar); gaz ve elektrik hatlarını devreden çıkaran kesiciler; yangın söndürme sistemleri; acil durum aydınlatması, havalandırması gibi afet durumunda çalışması şart olan sistemlere gereken enerjiyi sağlayacak bir paralel (yedek) enerji altyapısının gerekliliği tartışılmazdır. Bu altyapının çalışır durumda olduğu da sık aralıklarla denenmek zorundadır. Söz konusu koruma sistemlerine ne kadar büyük bir yatırım yapılırsa yapılsın, düzenli bakım görmemiş bir jeneratörün ya da akümülatör grubunun devreye girmemesi sonucu hepsinin atıl kalacağını unutmamak gerekir. Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi, koruma ve önleme sistemleri personel lojmanlarını da gerektiği ölçüde kapsmalıdır (incelediğimiz iki fabrikada sarsıntıdan sonra işbaşındaki çalışanlar gibi, lojmanlarda yaşayanların da jeneratörlerin devreye girmemesi nedeniyle karanlıkta kaldıklarını anımsayalım).

Diğer yandan, yatırım maliyetini azaltabilmek için bazı önemli prensiplerin görmezden gelinmemesi gerekir: Yangın söndürme sisteminin kendisine ait su deposu, pompa motorları, su şebekesi olması hatta mümkünse enerjisini kendisi için ayrılmış bir jeneratörden alabilmesi gibi. Bilgi-işlem altyapısı için de benzer ihlal edilmemesi gereken ilkelerden bahsedilebilir, örneğin yalnızca sistem merkezindeki bilgisayarların değil, merkezin ısısını ve nem oranını sabit tutan iklimlendirme cihazlarının da acil durumlarda işler kalmasının sağlanması; bilgilerin kopyasının saklandığı yedek sistem merkezinin başka bir binada bulunması gibi. Bu araştırma sırasında not aldığımız bir örnek Nuh Çimento Fabrikası telsiz rölesinin bağımsız acil durum güçkaynağı olmaması sonucu jeneratör devreye alınana kadar çalışmamasıdır.⁸³ Bundan yola çıkarak, dahili telefon hatlarının afet durumunda çok yararlı olabileceklerini ve bunların santrallerinin de enerji bakımından yedeklenmesinin ihmal edilmemesi gerektiğini ekleyelim.

⁸³ Röle: (Fr. relais'den) Yer şekillerinin, bina gibi diğer yapay engellerin ve uzaklığın telsiz haberleşmesine getirdiği kısıtlamaları aşmak için yüksek bir yere konuşlandırılan, otomatik aktarıcı telsiz cihazı.

Depremden sonraki ilk saatlere ilişkin anlatımlarda, sabit ya da hücresel telefon ağlarının işlemez olduğuna dair vurguları hatırlayalım. Yalnız deprem bölgesinde değil, İstanbul dahil Marmara'nın büyük bir bölümünde fiziksel hasarlar veya aşırı talep nedeniyle telefon şebekeleri 24 saatten fazla kullanılamaz olmuştur. Bu durum olağandışı değildir, çünkü ticari iletişim ağları, afet vb. aşırı kullanıcı talebinin doğacağı durumlarda işleyecek şekilde tasarlanmazlar (maliyet dolayısıyla). Bizce çimento fabrikaları gibi büyük sanayi tesislerinde bu gibi durumlarda kullanılmak üzere bir uydu telefonu olmasında yarar vardır. Teknolojinin gelişmesiyle maliyeti oldukça düşük bir yatırım haline gelen uydu telefonu, afet durumlarında afet bölgesinin dışıyla iletişim kurulmasını sağlayarak; dışarıdan destek istemek, tesisin, çalışanların ve bölgenin durumu hakkında bilgi vermek gibi, afet anında çok gerekli olan bir işlevi yerine getirebilir. İletişimle ilgili son olarak söyleyebileceğimiz, kitle iletişim araçlarının da afet durumunda çok önem kazandığıdır. Olayın boyutları hakkında mümkün olduğu kadar çabuk bilgi alınabilmesi için tesiste televizyonun yanı sıra, pille çalışabilen birkaç radyonun bulundurulmasında yarar vardır.

Kaynaklara ilişkin çıkarımlarımıza, bir de konunun finansal boyutuyla ilgili bir tane ekleyelim. Afet sonrasında finansal anlamda da bir "acil durum" yaşanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Personele yapılacak yardımların yanı sıra, müşteriler ve tedarikçilerle olan parasal ilişkilerde bazı sıkıntılar yaşanabilir. Nuh Çimento'dan bir sorumlunun anlattıkları bu konuda aydınlatıcıdır:

"Vergi ödemesi öncesiydi, Ağustos'un 17'si. Ayın 20'si mesela vergi ödeme günümüzdü. İşte o konuda ne yapmamız lazım özellikle ona yoğunlaştık. Bizim vergi dairemiz Körfez'de olduğu için vergi borcumuz ertelenmişti, çünkü deprem bölgesi olarak ilan edildi Kocaeli bölgesi. Ama bizim yukarıda Nuh Yapı ve Makine Sanayi var, onun işyeri burası olmasına rağmen merkezi İstanbul. İstanbul'daki vergiler ertelenmemiştir. O tür şeylerle de ilgilendik, onun muhasebecisi yıllık izinliydi örneğin, herkes bir taraftaydı. Onları toparlamaya çalıştık. [...] Alacaklarımızın peşinden koşmak yerine, büyük bir kurum olduğumuz için biz küçük işletmelerin borçlarını erteledik, bizden alacakları olanlara mümkün olduğu kadar ödeme yapmaya çalıştık. [...] Şirket olarak birkaç gün sonra toplanan yönetim kurulunun kararıyla personelin aralık ayında alacağı ikramiyeleri erken ödedik. [...] Taşeronlar

da var, onların da personeli, borçları var, mümkün olduğu kadar bu tür ödemeleri gerçekleştirebilmelerine imkan tanımaya çalıştık. Güç durumunda kalmasınlar diye. Bazı bayilerimiz çeklerini ödeyemeyecek durumdaydı.”

Örgütlenmeye ve afet durumunda yönetime ilişkin çıkarımlar

Bu araştırmayı gerçekleştirirken, ilk birkaç görüşmede bir çalışanların belirttikleri bir nokta dikkatimizi çektiği için daha sonra gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde üzerine düşmek gereksinimi duyduk: İki fabrikanın da çalışanları, depremden çok kısa bir zaman sonra ve genellikle kendiliklerinden fabrikalara gelmişlerdi. Bazı çalışanlar 17 Ağustos sabahında veya gün içerisinde gelirken, büyük çoğunluğu 18 veya 19 Ağustos'ta en azından bilgilenecek için tesise uğramışlardı. “Depremlerin devam edeceği”, “Tüpraş rafinerisinin patlayacağı” gibi endişelerin çok yoğun olduğu o günlerde, bu kişilerin bölgeyi en azından geçici bir süre için olsun terk etmemelerini, iş yerlerine gelmelerini ve izleyen günlerde işbaşı yaparak, yaşamakta oldukları strese ve diğer sorunlara rağmen, büyük emek gerektiren revizyon ve bakım faaliyetlerini gerçekleştirmelerini ilginç bulduk ve neden bu davranışı göstermiş olduklarını anlamaya çalıştık.

Bu konu bizim için özellikle afet planlamasında sık karşılaşılan bir sorunla ilişkili olduğu için incelenmeye değerdi: Eldeki insan kaynağının afet sırasında ve sonrasında göstereceği davranışın öngörülemezliği. Söz konusu olan afet olduğunda, sürekli eğitim ve bilinçlendirmenin getirdiği koşullandırmaya rağmen kişilerin belirlenmiş görevlerini yerine getireceklerinden emin olmak zordur; çünkü afet kişinin kendisi kadar değer verdiği yakınlarını da etkileyecektir. Ailesi, yakınları ve işyeri arasında seçim yapması gerektiğini düşünen bir çalışanın seçimini ailesinden yana kullanmasının çok da şaşırtıcı olacağını söyleyemeyiz. Bu, afet sosyolojisi alanındaki çalışmalarda daha önce saptanmış olan bir olgudur.⁸⁴ Araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz iki kurumun çalışanları arasında bunun aksini düşündüğünü ifade eden bir kişiye rastlamadık:

⁸⁴ DRABEK, a.g.e., s.145.

“Şunu söyleyeyim: öyle bir ruh halinde organize olabileceğimize inanmıyorum. O an organize olamazsınız. Şu anda ... merkezli bir deprem olduğunu düşünün. Benim ailem orada oturuyor... [...] Mutlaka insan annesini babasını merak edecek, gidip yanlarına bir şeyleri var mı diye bakacak. Böyle şeyler olur diye düşünüyorum. Her insan için böyle olur. İlk önce aramaya çalışırsınız. İyi olup olmadıklarını öğrenmeye çalışırsınız ama geçtiğimiz gün İstanbul’da bir deprem oldu biliyorsunuz, telefonlar aynı anda kilitlendi. Ben eve bir saatte ulaşamadım. Böyle bir durumda, ulaşamadığınız zaman görmek isterseniz.”

“Şimdi böyle bir deprem olsa, o gün yaptığımız şeyleri yapamayabilirler. Şöyle: Aynen benzer bir deprem şu anda olsa, burada hiçbir işçi bulamazsınız. Herkes çoluğuna çocuğuna evine koşar. Ama o zaman insanlar ne olduğunun farkında değildi. Yani buradaki işleri bitirdik, toparladık ondan sonra herkes gitti ama, ne bileyim, öyle bir deprem bir daha olsaydı bu arada, bir şeyler yapabilecek insanlar bulup bulamayacağımızdan emin değilim. O zaman insanlar facianın boyutunun farkında olmadıklarından, işçilerin hepsi fabrikada kalıp işlerine devam ettiler. İşler toparlandı, ondan sonra bir takım bilgiler akmaya başladı falan, insanlar ‘Ben gidip bir eve bakayım.’ deme noktasına geldiler. Şu anda böyle bir şey olsa, herkes herhalde evine koşar diye düşünüyorum. Böyle bir sıkıntı var, onu nasıl aşabiliriz bilmiyorum, tatbikatlar vb. her şeyi yapıyoruz, ekipler falan filan ama... böyle bir sıkıntı var. Ben lojmanda oturduğum için sorun değil, işte ancak lojman personeli ile işleri yürütebilirsiniz.”

Yukarıda lojmanın afet bağlamında ne kadar önemli rol oynayabileceğine değinmiştik, bu gözlemimizin iki tesisin çalışanları tarafından da paylaşıldığını söyleyebiliriz.

“Bugün Nuh Çimento’ya da gelseniz, ‘böyle olaylar için konteynırınız var mı?’ deseniz, var. Bir yangın olduğunda ne yapılması gerektiğini sorarsanız çalışanlarımızın yüzde sekseni mantıklı şeyler söyleyebilir. Bir toplanma bölgesi neyi ifade ediyor diye sorarsanız çalışanlarımızın yüzde yüzü bir şeyler söyleyebilir, işte ‘alarm çalar, şu bölgeye gideriz’ vs. Çok tatbikat

yaptık, beyinlere kazındı bu. Ne bileyim çalışanlarımız bir deprem anında sayımdan geçeceklerini bilirler, eksik var mı vs. Ama her şeye rağmen böyle ciddi bir vakada çalışanları ne kadar kontrol altında tutabilirsiniz, onda tereddüdümüz var. İnsanın doğası bu, ilk reaksiyon: yakınına doğru koşmak. [...] Şu çok önemli : bu tür vakalarda lojman hadisesi çok avantaj sağlıyor. Lojmanda çalışanlar fabrikaya çok daha fazla sahip çıkıyorlar. Çünkü ailesi dibinde, vs. Hasar da olmadığı için... Çoğu da amir seviyesinde... Genelde -belki de yüzde altmış- bu bölgenin insanı değil, onun için sahaya ilgilenmeleri çok daha kolay oluyor.”

Çalışanların bir bakıma son derece gerçekçi bir öncelik sıralaması yaptıklarını ve bu sıralamada kendilerinin ve ailelerinin can güvenliğini, sağlık ve esenliğini birinci; işyerlerinin durumunu ise ikinci konuma yerleştirdiklerini görüyoruz. Yakınlarını güven altına aldıktan sonra fabrikaya dönmelerini öncelikle son derece anlaşılır bir nedene dayandırıyorlar: Geçimlerini sağlamaları, tesisin yeniden çalışabilmesine bağlı:

“...her şeye rağmen yaşam devam ediyor. Sonuçta düşünenecek olursanız, asıl o noktadan [deprem] sonra çalışıp da geride kalanlara bakmak önem kazanıyor. Hele bir şeyler kaybetmişseniz, onu yerine koymak, devamını sağlamak için daha çok çalışacaksınız, çalışmaya ihtiyacınız var. Bir şekilde ailenize katkı yapmaya ihtiyacınız var, girdiyi mesela fabrikadan yapıyorsanız, oraya sahip çıkacaksınız. Sonuçta ölenler için bu belki dünyanın sonu ama geride kalanlar için hayat devam ediyor. Hani denir ya, « ölenle ölünmez » diye. Geride kalanlar aynen yaşantısına devam etmek zorunda ve hence bu tip olaylardan sonra bunun değerini daha çok anlıyorsunuz.”

“Biz buradan eklemek yiyoruz. Tamam, afet yaşadık ama hayattayız. Hayat devam edecek. Hayatın devam edebilmesi için işyerimizin de olması lazım. O olmadan hayatımızı devam ettirmemiz zor. Ha, belki daha kötü şartlar olsaydı o zaman durum değişebilirdi. Hasar olsa, yıkılma olsa ya da yakınlarımızdan birilerinin bir sıkıntısı olsaydı o zaman durum değişebilirdi. Ama öyle bir durum yok, o zaman?”

“Annem-babam geldi, eşimi, çocuğumu garanti bir yere aldım, hepsinin üzerini de kapattım, benim işim bitti orada. Onun yanında dursam ne

olacak, buradan ekmek yiyorum ben. Buraya da gelmek zorundayım. Öteki arkadaşım da evine gitmek zorunda. Yani üç gün sonra her şey normale döndükten sonra, fabrika yoksa bir anlamı kalmıyor ki? Ne yiyecek, ne içeceksin? İşine bakmak zorundasın yani.”

“Dediğim gibi birinci derece yakınları garanti altına aldıktan sonra kişi, yapacak bir şeyi yok. Nesi var? Bir işyeri var, gidip de o işyerinde faydalı olması gerekiyor. ‘Yani’, diyor, ‘Benim çoluğum çocuğum garantide. Aldım bunları köye götürdüm, annemin yanında vs. Bir daha orada deprem olsa, ancak toprak yarılsa bir şey olabilir’. Onun için kendisini garantiye alınca ‘Ben fabrikaya gider arkadaşımı dinlendirir veyahut diğer işleri yaparım’ diyor. O mantık yani. Ama dediğim gibi kendi birinci derece yakınlarını garanti altına aldıktan sonra... [...] Çoluğunu çoğunu garanti altına almasan gelemezsin.”

Aile fertlerinden bazılarını kaybetmiş bir çalışan dahi konuya aynı mantık çerçevesinden baktığını ifade etmiştir:

“...iki gün sonra artık tamamen olayların durulduğunu, ağabeyimden başka ilgilenecek insanımız olmadığını -ölenler de bir şekilde defnedilmiş-hayatın devam ettiğini gördük. İki gün sonra ağabeyimin de hayati tehlikeyi atlattığı, ama tedavi için bir süreye ihtiyacı olduğu kesinleşti. Fabrikaya şunun için geldim: Başımdan geçenleri anlatmak, ‘Böyle bir durumum var, bu yüzden iki gün gelmedim, belki birkaç gün daha gelmeyeceğim.’ tarzında buradaki amirlerime bilgi vermek için. Zaten onlar da bir şekilde etraftan öğrenmişler, ondan sonra bana bir on gün kadar daha izin verdiler. İşlerimi yoluna koydum. Maalesef, hayatın devam ettiği bir gerçek. Devam ettiği sürece de bizim bir şekilde çalışmamız gerektiği de bir gerçek. O anlamda biz de geldik.”

Kurumun çalışanlara yönelik tutumu, o anda verdiği destek, gösterdiği anlayış ve kolaylık, çalışanların kuruma yönelik tutumunu etkiliyor görünmektedir. Diyebiliriz ki bu destek, ekonomik kaygının yanında, personeli fabrikanın durumuyla ilgilenmeye iten ikinci bir unsur olmaktadır.

“Yani mesela biz fabrika durmuş olmasına rağmen fabrikanın imkanlarından faydalandık. Fabrika, çalışanlarına yardımlar yaptı, gıda poşetleri, su dağıtıldı (o zaman su ve kanalizasyon olmadığı için). Sonuçta, öyle bir durumda, fabrikayı bir aile gibi görüyorsunuz. O size sahip çıkıyor, siz de ona sahip çıkacaksınız.”

“Canımız sağ, bir sıkıntımız da yok, bize destek veren bir şirketimiz olduğunu düşünüyoruz, eh ne yapmamız gerekiyor? Doğal olarak, bize elini uzatan bir şirket var, biz de ona geri dönmek zorundayız. Bu olgu içinde yetiştik, biliyoruz yani bunu.”

“O [işçi] çalışacak ki senin işyerinde, çoluğunu çocuğunu geçindirecek. Ama senin de onun çalışabilmesi için bir şeyler yapman gerek, öyle değil mi? O burada senin açtığın işyerinde çalışabilmeli ki sana kazandırmalı, bunun karşılığında sen de ona bir şeyler yapmalısın. Yani kazan-kazan mantığı güdülmeli. En azından biz öyle umuyoruz. Bizde yapıldı işte.”

“Biz buraya [fabrika] çok kısa sürede geri döndük. Şimdi tam hatırlamıyorum ama, yanılmıyorsam bir gün geçtikten sonra geri döndük. Arkadaşlar çok özverili davrandılar, şirket de tabii o arada bize çok destekte bulundu. İki kişi beraber olunca, şirketin desteğini görünce... Şirket çadır tedarik etti, sularımızı getirdiler kapılara kadar bıraktılar, erzak ihtiyacımız olsaydı, onu da getirirlerdi. Bu böyle olunca, ne oldu bu sefer, biz de otomatikman şirkete karşı kendimizi borçlu hissettiğimizden dolayı, çok kısa bir sürede, yanılmıyorsam, ya yedi gün, ya on gün içinde biz bu fabrikayı yeniden döndürmeye başladık. [...] Çok büyük bir çaba gerektiriyordu. Evde çoluk çocuğunu bırakırsın, bunun gecesi var, gündüzi var, değişik vardiyalara geliyorsun [...].”

Bu çalışmanın başında, çimento sektöründe kariyer yapan kişilerin, sektörde genellikle uzun zaman kaldığını belirtmiştik. Aynı kurumda yıllar boyunca çalışmanın, hatta başka aile bireylerinin de çalışmış ya da çalışıyor olmasının, aşağıdaki kişi için olduğu gibi kurumla olan ilişkileri özel bir boyuta getirmesi ve

bunun da çalışmada kuruma karşı daha güçlü bir sorumluluk bağının gelişmesine yol açması mümkündür:

“...benim babam buradan emekli. Ben buranın toprağında büyüdüm yetiştim, buranın ekmeğiyle büyüdüm. Ben burada 20 senedir görevliyim. Ben buraya elin firması, elin işyeri diye bakmadım. Ben buraya kendi babamın işyeri gibi baktım. Ha bu neden? Belki dışarıdan gelip de çalışan bir vatandaş bunu düşünmeyecek ama senelerin vermiş olduğu bir şey var burada. Biz böyle büyüdük, babamızdan böyle gördük... Babam buradan kazandığı parayla beni büyüttü, buraya ihanet edemem. Bence hıyanettir. Diyeceksin ki «ne alaka»? Şükürler olsun, benim ailem sağ çıkmış, ben bunları güvenli bir yere de götürmüşüm, bırakmışım. Ondan sonra dönerim, bu taraflara gelir bakarım, ekme yediğim yer ne alemde ben bunun hesabını yaparım. Çünkü hayat devam edecek. Biz burayı devreye alırsak buradan ekme yiyeceğiz, çocuk çocuğumuza bakacağız. [...] Eh şimdi sen buradan büyümüş etmişsin, sonra sırtını dön... Biz yapamayız. Kendi adıma ben yapamam. Ben belki bizim bir geçmişimiz olduğu için öyle düşünüyorum.”

Tüm bu söylenenlerin ışığında afet sonrası örgütlenmeyi (kurtarma ekipleri vb.) tasarlayacak sorumlular açısından önemli bir çıkarım yapabiliriz: Büyük bir afetten sonra çalışanların çok büyük bir bölümü ailelerinden haber almak isteyecek, iletişim kuramaması durumunda da fabrikayı terk edecektir. İlk anda görev başında kalması, ya da göreve gelmesi en olası çalışanlar, fabrika lojmanında yaşamakta olup, ailelerinin durumundan emin olabilenler olacaktır. Diğer yandan, çalışanların genel eğilimi aile ve yakınlarının esenliğini sağladıklarına inandıktan sonra, işyerine geri gelmektir. Afet planlaması yapılırken bu noktalar mutlaka hesaba katılmalıdır.

Nuh Çimento ve Lafarge Aslan Çimento’da yaptığımız görüşmelerde yeri geldikçe depremden sonra bir “kriz masası” kurulup kurulmadığını, kurulduysa bunun önceden saptanmış bir organizasyon şemasına, ya da afet planlamasına göre mi yapıldığını sormuştuk. Bize söylenenlerden yola çıkarak vardığımız sonuç, iki tesiste de “doğaçlama” olarak bir yönetim grubunun kurulduğu, bunun önceden saptanmış bir şema içinde çalışmamış olduğudur. Elbette 1999’dan beri bu konuya yaklaşım değişmiştir ve “kriz yönetimi” de acil durum hazırlıkları kapsamında

ele alınmaktadır. Yine de bu metne son vermeden önce, afet durumunda yönetim konusunda bazı hatırlatmalarda bulunmanın yararlı olacağını düşündük:

Afet bağlamında kriz yönetimi, sınırlı kaynakların verimli kullanımını sağlamak, can kaybını ve maddi hasarı en aza indirmek için gerekli olan öğelerden biridir. Fakat kriz örgütlenmesinin etkili olabilmesi için (diğer tüm kurumsal örgütlenmelerde olduğu gibi) görev alacak kişilerin rollerinin, sorumluluklarının ve yetkilerinin kesin olarak tanımlanmış olması; bu yapının çalışmasını düzenleyecek kuralların da belirlenmiş ve kişilere de öğretilmiş olması şarttır.

Bir defa harekete geçtikten sonra, “kriz yönetim yapısının” etkin olması öncelikle şunlara bağlıdır: Birincisi yönetim ekibinin dış koşulların olumsuz etkilerinden yalıtılmış olarak çalışması (yangın, yıkım, kişisel taleplerini iletmeye gelen kişiler, gazeteciler vb.); ikincisi ise durum hakkında bilgi almak ve bu bilgileri güncel tutmak için “aktif” bir bilgi toplama faaliyetine girişmesi ve bunu sürdürmesi. Yönetim ekibinin ihmal etmemesi gereken bir konu da “seyir defteri” konusudur.⁸⁵ Gerçekleştirilen işlerin, alınan kararların ve yapılan gözlemlerin günü gününe (mümkünse saati saatine) yazılarak oluşturulacak bir “afet günlüğü” ya da “seyir defteri”; afetin getirdiği deneyimin kayda geçmesi, yaşanan olaydan dersler çıkarılması için en önemli araçtır.⁸⁶ İnsan belleği düşünülürdüğü kadar güvenilir değildir ve en çok iz bırakan olaylar bile belleğimizden silinebilir. Araştırmamız sırasında bizim açımızdan öğrenmeye değer birçok ayrıntıya ilişkin sorularımızın, bu tür bir yazılı kayıt olmadığı için yanıtız kaldığını belirtelim. Kaldı ki, insanlar kurumlarda geçicidirler. Kurumdan ayrılan her çalışan, eğer kurumun kayıt tutmak konusunda titiz bir politikası yoksa, kurumun “hafızasından”, tecrübesinden bir parçayı da yanında götürür. Bu yüzden, kriz yönetim grubunun bir “seyir defteri” olmalıdır.⁸⁷

⁸⁵ LAGADEC, Patrick, *Apprendre à gérer les crises [Krizleri Yönetmeyi Öğrenmek]*, Les Editions d'Organisation, Paris, 1993, s.49.

⁸⁶ A.g.e., s.92

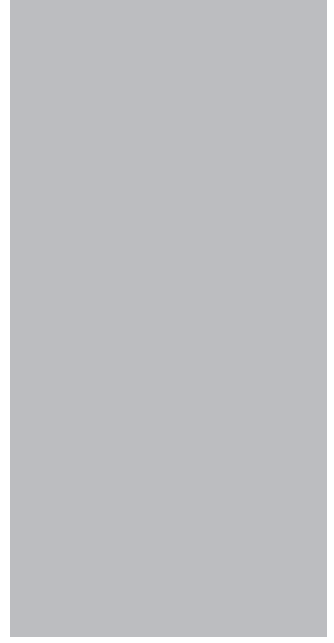
⁸⁷ Bu konuda rastladığımız ilginç bir örnek Değirmendere (İzmit) Belediyesi'nin 17 Ağustos 1999 ve sonrasındaki günlük toplantılarının tutanaklarıdır. Deprem olduğu günü sabahundan itibaren bu beldede neler yaşandığı ve nelere ihtiyaç duyulduğunun yazılı olduğu bu tutanaklar bizce afetlere hazırlık konusunda önemli bir kaynak durumundadır.

Bitirirken

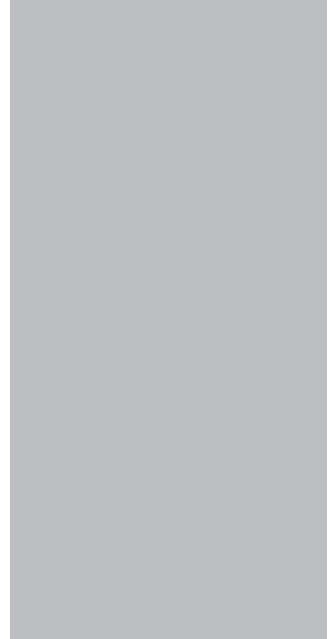
Bilimsel bir çalışmanın “tamamlanmış” olduğunu söylemek her zaman için güçtür. Böyle bir ifade çoğunlukla da gerçeği yansıtmaz. Çünkü daima gözden kaçmış ayrıntılar, üzerinde durulmamış, daha derinlemesine incelenmiş olabilecek konular vardır. Bu nedenle araştırmacı çalışmayı hangi noktada durduracağına karar vermek zorundadır. Bu nokta, araştırmaya temel olan saha çalışmasının, yazın taramasının ölçüsü; araştırmanın yazına getirdiği özgün katkılar; pratikte sağlayacağı yararlar gibi kıstaslarla belirlenir (en azından bizim açımızdan). Okuduğunuz çalışma da “tamamlanmamış” olmakla beraber biz bu noktada durmayı uygun bulduk. Çalışmayı özellikle afet sosyolojisi bakımından genişletmek mümkündü ancak o durumda çimento sektörü (ve umuyoruz başka sanayi kolları) çalışanları tarafından okunması zorlaşacak, afete hazırlık için önemli ayrıntılar metnin içinde adeta kaybolacaktı.

Şu noktanın da altını çizmek gerek: Başlangıçta da belirttiğimiz gibi, amacımız bir el kitabı hazırlamak değil, iki çimento fabrikasının gerçek afet deneyimini yorumlayarak aktarmaktı. Dolayısıyla, örneğin afet hazırlığı ya da afet yönetimi konularını sistemli olarak işlemedik, bunların ayrıntılarına girmedik, ancak incelediğimiz 17 Ağustos 1999 Depremi örneği gerektirdikçe söz ettik. Afet yönetimine ilişkin bilgiler, sadece bu konuyu inceleyen pek çok kaynakta bulunmaktadır. Bu yüzden bizim için okuyucunun dikkatini pratik değeri büyük afet deneyimine ve ondan hareketle yaptığımız çıkarımlara çekmek öncelik oldu. Bu tecrübenin diğer fabrikalarda da afet hazırlığı yapılırken dikkate alınacağını umarız. Başka bir deyişle “rafta kalmayacak” bir çalışma üretmeyi amaçladık, bunu ne ölçüde başardığımızı yine sektörün çalışanları karar vereceklerdir. Kişisel olarak, afet zararlarını önlemek ve azaltmak için gerçekleştirilen çalışmalara bir katkıda bulunmuş olduysak, bundan büyük hoşnutluk duyacağız.

Son olarak, 2007-2008 yıllarında daha yakından tanımak olanağını bulduğumuz çimento sektörünün tüm çalışanlarına tüm içtenliğimizle iş kazalarından, felaketlerden uzak bir çalışma yaşamı dileriz.

Kaynakça

A. Türkçe Kaynaklar

Kitaplar:

BARKA, Aykut ve ER, Ali, *Depremine Bekleyen Şehir İstanbul*, Epsilon, İstanbul, 2006.

CEM, İsmail, *TRT'de 500 Gün*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976.

CENTEL, Tankut ve DEMİRCİOĞLU Murat, *İş Hukuku*, Beta, İstanbul, 2007 (12. Baskı).

DÖLEN, Emre ve diğerleri, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü, 1910-2004*, Tarih Vakfı, İstanbul, Nisan 2005.

ERNA, Haluk, *Pratik Elektrik ve Uygulamaları ile Elektroteknik*, İnkılap ve Aka Kitabecisi, İstanbul, 1979 (2 Baskı).

GIDDENS, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

PIRA Aylin ve SOHODOL Çisil, *Kriz Yönetimi. Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ŞARDAN, Serdar H., *İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yeni Oluşumlar: Risk Değerlendirmesi ve OHSAS 18001*, Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, Ankara, 2005.

YEĞİNOBALI, Asım, *Çimento: Yeni Bir Çağın Malzemesi*, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Ankara, 2007.

Makale, Rapor ve Diğer Kaynaklar:

ALTIN, Vural, *Elektrik Şebekesi* (Bilim ve Teknik Dergisi ekidir), Mayıs 2008.

BAĞCI G. Vd., “Türkiye’de Hasar Yapan Depremler”, *Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Deprem Araştırma Bülteni*, Sayı 69, s.113-126.

Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi Genel Değerlendirme Raporu, ÇSGB İş Teftiş Kurulu tarafından hazırlanmış rapor, İş Teftiş Kurulu Yayın N° 12, Ankara, 2006.

ÖZMEN, Bülent, *17 Ağustos 1999 İzmit Körfezi Depremi’nin Hasar Durumu (Rakamsal Verilerle)*, Türkiye Deprem Vakfı (TDV), Rapor No: TDV/DR 010-53, Ankara, Nisan 2000.

B. Yabancı Dillerdeki Kaynaklar

Kitaplar:

ALEXANDER, David, *Principles of Emergency Planning and Disaster Management*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

BECK, Ulrich, *La Société du risque: sur la voie d’une autre modernité* [Risk Toplumu: Başka bir Modernliğin Yolunda], Flammarion, Paris, 2001.

CLARKE, Lee, *Mission Impossible: Using Fantasy Documents to Tame Disaster*, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.

DE TERSSAC, Gilbert ve LEPLAT, Jacques (yay. haz.), *Les Facturs humaines de la fiabilité dans les systèmes complexes* [Karmaşık Sistemlerde Güvenilirliğin İnsani Etkenleri], Editions Octares Entreprises, Marsilya, 1990.

DRABEK, Thomas E., *Human System Responses to Disaster, An Inventory of Sociological Findings*, Springer-Verlag, New York, 1986.

GROSSE, Christian vd. (yay.haz.), *Face au risque* [Riskle yüzyüze], Georg (collection L'Equinox), Cenevre, 2007.

HODGKINSON, Peter E., *Coping With Catastrophe*, Routledge, New York, 1991.

LAGADEC, Patrick, *Apprendre à gérer les crises* [Krizleri Yönetmeyi Öğrenmek], Les Editions d'Organisation, Paris, 1993.

LAUFER, Romain, *L'entreprise face aux risques majeurs. A propos de l'incertitude des normes sociales* [Büyük Ölçekli Riskler Karşısında Şirket. Sosyal Normların Belirsizliği Üzerine], L'Harmattan, Paris, 1993.

QUARANTELLI, E.L. (yay. haz.), *What Is A Disaster ? Perspectives on the Question*, Routledge, New York, 1998.

Makale, Rapor ve Diğer Kaynaklar:

AKGÜNGÖR, Ali Çağlar, *La Turquie à l'épreuve des séismes de 1999. Une analyse sociopolitique à travers les discours médiatiques post-catastrophe* [Türkiye 1999 Depremleriyle Sınanırken. Afet Sonrası Medya Söylemleri Üzerinden Sosyopolitik Bir Analiz], 17 Aralık 2007'de Grenoble Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş doktora tezi (tez direktörü Claude Gilbert), s.87.

AKŞİT, Bahaettin vd., "Impact of a Community Disaster Awareness Training Program in Turkey: Does It Influence Hazard-Related Cognitions and Preparedness Behaviours?", *Social Behaviour and Personality*, Cilt 33, No 3(2005), s.243-258.

BAŞOĞLU, Metin, vd., "Traumatic Stress Responses in Earthquake Survivors in Turkey", *Journal of Traumatic Stress*, Cilt 14, No 4(Ağustos 2002), s.269-276.

BENINI, Aldo A., "Network Without Centre? A Case Study of an Organizational Network Responding to an Earthquake", *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Cilt 7, No 1(Mart 1999), s.38-47.

DRABEK, Thomas E., “Disaster Warning and Evacuation Responses by Private Business Employees”, Disasters, Cilt 25, No 1, s.76-94.

DURUKAL, Eser ve ERDİK, Mustafa, “Physical and Economical Losses Sustained by the Industry in the 1999 Kocaeli, Turkey Earthquake”, Natural Hazards.

Economic Effects of the 1999 Turkish Earthquakes: An Interim Report [1999 Türkiye Depremleri'nin Ekonomik Etkileri: Bir Ara Rapor] OECD Ekonomi Bölümü tarafından hazırlanmış rapor [working paper], rapor no 247, Paris, 2000.

HILLS, Alice, “Seduced by Recovery: The Consequences of Misunderstanding Disaster”, Journal of Contingencies and Crisis Management, Cilt 6, No 3 (Eylül 1998), s.162-170.

KILIÇ, Cengiz ve ULUSOY, Mustafa, “Psychological Effects of the November 1999 Earthquake in Turkey: An Epidemiological Study”, Acta Psychiatrica Scandinavica, No 108(2003), s.232-238.

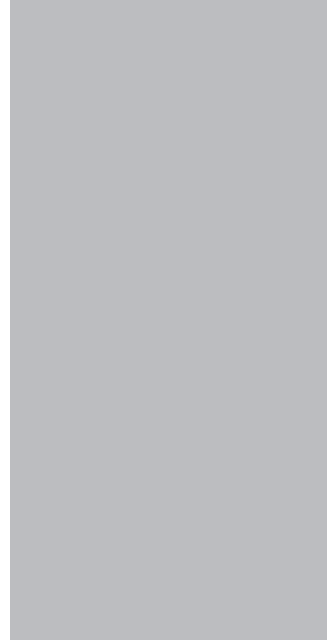
LALONDE, Carole, “In Search of Archetypes in Crisis Management”, Journal of Contingencies and Crisis Management, Cilt 12, No 2(Haziran 2004), s.76-88.

Le séisme de Kocaeli du 17 août 1999 [17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi], Fransız Deprem Mühendisliği Derneği (AFPS) tarafından hazırlanmış rapor, Paris, 2000.

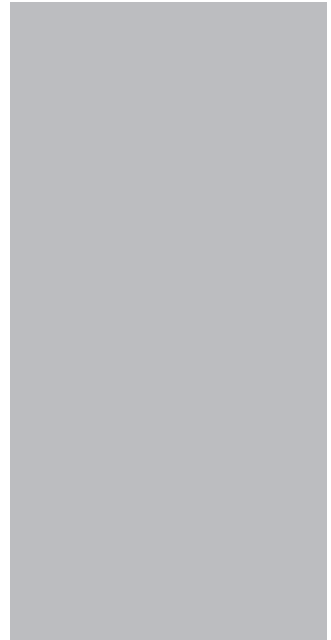
SAYGILI, Şeref ve TAYMAZ, Erol, “Privatization, Ownership and Technical Efficiency. A Study of The Turkish Cement Industry”, Annals of Public and Cooperative Economics, no 72 2001 (cilt 4), s.581-605.

SIMPSON, David M., “Earthquake Drills and Simulations in Community-based Training and Preparedness Programmes”, Disasters, Cilt 26, No 1, s.55-69.

STERN, Eric, “Crisis and Learning. A Conceptual Balance Sheet”, Journal of Contingencies and Crisis Management, Cilt 5, No 2 (Haziran 1997), s.69-86.

Ekler

EK 1 : Çimento Üretimi Hakkında Bilgiler

Burada, çimento sektörü dışından olup araştırmamızı okuyacak kişiler için çimento üretimi ve ülkemizin çimento sektörü üzerine bazı genel bilgiler vermeyi uygun gördük. Çimento ve çimento üretimi hakkında daha ayrıntılı bilgi almak isteyenlere Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği'nin yayınladığı, Prof. Dr. Asım Yeğinoğlu tarafından hazırlanan “Çimento: Yeni Bir Çağın Malzemesi” kitapçığını edinmelerini tavsiye ederiz. Yine sektöre ilişkin zengin bilgi kaynaklarına da Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası aracılığıyla ulaşılabileceğini hatırlatalım.

“Çimento” sözcüğü genellikle hemen “beton” sözcüğünü çağrışırsa da, ikisi farklı kavramlara işaret eder. Çimento, kendisiyle birlikte kullanılan diğer yapı malzemelerini bir arada tutan bir “bağlayıcı”dır. Teknik olarak “hidrolik bağlayıcı” olarak nitelendirilmesinin nedeni, bağlayıcılık özelliğinin ancak su ile karıştırıldıktan sonra meydana gelen kimyasal tepkimelerle ortaya çıkabilmesidir. Beton ise, çimentonun sudan başka kum, çakıl gibi “agregalar” ve gerekiyorsa bazı kimyasal katkılarla karıştırılmasıyla elde edilen bir yapı malzemesidir. Beton, basınca karşı dayanıklı ancak çekme kuvvetine karşı dayanıksız olduğundan, yapıların beton bölümlerinin içine demirden yapılmış donatılar konularak bu zayıflık giderilir. Bu yapı tekniğine “betonarme” adı verilir (Fr. *béton armé*: donatılmış, güçlendirilmiş beton). Çimento yine harç, sıva gibi başka yapı malzemelerinin de kolayca hazırlanmasını sağlar.

Çimentoya benzer (alçı, kireç türevi) malzemeler, daha ilkel olmakla beraber tarihte eskiden beri yapı malzemelerini birbirlerine tutturmakta kullanılmaktadır. Ancak bugün kullandığımız çimento, Sanayi Devrimi'nin bir ürünü sayılır. Halen yaygın olarak tüm dünyada üretilen ve kullanılan, “Portland Çimentosu” olarak anılan çimento tipi 1824'te keşfedilmiş ve günümüze kadar da geliştirilmiştir. Çimento, bir yapı malzemesi olarak çok yaygındır, çünkü üretiminde kullanılan hammaddeler ve katkı maddeleri (kireçtaşı, kil, marn) doğada yaygın olarak bulunur, bu da üretim maliyetini düşürür; çimento sayesinde yapılan beton ise mühendislik ilkelerine uygun kullanılırsa dış etkenlere dayanıklı, kullanılacağı yerde kolayca elde edilen ve kalıplarla istenilen şekil verilen görece düşük maliyetli bir malzemedir.

Diğer yandan yine kolay ve ucuz olarak elde edilebilmesinin ve (aldatıcı biçimde) kolay uygulanabilmesinin çimentonun bilinçsiz kullanımındaki temel etkenler olduğunu söyleyebiliriz. Güvenilir beton yapımı, kullanılan maddelerin -çimento dahil- karışım oranları, betonun karıştırılması sırasındaki dış koşullar (hava sıcaklığı vb.), katılma süresi, bu süre boyunca yapılması gerekenler vb. bir çok ayrıntının gözetilmesine bağlı, teknik bir süreçtir. 17 Ağustos 1999 Depremi'nde, bu tekniğin bilinmemesi veya ihlal edilmesinin acı sonuçları bir kez daha görülmüştür. Tıpkı kullanımının bilgi ve yetkinlik gerektirmesi gibi, çimentonun üretilmesi de karmaşık birçok ayrıntıyı içeren; bilimsel, teknik bilgi ve yetkinlik gerektiren bir süreçtir. Hammaddenin elde edilmesinden, kalite kontrolüne ve paketlemeye kadar pek çok uzmanlaşma gerektiren iş sürecini içinde barındırır.

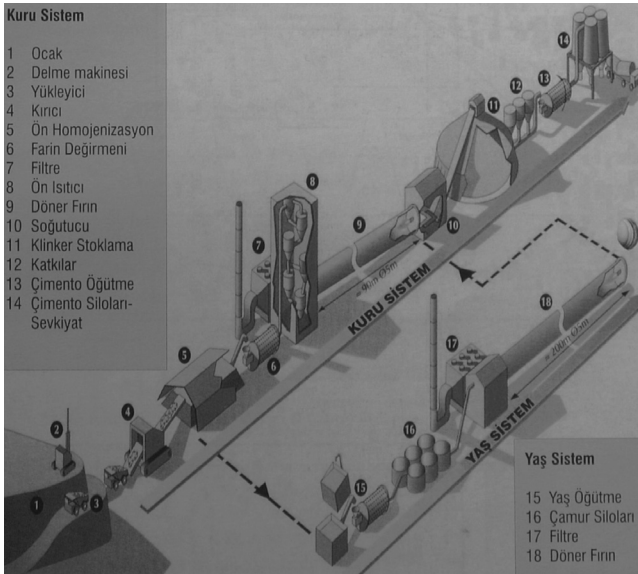
Biz tüm bu süreci yine çok sadeleştirerek anlatacağız, amacımız konu hakkında bilgisi olmayanların araştırmayı okumalarını kolaylaştırmaktır. Çimento üretimi özet olarak;

1. Doğadan elde edilen hammaddelerin belli oranlarda karıştırılıp,
2. Öğütüldükten sonra yüksek ısıda pişirilmesi,
3. Elde edilen küçük parçalar, topraklar halindeki maddenin (*klinker*) de bazı başka katkı maddeleriyle yine belli oranlarda karıştırılıp,
4. Bir daha öğütülmesiyle yapılır.

Üretim “kuru” veya “yaş” sistemle yapılabilir, yaş sistemde hammaddeler değirmenlerde su ile öğütüldükten sonra çamur kıvamında pişirmeye gönderilirler. Günümüzde bu üretim biçimi neredeyse terk edilmiş olduğu için aşağıda kuru sistemle üretimden bahsedeceğiz.

Çimento fabrikaları genellikle hammadde elde edilen açık maden ocaklarının çok yakınında kurulur. Bu hammaddelerin en önemlisi kireçtaşıdır (kalker). Bunu kil ve marn (doğal kil-kalker karışımı) izler. Bu hammaddeler, boyutlarını giderek küçültecek olan *kırıcılarından* geçirilip, *değirmenlerde* çok ince bir toz haline getirilene kadar öğütülür. Elde edilen bu tozlara *farin* (Fr: un) denilir. Farinler, elde edilmek istenen çimento tipine göre belli oranlarda karıştırılırlar, ortaya çıkan malzemenin içinde, hammaddelerin her noktada aynı oranda olması, yani karışımın “homojen” olması çok önemlidir. Bu işleme de *homojeneizasyon* adı verilir. Daha sonra bu

malzeme, pişirmeye gönderilir, burada bir kule şeklindeki *ön ısıtıcılardan* aşağıya *siklon* denilen kapalı haznelerin içinden düşerek iner, bu haznelerden geçirilmekte olan fırın baca gazıyla da yüksek bir sıcaklığa ulaşır ve kurumuş halde *döner fırının* ağzına gelir. Büyük bir silindir olan fırın az da olsa eğimlidir ve kendi eksenini etrafında dönerek girişe gelen malzemenin daha aşağı seviyede olan çıkış ucuna doğru akmasını sağlar. Çıkış ucunda bulunan bir *brülör* de fırının içine alev püskürtür, içeriği ısıtır. Girişten başlayarak çıkış ucuna doğru fırının iç ısı artar, ön ısıtıcı kulesinden itibaren ısınmaya başlayan malzemeler, en sonunda 1.400 - 1.500 °C sıcaklıkta ergiyip birbirlerine yapışarak *klinker* denilen malzemeyi oluşturur. Klinker toprakları, fırının çıkışından *soğutma* bölümüne düşerek aniden soğur, katılaşır. Soğuma tamamlandıktan sonra klinker, katkı maddesi denilen, oluşacak çimento için bazı özelliklerini arttıracak hammaddeler de konularak alçıtaşı ile tekrar öğütülür, çimento haline getirilir, silolara depolanır. Buradan paketlenerek veya doğrudan araçlara yüklenerek satılır. Bu arada, sürekli olarak belirli aralıklarla üründen alınan örnekler laboratuvarlarda kalite kontrolünden geçirilir.

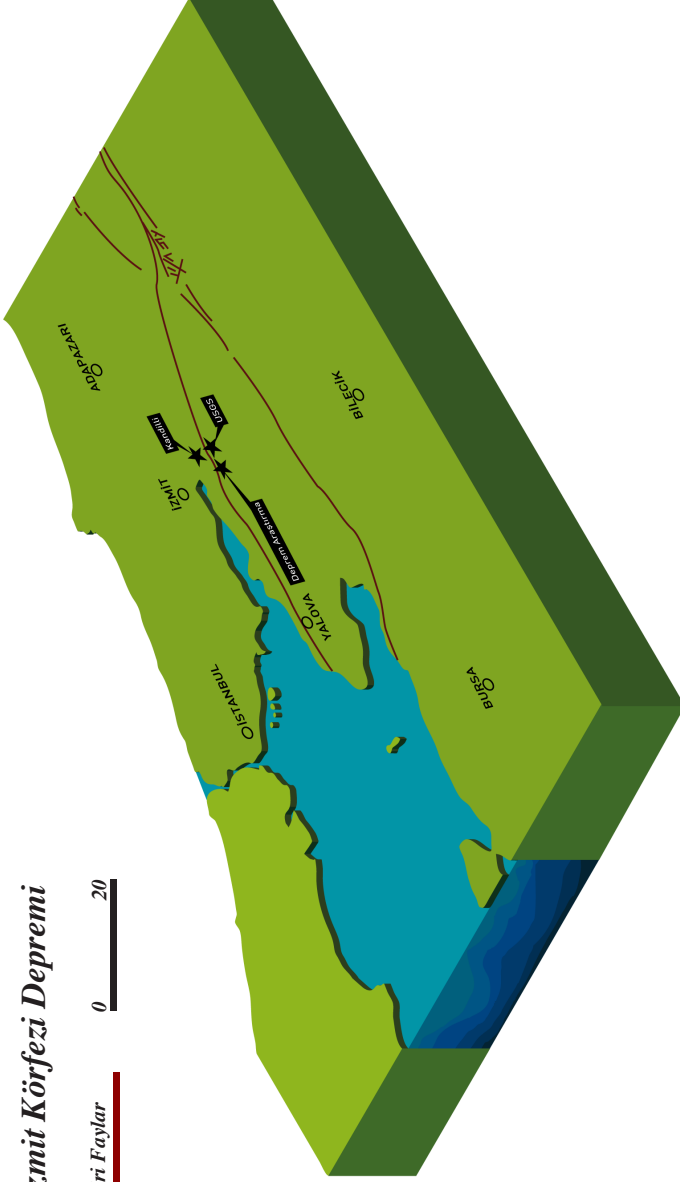
Şekil 1: Islak ve Kuru Sistemde Çimento Üretimi

Kaynak: Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi Genel Değerlendirme Raporu, ÇSGB İş Teftiş Kurulu tarafından hazırlanmış rapor, İş Teftiş Kurulu Yayın N° 12, Ankara, 2006, s.15.

Çimento, 20. Yüzyılın başından beri ülkemizde yapı malzemesi olarak kullanılmakta olsa da, yaygınlaşması ekonomik nedenlerle İkinci Dünya Savaşı sonrasını, hatta daha geç kalkınan bölgelerimizde 1970'leri bulmuştur. Çimento talebinin kentleşme olgusuna koşut olduğunu da hatırlatalım. Türkiye'de çimento sektörü de kısa bir özel girişimcilik döneminin ardından çeşitli zorunluluklar nedeniyle devletin temel üretici (ve piyasada belirleyici) rol oynadığı bir sektör haline gelmiş, ithal ikameci ekonomi modeline son verilmesinden sonra, 80'lerin ikinci yarısından başlayarak talebin daha da artmasıyla beraber tekrar özel sektörün hakim olduğu bir alan olabilmıştır. Çimento sektörü Türkiye'nin ekonomisinde önemli yeri olan bir sektördür. Ağustos Depremi'nin olduğu 1999 yılında sektörün 8.530 çalışanı vardı, bu sayı 2007 yılında 9.683 olmuştur. Bu rakamlara çimento fabrikalarına hizmet veren müteahhit firmaların çalışanları (4.000 - 5.000 kişi) dahil değildir. Yine 1999 yılında ülkemizde toplam 34.816.734 ton çimento üretilmiş, bunun 31.529.876 tonu iç piyasada tüketilmişti (2007 yılı için bu rakamlar 49.255.880 ton ve 42.456.000 ton olmuştur).

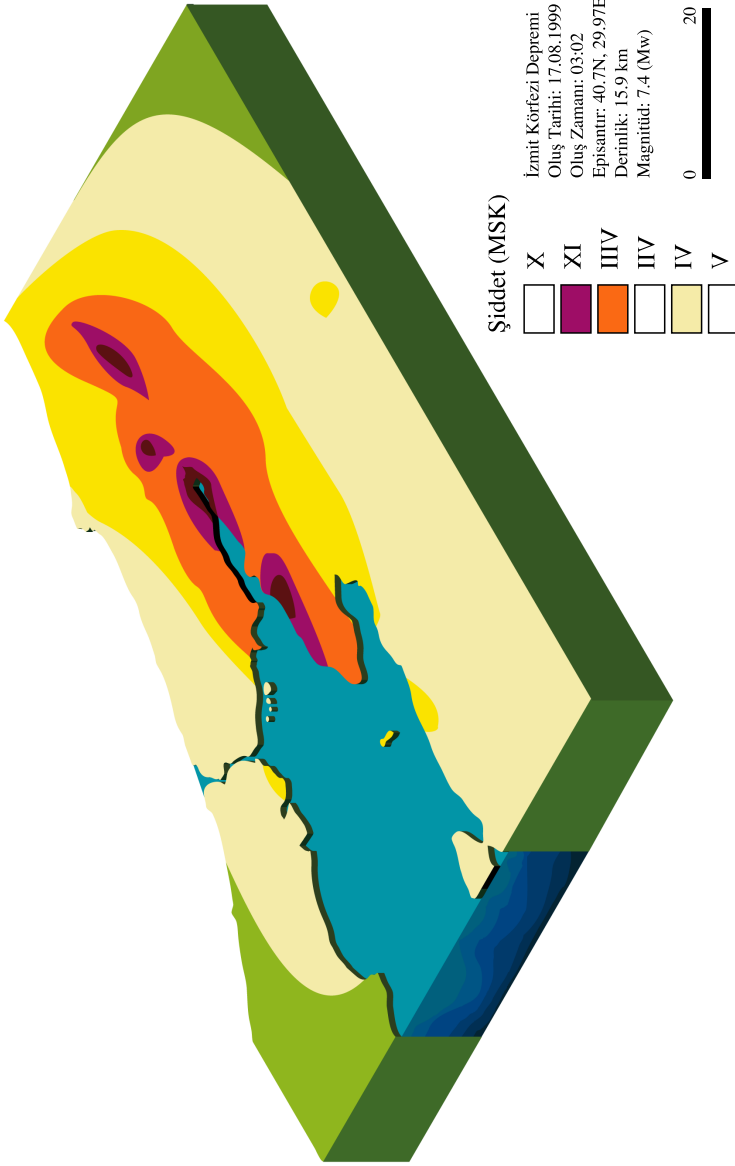
İzmit Körfezi Depremi

Diri Faylar 0 20

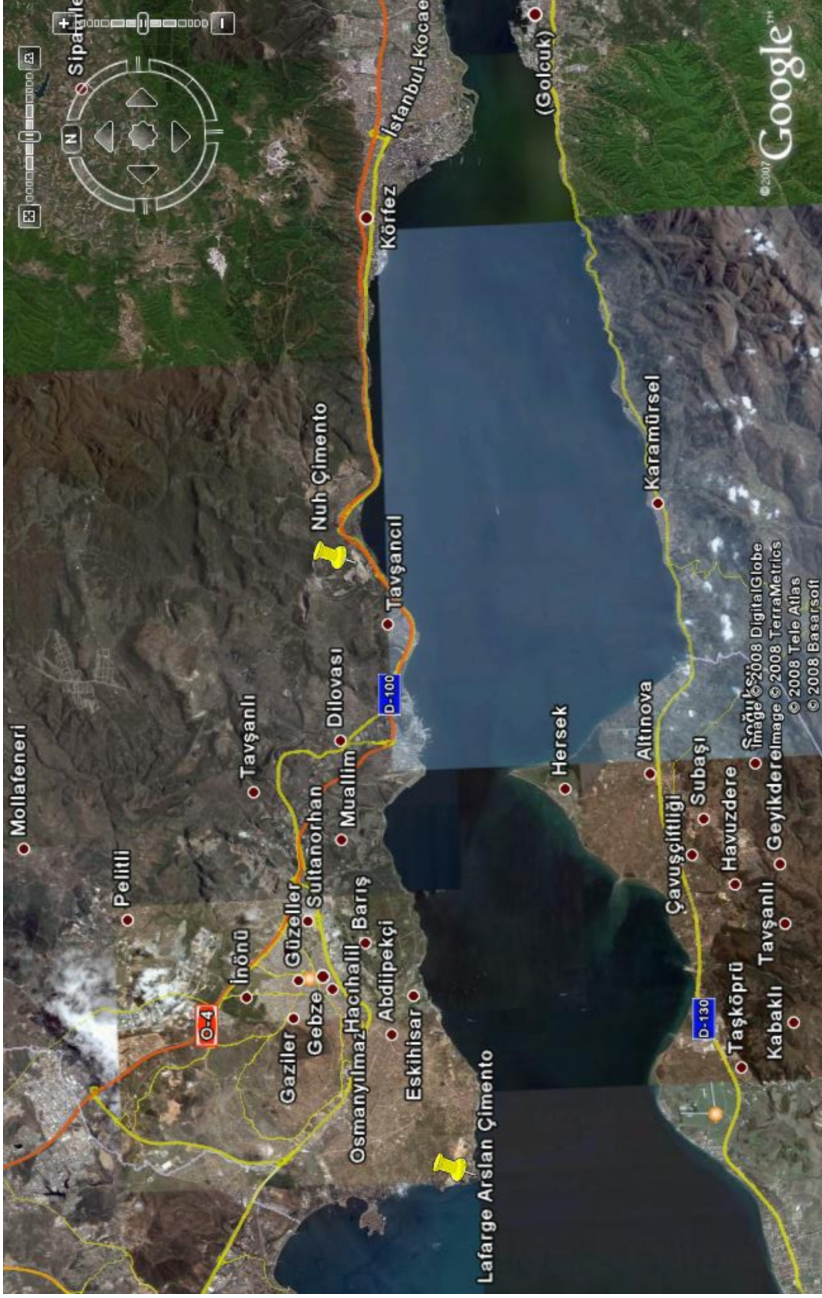
EK 2: Çeşitli Kaynaklara Göre 17 Ağustos 1999 Depremi'nin Merkez Üssü

Kaynak: ÖZMEN, Bülent, 17 Ağustos 1999 İzmit Körfezi Depremi'nin Hasar Durumu (Rakamsal Verilerle), Türkiye Deprem Vakfı (TDV), Rapor No: TDV/DR 010-53, Ankara, Nisan 2000, s.13.

EK 3: 17 Ağustos 1999 Depremi Eşşiddet Haritası

Kaynak: ÖZMEN, Bülent, 17 Ağustos 1999 İzmit Körfezi Depremi'nin Hasar Durumu (Rakamsal Verilerle), Türkiye Deprem Vakfı (TDV), Rapor No: TDV/DR 010-53, Ankara, Nisan 2000, s.92

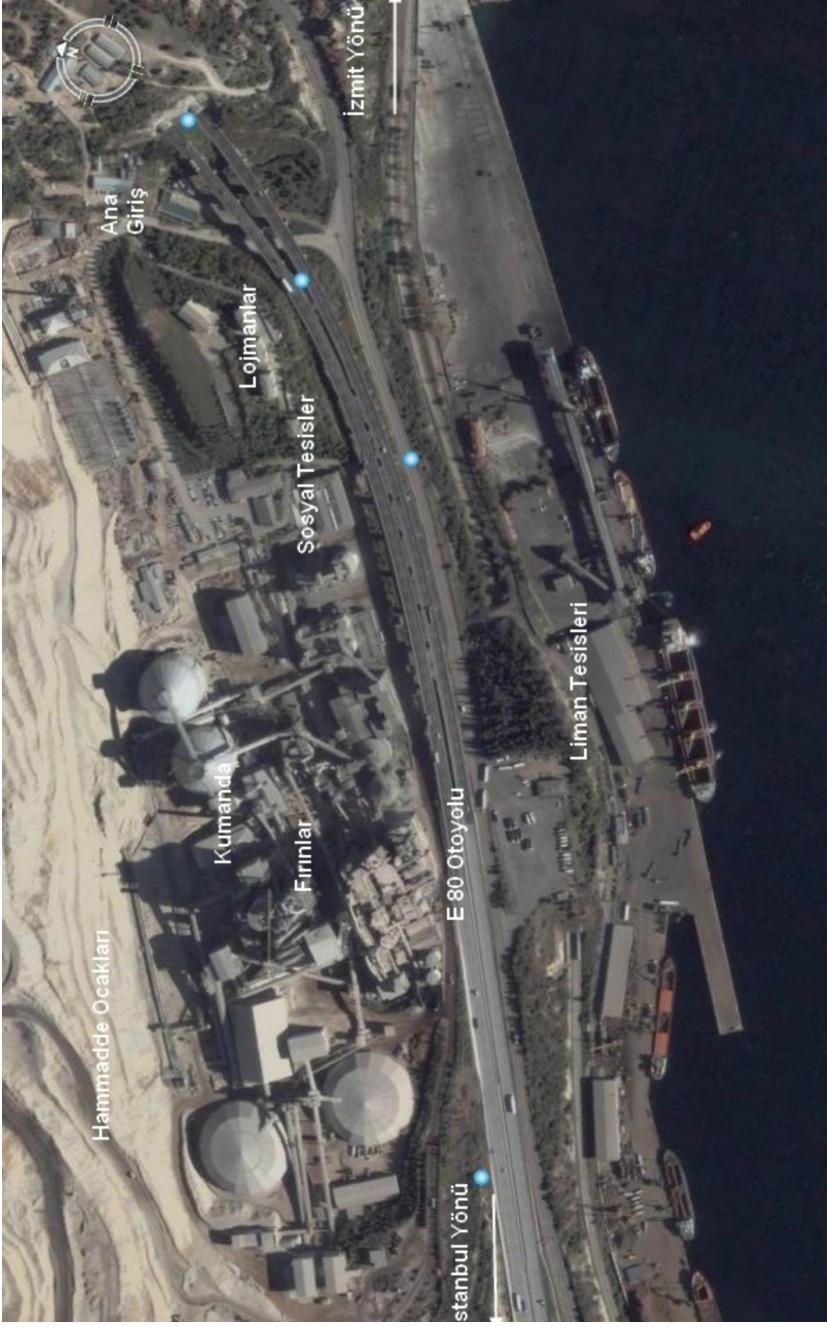

EK 4: İzmit Körfezi'nin batısının uydur fotoğrafında Lafarge Arslan Çimento ve Nuh Çimento fabrikaları.

Kaynak: www.googleearth.com

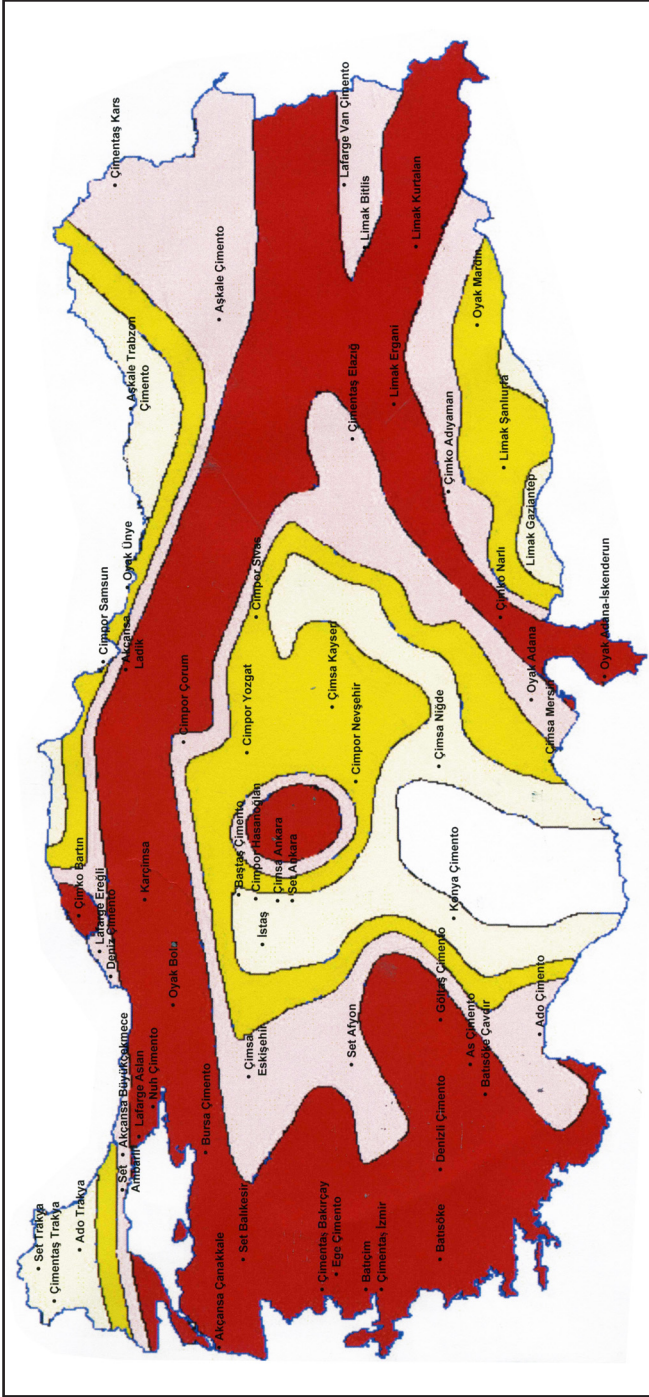

EK 5: Lafarge Aslan Çimento Fabrikası'nın Uydu Fotoğrafı
Kaynak: www.googleearth.com

EK 6: Nuh Çimento Fabrikası'nın Uydu Fotoğrafı

Kaynak: www.googleearth.com

I. Derece	II. Derece	III. Derece	IV. Derece	V. Derece
-----------	------------	-------------	------------	-----------

EK 7: İmar ve İskan Bak. Afet İşleri Genel Müd. 1996 Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası Üzerinde Çimento Fabrikalarının Dağılımı ÇEİS 2007 verilerine göre dir. Lütfen haritayla ilgili 97. sayfadaki uyarıyı okuyunuz.